

Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
Науково-дослідний інститут пресознавства
National Academy of Sciences of Ukraine
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Research Institute for Press Studies

Пресознавство

Press Studies

Засновано 2022 року
Виходить двічі на рік

Founded in 2022
Issued twice a year

Випуск 7
Issue 7

Львів – 2025
Lviv – 2025

УДК 070(051)
DOI 10.37222/2786-7552-2025-7

*Друкується за ухвалою вченої ради
Львівської національної наукової
бібліотеки України імені В. Стефаника
(протокол № 5 від 26 листопада 2025 р.)*

Пресознавство: НАН України. ЛННБ України імені В. Стефаника. Науково-дослідний інститут пресознавства. Львів, 2025. Вип. 7. 168 с.
Press Studies: NAS of Ukraine. Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Research Institute for Press Studies. Lviv, 2025. Issue 7. 168 p.

Редакційна колегія

Головний редактор

Лідія Сніцарчук, д-р соц. ком., проф.

Заступники гол. редактора

*Мар'яна Комариця, д-р філол. н.,
с. н. с.*

*Надія Кулеша, канд. філол. н.,
с. н. с.*

Відповідальний секретар

*Олеся Дроздовська, канд. філол. н.,
с. н. с.*

Члени редколегії

*Марко Андрейчик, д-р філос. (США)
Юрій Бідзіля, д-р соц. ком., проф.*

Зоряна Галаджун, канд. соц. ком., доц.

*Василь Габор, канд. філол. н.,
с. н. с.*

*Катажина Дронг, д-р соц. ком. та медіа
(Польща)*

*Агнешка Матусяк, д-р гум. н., проф.
(Польща)*

Емілія Огар, д-р соц. ком., проф.

*Йошіхіко Окабе, д-р іст. н., д-р е. н.,
професор (Японія)*

Editorial Board

Editor-in-Chief

*Lidiya Snitsarchuk, Dr. habil. in Social
Communication, Prof.*

Deputy editor-in-chief

*Mariana Komarytsia, Dr. habil. in
Philology,
Senior Research Fellow
Nadiia Kulesha, PhD in Philology,
Senior Research Fellow*

Secretary in Charge

*Olesia Drozdovska, PhD in Philology,
Senior Research Fellow*

Members of the Editorial Board

*Mark Andryczyk, PhD (USA)
Yuriy Bidzilya, Dr. habil. in Social
Communication, Prof.
Zoriana Haladzhun, PhD in Social
Communication, Associate Prof.
Vasyl Gabor, PhD in Philology,
Senior Research Fellow
Katarzyna Dragg, Dr. habil. in Social
Communication and Media (Poland)
Agnieszka Matusiak, Dr. habil. in
Humanities (Poland)
Emiliya Ohar, Dr. habil. in Social
Communication, Prof.
Yoshihiko Okabe, Dr. habil. in History,
Dr. habil. in Economics, Prof. (Japan)*

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 25285-15225Р від 05.07.2022 р.**

ISSN 2786-7552 (Print)

© Львівська національна наукова бібліотека
України імені В. Стефаника, 2025
© Науково-дослідний інститут
пресознавства, 2025

Василь Габор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5482-4529>

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
vsgabor@gmail.com

УДК 070:94-055.2](477)"19"

**УКРАЇНСЬКА ЖІНКА У ВИРІ ВИЗВОЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ: СПЕЦИФІКА ПУБЛІКАЦІЙ У
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ 20–30-х рр. ХХ ст.**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-1

Досліджено специфіку публікацій про українську жінку у вирі Визвольних змагань 1917–1923 рр. у західноукраїнських часописах «Жінка» (1935–1939), «Жіноча Доля» (1925–1939), «Наша Мета» (1919–1920, 1922), «Нова Хата» (1925–1939), «Літопис Червоної Калини» (1929–1939), «Літературно-Науковий Додаток “Нового Часу”» (1937), «Назустріч» (1934–1938), «Календарі Червоної Калини на ... рік» (1925, 1928–1935, 1937) та ін. Мета статті – на основі публікацій міжвоєнного періоду в жіночій та суспільно-політичній періодиці проаналізувати редакційну політику щодо висвітлення героїчних постатей жінок у Визвольних змаганнях 1917–1923 рр. Для досягнення мети було виконано низку завдань: пошуки публікацій та їх аналіз; характеристика жанрів та способів подання матеріалів. У дослідженні використано такі загальнонаукові методи: описовий, системний, аналітичний. Новизна розвідки зумовлена тим, що вперше комплексно проаналізовано жанрові особливості пресових публікацій 20–30-х рр. ХХ ст. про участь української жінки у Визвольних змаганнях 1917–1923 рр.: у Першій світовій війні, Українській Центральній Раді, Директорії УНР і ЗУНР,

Українській галицькій армії й Армії УНР та партизанських загонах як безперервному ланцюгу боротьби за соборність України. До наукового обігу введено п'ятнадцять маловідомих матеріалів означеної тематики. З'ясовано, що в публікаціях домінують статті мемуарного характеру, нариси й посмертні згадки, суха фіксація імен учасниць Визвольних змагань та синтез жанрів, зокрема рецензії та інтерв'ю. Підсумовано, що у західноукраїнських виданнях 20–30-х рр. XX ст. подача матеріалу була різноманітною: публікації проілюстровані фотографіями або художніми портретами жінок; номери журналу відкривалися світлинами героїнь, а всередині містилися їхні публікації; іноді розповіді про життя і діяльність цих визначних жінок доповнювалися їхніми художніми творами чи спогадами; поряд зі списком учасниць УГА та Армії УНР могли бути вміщені художні твори авторок як ілюстрація до важких буднів жінок-воячок чи сестер-жалібниць; нерідко в журналах публікувалися виключно фотографії чи портрети учасниць Визвольних змагань без розповідей про них.

Ключові слова: українська жінка, Визвольні змагання, жінка-вояк, сестра-жалібниця, Олена Степанівна (Степанів), Українська Центральна Рада, Директорія УНР, ЗУНР.

Постановка проблеми. Участь і жертовність української жінки в сучасній російсько-українській війні спонукає нас по-новому осмислити роль української жінки в Національно-визвольних змаганнях 1917–1923 рр. через призму публікацій у західноукраїнській пресі: у Першій світовій війні – в легіоні Українських січових стрільців, у Центральній Раді, Директорії УНР і ЗУНР, Українській галицькій армії й Армії УНР та в повстанських загонах. Однак і сьогодні недостатньо дослідженою залишається роль преси у творенні героїчного образу української жінки – учасниці визвольних змагань: жінки-воячки, сестри-жалібниці, жінки-повстанки та жінки – громадської діячки.

Аналіз останніх публікацій. Серед наукових досліджень та окремих видань роль української жінки у громадському житті та визвольній боротьбі висвітлено в монографіях Марти Богачевської-Хом'як (Богачевська-Хом'як, 1995) і Мирослави Дядюк (Дядюк, 2011), історичних нарисах Романа Коваля (Коваль, 2020), статтях Тетяни Швидченко (Швидченко, 2019), Мар'яни

Байдак (Байдак, 2016), Ольги Бежук (Бежук, 2006) та ін. Зокрема, у статтях Т. Швидченко, М. Байдак та О. Бежук розглянуто питання участі жінок у воєнних діях під час Першої світової війни в легіоні Українських січових стрільців та Національно-визвольної революції 1917–1923 рр. Участь жінок у селянських повстаннях першої третини ХХ ст. відображено у працях Юрія Котляра (Котляр, 2020) та Романа Ковалю (Коваль, 2020). На сьогодні найповніше висвітлено постать хорунжої Олени Степанівни у виданні Анни Кос (Кос, 2005), а її спогади і наукова спадщина опубліковані у збірнику «Олена Степанів – Роман Дашкевич» (Сварник, Федонюк, 2009, с. 25–179) та в окремих виданнях (Степанів, 1930; 2003). У збірнику «Олена Степанів – Роман Дашкевич» вміщено також спогади Олени Степанівни про Першу світову війну і про її бойових посестер – Гандзю Дмитерко та Софію Галечко (Сварник, Федонюк, 2009, , с. 75–79).

Виклад основного матеріалу. Ще наприкінці 30-х рр. ХХ ст. в західноукраїнській пресі автори звертали увагу на необхідність збору відомостей про українських жінок, які брали активну участь у Визвольних змаганнях. Зокрема, Павло Ковжун під псевдонімом Марія Паньковська 1939 р. у статті «Українська жінка в огні революції» зазначав, що з часу вибуху великої революції на Сході Європи минуло лише двадцять літ, а вже багато подій забувається, багато затирається в пам'яті, їхні учасники та свідки якимось «ліниво» збирають спогади тих днів, чим роблять величезну кривду наступним поколінням: «Ми забуваємо, не шануємо тих героїнь, що у революції, в боях за волю і під стінами тюремних мурів проливали свою кров, кров українських жінок за краще завтра Нації» (Жінка. 1939. Ч. 11/12).

Ігор Лоський також стверджував, що українська громадськість замало знає про участь українського жіноцтва по обох берегах Збруча у недавній боротьбі України за своє визволення і цілком не знає про ті сотні й тисячі скромних жіночих постатей, які «чи то в білій хустинці сестер-жалібниць, чи в розвідчій службі, чи зрештою у військовій однострою з крісом в руках боронили, а часто і гинули за волю Рідної Землі» (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934. С. 30).

Однак початки боротьби української жінки за соборність Україні, на нашу думку, варто розглядати з ранішого періоду –

від Першої світової війни, в якій взяли участь і представниці прекрасної статі. Їх героїчні постаті яскраво відобразила західноукраїнська преса 20–30-х рр. ХХ ст. Однак за пресовими публікаціями спостерігаємо тенденцію, що про одних жінок-воячок систематично містилися статті та спогади, а також їхні світлини, себто вони були постійно присутніми в медійному дискурсі, наприклад, як Олена Степанівна, а імена багатьох інших жінок-воячок та сестер-жалібниць трапляються лише принагідно.

Найяскравішою із жінок-воячок, яка стала своєрідним символом усього жіноцтва, що брало участь у Першій світовій війні, стала хорунжа Олена Степанівна. Витворенню її яскравого образу в пресі сприяло чимало чинників. Вже сам факт, що Олена Степанівна – перша українська жінка-офіцер, був для преси сенсацією. Тож слава про неї сягнула навіть поза межі України. Зокрема, сотник Осип Навроцький у спогадах «Олена Степанівна і скандинавські жінки» зворушено описав, як сприймали українську героїню сестрички фінського Червоного Хреста. Коли Олена Степанівна в 1916 р. поверталася з російського полону і їхала евакуаційним потягом через Фінляндію, то впродовж двох днів «облягали поїзд на кожній стації фінляндські жінки, фотографували Степанівну мільйони разів, кожна сестричка має цілий альбом з її фотографіями» (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934. С. 36). І шведські сестрички Червоного Хреста розпитували О. Навроцького про Олену Степанівну та показували йому альбом зі світлинами української хорунжої і просили розповісти про неї (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934. С. 33–44).

Спричинилася до своєї популярності й сама Олена Степанівна як спогадами «На передодні великих подій» (Львів, 1930), так і ґрунтовними публікаціями у пресі. Зокрема, вона опублікувала цікаві статті «Жінка-вояк» (Назустріч. 1934. Ч. 12. 15 черв.) та «Гандзя Дмитерко» (Нова Хата. 1932. Ч. 11. Листоп.), а в «Календарі “Червоної Калини” на 1935 рік» – свої прозові твори п. н. «З воєнних усмішок». Її спогади і журнальні публікації засвідчили високий інтелект авторки, її чітку громадянську позицію та україноцентричний світогляд. Уже те, що Олена Степанівна без вагання пішла на війну, щоб «сповняти свій

обов'язок», було важливим чином юної дівчини і викликало захоплення читачів (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.).

У журнальних статтях Олена Степанівна розмірковувала також про долю жінки-воячки та своїх бойових посестер. Це надзвичайно вдало відобразила Ірина Вільде в публікації «Олена Степанів колись і тепер» (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.). Зазначимо, що сама публікація Ірини Вільде поєднала в собі два жанри: рецензію та інтерв'ю. Спочатку авторка стисло охарактеризувала спогади Олени Степанівни п. н. «На передодні великих подій», а потім взяла в неї інтерв'ю, щоб з'ясувати, як вона оцінює участь жіноцтва у війні з двадцятилітньої віддалі. Насправді Олена Степанівна не була прихильницею масової участі жіноцтва у війську й рішуче виступала проти цього, а вирішила піти на війну, як і інші жінки, вважаючи це за щось священне (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.).

На основі споминів Олени Степанівни та інтерв'ю з нею Ірина Вільде надзвичайно колоритно змалювала не лише зовнішній, а й психологічний і «духовий автопортрет» героїні. Вони писала: «Всі ми знаємо її з безчисленних дорогих стрілецьких світлин. Декотрі з них вросли нам так у пам'ять, що при самім звуці цього прізвища виринає в нашій уяві вирізок краєвиду Маківки й хорунжий Олена Степанів між стрільцями. Недавня виставка стрілецьких пам'яток, що обвандрувала всі щоважніші осередки нашого краю, познайомила наш ширший загал із прегарним портретом цієї жінки-вояки, кисти відомого Куриласа» (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.). Тут доречно зазначити, що популярності Олени Степанівни, жінки вродливої і фотогенічної, сприяло й те, що на сторінках західноукраїнської преси 20–30-х рр. ХХ ст. та «Календарів “Червоної Калини” на ... рік» часто друкувалися її світлини та портрет роботи Осипа Куриласа. Так, її світлина в українському народному вбранні була вміщена на першій сторінці «Нової Хати» (1932. Ч. 11. Листоп.), а в однострої та в полтавському вбранні – у часописі «Назустріч» (відповідно: 1934. Ч. 12; 1934. Ч. 24).

Портрет Олени Степанівни – хорунжої в однострої і з рушницею в руках – пензля О. Куриласа був надрукований також у «Новій Хаті» (1935. Ч. 1. 1 січ.) та в часописі «Назустріч» (1937. Ч. 2). Ірина Вільде навіть згадує цю картину в своїй оригінальній

рецензії-інтерв'ю «Олена Степанів колись і тепер»: «Ті самі бистрі, що на портреті Куриласа, очі трошечки наче б глумливо зустрічають оце моє питання» про участь жінок у війні (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.).

Світлини Олени Степанівни були вміщені й на сторінках «Календарів “Червоної Калини” на ... рік» (1930, 1932, 1934, 1937). Ними були проілюстровані також спогади Осипа Навроцького. Так, українська хорунжа у військовому однострої зафіксована в лікарні в Гапаранді на пограниччі між Швецією та Фінляндією, з інвалідами та сестрами фінського Червоного Хреста перед будівлею лікарні, а також зі старшинами шведської армії та сестричками шведського Червоного Хреста перед санітарним поїздом на граничній станції Торнео (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934).

Свою чергою світлинами самої авторки та її посестер – «Хорунжий УСС Софія Галечко», «Стрілець УСС Анна Дмитерківна» та «Десятник УСС П. Михайлишин» – була проілюстрована стаття Олени Степанівни «Жінка-вояк» (Назустріч. 1934. Ч. 12. 15 черв.). А публікацію Ірини Вільде «Олена Степанів колись і тепер» доповнювала світлина української героїні у військовій формі (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.).

Усі ці складові спричинилися до витворення у західноукраїнській пресі 20–30-х рр. XX ст. яскравого образу Олени Степанівни – першої української жінки-офіцера. Однак, на відміну від неї, про інших відомих жінок-воячок, сестер-жалібниць та жінок, які брали участь в Українській Центральній Раді, Директорії УНР і ЗО УНР, Українській галицькій армії й Армії УНР та партизанських загонах, знаходимо у західноукраїнській пресі означеного періоду значно менше відомостей. Можливо, це пов'язано з тим, про що свого часу писала Наталена Королева під псевдонімом Н. Чужа у статті «Жінка-вояк» (Нова Хата. 1937. Ч. 2. 15 січ.). У ній письменниця розповідала виключно про жінок-воячок інших народів, мотивувала це тим, що «ясна чинність Українських Січовичок відома кожному, то ж нема нащо повторювати їм хвалу в журнальних статтях». Однак наприкінці статті Наталена Королева зізналася, що й сама як сестра-жалібниця брала участь у Визвольних змаганнях. Вона зазначала, що «чимало жінок і з Великої України, почавши бодай

з Медведівської Попівни, радо бралися за зброю, і в великій війні, і у визвольній боротьбі, і як активні борці, і як сестри-жалібниці. Часом навіть було тяжко розмежувати функції, й рука, яка щойно тримала перев'язку, раптом хапалася за нагана, як бувало й з цією, що написала ці рядки» (Нова Хата. 1937. Ч. 2. 15 січ.).

Як ми вже зазначали, про своїх бойових посестер постійно намагалася розповідати й Олена Степанівна. Зокрема, у статті «Гандзя Дмитерко» вона так змалювала хорунжу-посестру: «Дитина свідомого села Підберезець – чорнява, темноволоса, темноока; щира, прямолінійна, без застережень віддана справі, розуміла життя інстинктивно і не манила себе рожевими забаганками; любила свій народ і бажала своїми руками піднести камінь під фундаменти власної держави» (Нова Хата. 1932. Ч. 11. Листоп.).

Своєю чергою, Гандзя Дмитерко в уривку зі щоденника п. н. «Під Лисовичами» згадує Олену Степанівну, з якою служила в третій роті і яка разом з іншими січовими стрільцями потрапила в полон під Лисовичами (Нова Хата. 1934. Ч. 11. Листоп.). Спогади Гандзі Дмитерко цікаві ще й тим, що засвічують, яку рутинну роботу доводилося виконувати жінкам-воячкам зі своїми побратимами. Вона описує епізод, як її третя рота несла з Болехова «дротяні кізли (перешкоди)». Мала вийти о 9-й год. ввечері, а о 12-й, а найпізніше о 1-й год., повинна була вже повернутися: «До Болехова зайшли ми досить скоро, бо впорожні, – писала Гандзя Дмитерко, – та назад з тягарем трудніша справа. Кізли були довгі на яких 5–6 метрів й важкі, ми несли щось 20, так що майже не було нас на зміну, й ми мусіли часто відпочивати. ... Кізли ставали щораз тяжчі й ми ледви поспіли десь на четверту вдосвіта» (Нова Хата. 1934. Ч. 11. Листоп.). Ось яку негероїчну справу виконувала січовичка разом із побратимами, однак принесли вони «дротяні кізли» вже запізно, бо почався московський наступ «під ослоною мряки», і Гандзя Дмитерко дивом не потрапила в полон.

Значно менше відомостей у пресі нам вдалося виявити про хорунжу Софію Галечко (Галечко). Її коротку біографію та підготований з її рукописів спомин «Третя чета» опублікував на сторінках журналу «Літопис Червоної Калини» Микола Угрин-Безгрішний п. н. «Софія Галечко. Хорунж. У.С.С.» (1931. Ч. 5. Трав.). На титульній сторінці цього ж числа містилася її

фотографія. Про Софію Галечко згадувала й Олена Степанівна в публікації Ірини Вільде «Олена Степанів колись і тепер». На думку Олени Степанівни, на трагічну смерть Софії Галечко вплинуло те, що вона «не хотіла рятуватись, przypadково впавши в ріку», бо мала хворі очі і не мала нікого з близьких, до кого могла б якось «прилучити своє існування». Найближча її родина була польськими патріотами, і з нею вона повністю розірвала зв'язок, а її наречений загинув на війні, тож втратила сенс життя, тобто «не мала, що почати з собою» (Жіноча Доля. 1939. Ч. 9/10. 1–15 трав.).

Іноді західноукраїнські часописи означеного періоду містили тільки світлини жінок-воячок. Так, редакція «Нової Хати», повідомляючи читачів про вихід «Першої української енциклопедії», проілюструвала замітку світлинами двох українських стрількинь – Гандзі Дмитерко і Софії Галечко (1931. Ч. 6. Черв.).

На жаль, нам не вдалося відшукати жодних відомостей у західноукраїнській пресі 20–30-х рр. XX ст. про ще одну хорунжу УСС – галичанку Ольгу Підвисоцьку. Вона брала участь у Чортківській офензиві, а в липні 1919 р. у складі УГА перейшла у Наддніпрянську Україну. Перебувала у Кам'янці-Подільському і Вінниці, а після поразки Національно-визвольних змагань залишилася з сім'єю у радянській Україні та була репресована. Ймовірно, журналісти західноукраїнських видань свідомо не писали про неї, щоб не наражати на небезпеку.

Витворений у західноукраїнській пресі 20–30-х рр. XX ст. героїчний образ жінок-воячок – січових стрількинь – став прикладом для інших українських жінок у подальшій боротьбі за вільну Україну. Особливо цікавим питанням у цьому плані є участь жінок у діяльності Української Центральної Ради та Директорії УНР. У західноукраїнській пресі означеного періоду нам вдалося виявити декілька цікавих публікацій цієї тематики. Зокрема, Зінаїда Мірна опублікувала в 1937 р. на сторінках часопису «Жінка» статтю «Праця жіноцтва в Українській Центральній Раді» (1937. Ч. 10. 15 трав.). Авторка згадувала, що в УЦР працювало лише одинадцять жінок, і перераховувала їх прізвища в алфавітній послідовності: Марія Грушевська, Ольга Грушевська, [К.] Любинська, Зінаїда Мірна, Нечаївська,

Валерія О'Коннор-Вілінська, Олександра Пашенко, Софія Русова, Людмила Старицька-Черняхівська. Щоправда, решти прізвиськ вона не пам'ятала, але зазначала, що Л. Старицька-Черняхівська і З. Мірна ввійшли до складу Малої Ради, себто Виконавчого комітету Центральної Ради. П. Ковжун у статті «Українська жінка в огні революції» відзначав, що у складі Центральної Ради було п'ять жінок, і додавав, що ввійшли вони до Ради зовсім не тому, що вони жінки, а тому, «що вони заслужені діячки, такі самі, як і чоловіки» (Жінка. 1939. Ч. 11/12. Черв. Підп.: Марія Пеньковська).

З. Мірна детально висвітлила працю жінок у Центральній Раді. Засідання часто тривали за північ, без перерви та відпочинку. Та особливим завданням жінок у Центральній Раді була праця організаційного характеру, зокрема підготовка до скликання Всеукраїнського національного конгресу та проведення «Дня Національного Фонду», у яких важливу роль відігравали саме жінки. Так, комітет «Дня Національного Фонду» очолила Л. Старицька-Черняхівська, вона ж написала відозву до громадянства із закликом жертвувати на національні потреби односторонній заробіток; за організацію вистав і відчитів у театрах відповідали Л. Старицька-Черняхівська, В. О'Коннор-Вілінська та Марія Старицька. Жінки проводили збірку коштів навіть на вулицях та від продажу українських книжок (останньою акцією успішно займалася письменниця Любов Яновська).

Ідея українського відродження охоплювала широкі народні маси, зазначала З. Мірна, і народ радо відгукувався на заклик своїми пожертвами, розміри пожертв окремих осіб доходили до 1000 рублів, а найбільші надходили від земств України, матеріальна допомога яких засвідчувала про їх визнання Центральної Ради.

Згадуючи ту колосальну роботу, яку українські жінки провели в Центральній Раді, З. Мірна зізнавалася, що так інтенсивно і до самозабуття працювати, як вони працювали, можна тільки раз у житті. «І хоча не дала та праця тих результатів, яких ми від неї чекали, не привела до закріплення нашої державности, – констатувала авторка споминів, – але була вона потрібна для Батьківщини так само, як потрібна для відновлення нашої державности праця наступних поколінь» (Жінка. 1937. Ч. 10. 15 трав.).

Членом Центральної Ради була також Софія Русова. Як довідуємося з її спогадів п. н. «З великих днів», опублікованих у «Новій Хаті» (1936. Ч. 10. 15 трав.), вона була серед тих членів Центральної Ради, які негативно сприйняли прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського, і на одному із засідань, організованому Національною Радою під проводом В. Винниченка, виступила з промовою проти співпраці з гетьманським урядом і за підтримку С. Петлюри на чолі повстання.

Однак особливо детально розповіла Софія Русова про свою працю в секретаріаті Міністерства освіти під керівництвом генерального секретаря освіти Івана Стешенка та у відділі дошкільного виховання і позашкільної освіти, який вона очолювала. Українці з великим ентузіазмом зустрічали зміни в освіті та українізацію всього державного устрою, зазначала Софія Русова у спогадах «Двадцять літ тому», опублікованих у часописі «Нова Хата» (1937. Ч. 8. 15 квіт.). «В тому самому Катеринославі, де я тринадцять місяців сиділа в тюрмі за якусь українську книжку, – згадувала Софія Русова, – тепер я вільно з доручення державної влади читала по-українськи заклик до українських шкіл – “згори до низу”. Чудодійний переворот!» (Нова Хата. 1937. Ч. 8. 15 квіт.). Свої спогади Софія Русова підсумовувала такими словами: «Взагалі цей нестримний гін до освіти, що його виявило тогочасне українське населення, може нас найкраще переконати про важний обов’язок, що тяжить на нас, – дати народові якнайкращу, правдиву, реальну освіту. Не голосні промови різних партій, не голосні памфлети різних політичних напрямків, а освіта загальна і професійна показалися тоді конечними. Ось чому навчив нас перш за все славетний 1917 рік серед усього хаосу, захоплення, помилок і короткої свободи» (Нова Хата. 1937. Ч. 8. 15 квіт.).

Участь українських жінок у Центральній Раді стисло висвітлена також у статті Хариті Кононенко «Жінки Великої України», опублікованій у «Новій Хаті» (1937. Ч. 8. 15 квіт.). Зокрема, вона писала, що революція 1917 року захопила у свій вир й українське жіноцтво, і вже на перших засіданнях Центральної Ради жінки в усьому брали активну участь як рівноправні члени. «Жінок можна було в ті часи зустрінути скрізь і на всяких становищах, – зазначала Харитя Кононенко. – Найріжнородніші

комітети, уряди, самоврядні органи були заповнені жінками, а коли повстали секретаріати, а згодом і міністерства, жінки відразу ввійшли в склад їх, чи як уряднички на вищих і нижчих становищах, чи як керівнички окремих департаментів та відділів (С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська, М. Старицька, В. О'Коннор-Вілінська та ін.). Працювали з захопленням, вкладаючи в ту роботу всю душу, сили й уміння». Харитя Кононенко підкреслила також, що коли в Києві було створено комітет «Національного Фонду» для збору коштів для молодії державної скарбниці, то найвідповідальніше завдання доручили жінці – Зінаїді Мірній (Нова Хата. 1937. Ч. 8. 15 квіт.).

На відміну від Центральної Ради, у керівних органах ЗУНРу не було представлено жодної жінки. Редакція часопису робітничого жіноцтва «Наша Мета» опублікувала замітку п. н. «Чому українські жінки не мають представництва в Національній Раді?» (1919. Ч. 1. 1 лют.). «Отсе болюче питання стає перед кожною з нас, дратує нас і пригноблює, а відповіді на нього найти не вміємо», – зазначала редакція часопису.

Від 19 жовтня 1918 р., вела далі мову редакція, згідно з конституантою, українські жінки стали рівноправними громадянками УНР, і цю політичну рівноправність обох статей підтвердили тимчасові основні закони нашої держави, ухвалені 13 листопада 1918 р. Українською Національною Радою. Так усе виглядає теоретично, але не на практиці, стверджувала редакція «Нашої Меті». Три тижні засідав у Львові тимчасовий парламент – Українська Національна Рада, але... без жінок. Минали три місяці, відколи народ взяв владу у свої руки, а в Національній Раді, яка час від часу збиралася у Станіславові, представниць жіноцтва і далі не було (Наша Мета. 1919. Ч. 1. 1 лют.). На думку Мілени Рудницької, українське жіноцтво зустріло українську конституанту про рівноправність непідготовленим. Зокрема, у статті «Львівське жіноцтво під час падолистого перевороту», опублікованій у «Нашій Меті»¹ 1919 р. (Ч. 22. 23 листоп.; Ч. 23. 30 листоп.), авторка зазначала, що ця постанова не була

¹ Стаття Мілени Рудницької-Лисяк «Львівське жіноцтво під час падолистого перевороту» у «Нашій Меті» – це републікація з віденського часопису «Український Прапор», органу Диктатури ЗУНР та Уряду преси і пропаганди.

результатом організаційних змагань жінок, а впала на них без їхніх заслуг, «неначе спілий овоч з дерева».

Однак саме день історичного перевороту 1 листопада 1918 р. «вирвав» українських жінок із просоння і поставив перед ними важливі завдання й обов'язки «при будові нашої держави», вважала Мілена Рудницька. Жінки рвалися до праці. Вони ходили від одного уряду до іншого, але «всюди зустрічалися з відмовою». Мілена Рудницька писала: «В цей мент, коли кожда свідома українська людина у Львові повинна була числитися на вагу золота, а вже прямо неопінену вартість мав кождий інтелігент, – нашого жіноцтва ніхто не закликав до праці, ніхто його не заохотив, навпаки ми мусіли добувати собі право на працю, хоча на основі законів ми були вже буцімто рівноправними з мущинами горожанками...» (Наша Мета. 1919. Ч. 22. 23 листоп.).

Коли авторка дізналася, що у військовій кухні Народного Дому потребують допомоги, вона негайно зголосилася, хоча й не мала жодного досвіду й хисту до цієї праці. В кухні «Народного Дому» авторка статті зустріла багато знайомих (гімназисток й студенток університету, вчительок й урядничок, молодих панночок і старших пань), які жертовно працювали до 22 листопада 1918 р. Щоправда, кухонна праця не приносила повного задоволення, зізнавалася Мілена Рудницька, адже українські жінки прагнули в ту історичну хвилю долучитися до важливішої «хосенної» праці, а не «легкодушно марнувати свої нечисленні дорогоцінні сили». Однак «провідники нашого державного апарату і військові команданти не хотіли поза куховарством признати жінкам ніякого іншого поля праці», – зазначала авторка і наводила приклади з ворожого табору. «Коли українці марнували з непростимою байдужністю дрібку своїх львівських сил, поляки переводили горячково мобілізацію своїх», себто не лише використали чоловічий резерв, а й не погордували жінками й дітьми. Авторка з болем згадувала, що 23 листопада 1918 р. вулиці Львова зароїлися від жіночих постатей в одностроях ворожого війська, а коли її вели «на переслухання до польської полевої жандармерії», то вона на кожному кроці стрічала легіоністок, «які взяли на себе мундір і кріс не для фантазії чи з хворої амбіції, а таки справді з гарячого патріотизму».

«Чи українське жіноцтво менше свідоме раціонально і менше патріотичне від польських жінок?» – запитувала Мілена Рудницька і намагалася відповісти на запитання, якою була причина й чия була вина в тому, що роль українського жіноцтва в листопада 1918 р. була недостатньою. «Причини і вина була в нас самих, себто в жінках», – констатувала авторка статті і вважала, якщо б українські жінки були об'єднані в жіночій організації, тоді б керманічі держави змушені були зважати на прагнення жінок брати активнішу участь у боротьбі за визволення рідної землі (Наша Мета. 1919. Ч. 22. 23 листоп.).

«Ще скромніша, а правду кажучи, ніяка – наша співучасть в суспільно-політичних ділах, – зазначала далі Мілена Рудницька. – Факт цей легко пояснити тим, що досі жінки були виключені від політичного життя й тому не вміли покористуватися призначеною рівноправністю». Однак, на думку авторки, це аж ніяк не виправдовує жінок, що Національна Рада засідала у Львові рівно три тижні, а вони «не зажадали допущення до цього найвищого законодавчого тіла наших представниць, до чого мали право на підставі ухвали, Української Конституанти і основних державних законів» (Наша Мета. 1919. Ч. 23. 30 листоп.).

У західноукраїнській пресі 20–30-х рр. ХХ ст. нам вдалося виявити декілька публікацій про участь українського жіноцтва в розбудові власної держави, коли уряди УНР і ЗУНР перебували в Кам'янці-Подільському впродовж 1919–1921 рр. Зокрема, на сторінках «Літературно-Наукового Додатка “Нового Часу”» (1937. Ч. 3. 1 листоп.) опублікувала цікаві спомини Блянка Баранова п. н. «Українське жіноцтво і наші Визвольні Змагання». За словами авторки, галицьке жіноцтво в Кам'янці-Подільському взяло на себе ініціативу «до організування жіночої праці для добра і потреб молодой Української Держави», і 13 серпня 1919 р. за почином самої авторки як члена Головного відділу «Союзу Українок» у Львові і при допомозі кількох жінок з Великої України, зокрема І. Одрини, дружини тодішнього міністра здоров'я УНР, та буковинки Марії (з Пісецьких) Струтинської, заснували в Кам'янці-Подільському товариство «Союз Українок». Даючи таку назву товариству, засновниці мали на меті залучити все українське жіноцтво по цей і той бік Збруча до спільної праці – «будівлі української державности». Це стало «новим

етапом у розвою українського жіноцтва», зазначала Блянка Баранова, бо вперше однією ідеєю були об'єднані жінки Галичини, Буковини й Великої України. Сприяло цьому й те, що прийняті закони молодой Української Держави зрівняли жінок з чоловіками в усіх ділянках громадянського й політичного життя.

Уже сам факт заснування нової організації українського жіноцтва «Союз Українок» у Кам'янці-Подільському з великою прихильністю зустріли громадськість та уряди УНР і ЗУНР. Головою «Союзу Українок» обрано Блянку Баранову, а секретаркою – Паладійчук, згодом – Марію Терлецьку. «Організаційно-громадянську секцію» вела голова Союзу, «Секцію допомоги хворим і раненим козакам» – Юринець і Оксана Бірецька, «Секцію робітничо-промисловою» – І. Одрина, «Культурно-освітню» – знана письменниця Л. Черняхівська-Старицька і С. Русова, а «Мистецьку» – Марія Грінченко.

Одним із перших і найпекучіших завдань «Союзу Українок» була допомога хворим і пораненим козакам. Жінки закупували за власні кошти харчі для хворих вояків і розносили їх по шпиталях. За погодженням із Міністерством військових справ «Союз Українок» заснував також швейну майстерню для пошиття військової білизни. Її члени працювали безоплатно і щотижня висилали на фронт понад 1000 комплектів білизни. Між працюючими були й дружина Симона Петлюри та інші відомі жінки.

Блянка Баранова детально висвітлила у спогадах й іншу діяльність «Союзу Українок» у Кам'янці-Подільському: заснування «Приюту для виздоровців-козаків» та «Чайної для біженців і ранених козаків», а також організацію місії Червоного Хреста до Польщі з метою полегшення долі нашим інтернованим і арештованим у таборах. До складу місії ввійшли Л. Старицька-Черняхівська, д-р Мирон Вітошинський, С. Русова і проф. Олександр Черняхівський. «Ця місія була доволі небезпечною, – зазначала авторка споминів, – бо один із її членів, д-р Вітошинський, під час поїздки по таборах захворів на тиф і помер» (Літературно-Науковий Додаток «Нового Часу». 1937. Ч. 3. 1 листоп.).

У спогадах Блянки Баранової відображена також роль «Союзу Українок» у налагодженні тісніших взаємовідносин між

урядами УНР і ЗУНР. Вона писала: «Коли важке становище на фронті і внутрішні непорозуміння між обома урядами (УНР і ЗУНР) викликали дисонанси, тоді “Союз Українок” намагався “налаштувати” ці взаємовідносини й влаштуував офіційні вечори з відповідними рефератами, в присутності представників обох урядів. Зокрема, у жовтні 1919 р. на такому вечорі-нараді в присутності представників уряду УНР і президента Є. Петрушевича виголосили доповіді Л. Черняхівська-Старицька, Б. Баранова, прем’єр-міністр І. Мазепа, генерал Армії УНР В. Петрів, член Директорії Ф. Швець та інші.

На думку Блянки Баранової, «Союз Українок» став вогнищем, довкола якого згуртувалося все інтелігентне жіноцтво, а своєю позитивною роботою здобуло собі велику пошану й довір’я Директорії УНР, ЗУНРу, міністерств та військової влади. Вона відзначала, що окремі міністерства не брали на роботу жінок-урядовців без попередньої рекомендації («порушення») від «Союзу Українок» (Літературно-Науковий Додаток «Нового Часу». 1937. Ч. 3. 1 листоп.).

На сторінках західноукраїнської преси 20–30-х рр. ХХ ст. містилися також статті про участь українських жінок у Визвольних змаганнях у ролі сестер-жалібниць. Як зазначав П. Ковжун у статті «Українська жінка в огні революції», «зовсім окреме місце, незвичайно важне для участі української жінки у визвольній боротьбі – це медичний жіночий персонал», і додавав, що в усіх українських частинах були лікарки, фельдшериці, сестри-жалібниці і дуже багато з них «поклали своє жертвенне життя від тифу у 1919 році» (Жінка. 1939. Ч. 11/12. Черв. Підп.: Марія Пеньковська).

Нам вдалося виявити декілька споминів та списків сестер-жалібниць, які померли від плямистого тифу. Зокрема, колишня санітарна хорунжа УГА Ірина Шмігельська-Климкевич опублікувала на сторінках львівського часопису «Жінка» статтю «Вірна служба» (1936. Ч. 21/22. Листопад.), а на сторінках коломийської «Жіночої Долі» – «Список померлих жінок, членів УГА» (1937. Ч. 20/21. 15 жовт. – 1 листопад.). У першій публікації Ірина Шмігельська-Климкевич зазначала, що під час Визвольних змагань найбільше жінок працювало в польових лічницях, військових канцеляріях, кухнях, обозах і розвідчих відділах.

«Деякі полягли, декого замучено, – констатувала авторка, – а вже найбільше померло від заразливих недуг, особливо тифу й червінки. З тих, що попали у більшовицький полон, і слід загинув» (Жінка. 1936. Ч. 21/22. Листоп.). У цій публікації Ірина Шмігельська-Климкевич помістила список 35 жінок, членів УГА, які працювали вістунками, сестрами-жалібницями та в різних канцеляріях УГА. Зокрема, серед сестер-жалібниць були Марія Махницька-Янова, Стефанія Лебедович, Марія Сенежакова, Марія Фединська-Білозор, Анна Терчинська, Катря Петруняк, Гільда Мюллер (Müller), Гертруда Нізе (Niese), Марія Дзуль, Катерина Миськів-Коваль, Анна Інгорук, Савина Цукерберг, Осипа Стрілецька, Марія Матейко, Марія Віхер Міці Лянценберг з Леобен, сестра Домінія, монахиня Чину СС Василянок, сестра Килистина, монахиня Чину СС Василянок, Іванна Сенишин, Марія Пашко-Рибакова, Софія Ступницька (Жінка. 1936. Ч. 21/22. Листоп.). Більшість із цих сестер-жалібниць померла від плямистого тифу та інших хворіб у Вінниці, Жмеринці і Могилеві.

В іншій публікації Ірини Шмігельської-Климкевич п. н. «Список померлих жінок, членів УГА» містився тільки сухий перелік сестер-жалібниць Польової лічниці 1-го корпусу УГА, які померли від тифу та інших захворювань (Жіноча Доля. 1937. Ч. 20/21. 15 жовт. – 1 листоп.). Цей список повторює перелік імен, опублікованих на сторінках часопису «Жінка», але в обох списках авторка згадує Софію Ступницьку, сестру-жалібницю 2-го корпусу УГА, яка застрілилася вдома після розформування УГА (Жінка. 1936. Ч. 21/22. Листоп.; Жіноча Доля. Коломия, 1937. Ч. 20/21. 15 жовт. – 1 листоп.).

До списку померлих жінок, членів УГА, Ірина Шмігельська-Климкевич помістила в «Жіночій Долі» романтичне оповідання «Полум'я», присвячене сестрам-жалібницям Стрийської польової лічниці УГА (1937. Ч. 20/21. 15 жовт. – 1 листоп.). Авторка змаловала в ньому сестру-жалібницю Марію, як та доглядала в холодному приміщенні хворого вояка, а він хотів перед смертю ще раз побачити полум'я. І героїня в драматичній ситуації дістала букове поліно, розпалила піч і виконала останню волю січового стрільця. Спогади та художні твори Ірини Шмігельської-Климкевич були опубліковані також у журналі «Літопис Червоної

Калини» (1930. Ч. 3; 1933. Ч. 7/8) та на сторінках «Календарів Червоної Калини на ... рік» (1925, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932).

Про саму Ірину Шмігельську-Климкевич опублікував нарис Святослав Шрамченко (під крипт. С. Ш.) п. н. «Санітарний шеф Козацького Загону ім. Гонти» у «Календарі Червоної Калини на 1925 рік». Зокрема, він зазначав, що 20-річчя вчителька, сирота по священнику, панна Ірина Романа Шмігельська була серед тих жінок, які у визвольній війні дали незліченні докази гарячої любові до рідного краю і посвяти для загального добра, і детально розповідав про її бойовий шлях (Календар Червоної Калини на 1925 рік. Львів; Київ, 1924. С. 60–62).

Ірина Шмігельська-Климкевич намагалася систематично вшановувати пам'ять сестер-жалібниць, які померли від плямистого тифу та інших захворювань. Однак перелік імен зовсім не передавав тих жахливих умов, у яких працювали сестри-жалібниці, зокрема у Жмеринці. Світло на ці умови проливають спомини Людмили Бурачинської «В чотирикутнику смерті» (Нова Хата. 1938. Ч. 5. 1 берез.), яка разом із чоловіком, Андрієм Бурачинським, санітарним шефом УГА, опинилася у той період у Жмеринці і допомагала сестрам-жалібницям доглядати хворих. Людмила Бурачинська писала: «Найстрашніші вечорі й ночі тоді, коли нема електрики. Із свічкою ходимо від ліжка до ліжка. Страшно звучать стогони хворих в деліріях, коли всюди темно. А ще страшніше сидіти напотемки біля вмираючих» (Нова Хата. 1938. Ч. 5. 1 берез.). Плямистим тифом заражався і медичний персонал, тож у записі від 24 грудня 1919 р. Людмила Бурачинська констатувала: «У мене сьогодні святий вечір. Мій муж лежить у гарячці. Я прасую білля, одинокий спосіб дезинфекції. Др. Гайдукевич сидить біля мене й каже: “Всі ми мусимо захворіти на тиф. Це неможливо, щоб він нас минув. Вже сім лікарів померло, тепер черга на нас...”» (Нова Хата. 1938. Ч. 5. 1 берез.).

А ось як змалювала Людмила Бурачинська трагічну картину, пов'язану з тифом у Жмеринці: «Впродовж світової війни бачила я багато страхіття. Але ніщо не дорівнює тим картинам, що їх бачила під час моїх ходів на двірець у Жмеринці. Лікарі з Евакопункту працюють невпинно, та вони не в силі примістити хворих, що напливають з усіх сторін. Приїжджають поїзди з

200–300 хворими, а нема де їх діти. Тут уже не йде про те, щоб знайти вільне ліжко, але взагалі дах над головою. По домах, по бараках кладуть хворих на солому. Поїзд треба опорожнити, щоб він міг привезти других. А тут нема де їх діти! Виладовують хворих просто на перон – виздоровців, гарячкуючих, вмираючих та мертвих. Всі лежать всуміш. Часто минають години, навіть дні заки дістанеться підвод, щоб відвезти їх до лічниці. А це ж зима! Ті, що можуть ще встати й волочити ноги за собою, у подертій одежі, що з них буквально капають воші, без обуви, стараються від'їхати найближчим поїздом, щоб лише далі звідси» (Нова Хата. 1938. Ч. 6. 15 берез.).

На шпальтах західноукраїнських видань означеного періоду найповніше висвітлена доля однієї із сестер-жалібниць – Галі Матвійчукової. Щоправда, уже після її смерті. Зокрема, про її життєпис довідуємося з некролога Костянтини Малицької, опублікованого під криптонімом К. М. у «Новій Хаті» (1931. Ч. 5. Трав.), та з посмертної згадки, вміщеної на сторінках «Літопису Червоної Калини» (1931. Ч. 7/8. Лип.–серп.).

Костянтина Малицька була вчителькою Галі Матвійчукової і так змалювала портрет і бунтарську вдачу своєї учениці: «Худошаве, дрібне дівчатко, тільки карі очі світяться палким огнем зацікавлення і бунту проти усякого згори накиненого примусу. Інтелігентна й талановита була учениця, але як іскра жива, не могла увійти в рами шкільної дисципліни і з того приводу треба було нераз з нею зводити кампанію. Але життя, а саме потрясаючі події світової і нашої визвольної війни змінили наскрізь її вдачу, видвигаючи з глибини молодой душі усі найцінніші її прикмети: любов [до] волі, витривалість, геройство до самопожертви, бажання помагати братам і здисципліновано нести службу в користь великої ідеї» (Нова Хата. 1931. Ч. 5. Трав.). Костянтина Малицька підкреслила також, що після війни Галя Матвійчукова реалізувала себе і на літературній ниві: «З-під її пера вийшли прегарно написані нариси з часів нашої визвольної боротьби, вражіння з побуту у воєнних шпиталях... Нариси ці свідчать про справжній талант Покійної і щирю безпосередність її обсервацій і вражінь. Але молода письменниця була так скромна, що тільки найближчі знали, хто є та “Галя”, авторка цінних спогадів-картин» (Нова Хата. 1931. Ч. 5. Трав.). Зокрема, на сторінках «Літопису Червоної

Калини» Галя Матвійчукова опублікувала нарис «Перші ранені» (1931. Ч. 4) та «Спомини сестри-жалібниці» (1931. Ч. 9), у яких змалювала Листопадові події 1918 р. у Львові. До споминів редакція помістила світлину з підписом: «Бл. п. Галя Матвійчукова як сестра-жалібниця у Резервовім Шпиталі III у Львові 1916 р.».

Редакції західноукраїнських періодичних і продовжуваних видань 20–30-х рр. ХХ ст. висвітлювали також участь українських жінок у повстанському русі. Нам вдалося виявити декілька публікацій цієї тематики авторства П. Ковжуна та І. Лоського. Зокрема, П. Ковжун (під крипт. Марія Пеньковська) опублікував статтю «Українська жінка в огні революції» (Жінка. 1939. Ч. 11/12. Черв.), а І. Лоський – нарис «Марія Тарасенко» (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934. С. 30–32).

П. Ковжун зазначав, що «велика національна революція 1917–1923 видвинула багато наших героїнь, з подиву гідною відвагою і хоробрістю, з розмахом, розумом і чином» (Жінка. 1939. Ч. 11/12. Черв.), однак про них мало знає громадськість. Однією з причин цього є те, що в Україні нема жінок істориків, які б систематично висвітлювали події з участю жінки. Тож закликав збирати і записувати спогади про учасниць визвольного руху, які вмирили на полі бою, у льохах денікінських контррозвідок і більшовицьких чрезвычайок.

П. Ковжун навів цікаві факти з життя і діяльності українських письменниць Галини Журби та Галини Орлівни. Перша під час бойових подій у Києві восени 1917 р. «була в боях коло арсеналу... і, нехтуючи життям, носила мішки динаміту для українських частин», а друга, працюючи на українську розвідку, «відіграла чималу роллю у денікінському запіллі на користь національної армії». А під час повстання проти гетьмана П. Скоропадського яскраво проявила себе Пріська Варава. Вона була «комендантом» частини, і П. Ковжун описав її такими словами: «Так, на коні, струнка, сильної будови (між іншим, рідкісної краси) вона в зимну осінь без відпочинку аж до добуття Києва була на фронті» (Жінка. 1939. Ч. 11/12. Черв.).

Окрему сторінку, на думку П. Ковжуна, записали в історії України жінки, які брали участь у повстаннях: «Це золоті сторінки безперервних подвигів, факти нечуваної хоробрости й очайдушної відваги, якій немає аналогій в історії інших

народів». А далі автор коротко розповідав про повстанок Марію Соколовську з Радомишльщини, Олександру Гамалію з Полтавщини, Попівну та Віру Бабенко з Катеринославщини, Юлію Лисогорову та Наталю Максимцеву, які взяли участь у походах Ю. Тютюнника в Україну, сестру-жалібницю української армії Віру Матвіїву та її сестру Неонілу Русіян.

Публікація П. Ковжуна була проілюстрована світлинами Олександри Гамалії та Ю. Лисогорової, портретами Віри Бабенко, Неоніли Русіян, Віри Матвіївої (всі три – пензля Ю. Магалевського) та Приськи Варави. Тож можемо стверджувати, що в західноукраїнській пресі означеного періоду, крім світлин, друкувалися також художні портрети жінок-воячок та жінок-повстанок, зокрема Олени Степанівни пензля О. Куриласа та вищезгадані портрети Віри Бабенко, Неоніли Русіян та Віри Матвіївої пензля Ю. Магалевського.

Нарис І. Лоського «Марія Тарасенко» побудований виключно на спогадах автора про мужню жінку-розвідницю, яка «своєю смертю засвідчила любов до Батьківщини». Автор розповів про її навчання в українській гімназії в Києві та жваву участь у громадському житті. І. Лоський змалював і зовнішній портрет героїні: «Завше заклопотана, з оберемком книжок під пахою, Маруся ні трохи не користала з “революційної свободи”, яка настала по усіх школах, для себе. Невелика на зріст, русява, з досить гострими рисами, її не можна було назвати гарною, якби не ясні блакитні очі, що скрашували обличчя. До того ж вона свідомо якнайменше думала про свою зовнішність» (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934. С. 31).

Маруся Тарасенко брала участь у конспіративних українських організаціях, переходила фронт, але взимку 1922/1923 р. в її помешканні з’явився хлопець нібито із закордону, а насправді він виявився підсланим провокатором – агентом Надзвичайної комісії. Наприкінці зими Марусю заарештували і піддали жорстоким тортурам, але вона нікого не видала. «Кілька місяців тяглися ці муки, – зазначав І. Лоський, – аж 27 серпня раптом в газетах з’явилося повідомлення, що 50 учасників “петлюрівської змови”, в тому числі і Маруся Т., засуджені “до найвищої кари”, а на другий день всіх розстріляли» (Календар «Червоної Калини» на 1934 рік. Львів, 1934. С. 32).

Участь українських жінок у повстанському русі хочеться підсумувати словами П. Ковжуна, який писав: «Жінки в повстаннях, ще раз підкреслюю, виявили чуда хоробрости, відваги і розсудливости. Особливо селянки-повстанки, яких було тисячі» (Жінка. 1939. Ч. 11/12. Черв.).

Висновки. У процесі дослідження специфіки публікацій про українську жінку у вирі Визвольних змагань 1917–1923 рр. на сторінках західноукраїнської преси 20–30-х рр. ХХ ст. ми дійшли до таких висновків. На сторінках провідних видань, зокрема таких, як «Жінка» (1935–1939), «Жіноча Доля» (1925–1939), «Наша Мета» (1919–1920, 1922), «Нова Хата» (1925–1939), «Літопис Червоної Калини» (1929–1939), «Назустріч» (1934–1938), «Літературно-Науковий Додаток “Нового Часу”» (1937), а також «Календарі Червоної Калини на ... рік» (1925, 1928–1935, 1937), систематично публікувалися статті та спогади про українських жінок, які брали активну участь в Українській революції 1917–1923 рр.: у Першій світовій війні, Українській Центральній Раді, Директорії УНР і ЗУНР, Українській галицькій армії й Армії УНР та партизанських загонах як безперервному ланцюгу боротьби за соборність України, що дозволило нам ввести до наукового обігу понад п'ятнадцять маловідомих матеріалів означеної тематики.

З'ясовано, що в публікаціях домінували статті мемуарного характеру, нариси і посмертні згадки, суха фіксація імен учасниць Визвольних змагань та синтез жанрів, зокрема рецензії та інтерв'ю. Підсумовано, що в західноукраїнських виданнях означеного періоду була різноманітною подача матеріалу: публікації проілюстровані фотографіями або художніми портретами жінок; числа журналів відкривалися світлинами героїнь, а всередині видань містилися їхні публікації; розповідь про когось із жінок доповнювалася їхніми художніми творами чи спогадами; поряд зі списком імен учасниць УГА та Армії УНР містилися художні твори як ілюстрація до важких буднів жінок-воячок чи сестер-жалібниць; нерідко в часописах публікувалися виключно фотографії чи портрети учасниць Визвольних змагань без розповідей про них.

Західноукраїнська преса 20–30-х рр. ХХ ст. витворила яскраві образи жінок-воячок, зокрема січових стрільчинь, хорунжих

Олени Степанівни (Степанів) і Софії Галечко (Галечко), які стали символами для наслідування, а на основі споминів висвітлена діяльність українських жінок-інтелектуалок, педагогинь і письменниць, зокрема З. Мірної, Л. Старицької-Черняхівської, С. Русової, в Українській Центральній Раді, Директорії УНР і ЗУНР, зафіксувала імена сестер-жалібниць, які жертвовно працювали в Українській галицькій армії та Армії УНР і помирали від тифу та інших захворювань, а також змалювала портрети безстрашних жінок-повстанок, які брали участь у партизанській боротьбі.

Публікації про українських жінок, учасниць Визвольних змагань, редакції часописів щедро ілюстрували їхніми світлинами, а іноді й художніми портретами, зокрема Олени Степанівни пензля О. Куриласа, а портрети жінок-повстанок Віри Бабенко, Неоніли Русіян та Віри Матвіївої – пензля Ю. Магалевського.

Тож можемо стверджувати, що вперше саме західноукраїнська преса 20–30-х рр. ХХ ст. спричинилася до героїзації української жінки у Визвольних змаганнях 1917–1923 рр. та заклала підвалини для наукового осмислення їхньої ролі в історії України.

Література

Байдак, М. (2016). Втеча і повернення: українки в лавах Січових стрільців. *Україна модерна*, 8 жовт.

Бежук, О. (2006). Жінки в легіоні Українських Січових Стрільців. *Січові стрільці – нев'януча слава галицько-українського відродження*: матеріали наук.-практ. конф., 86. Стрий.

Богачевська-Хом'як, М. (1995). *Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884–1939, 172–195*. Київ.

Дядюк, М. (2011). *Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю*: монографія. Львів.

Коваль, Р. (2020). *Жінки у Визвольній війні: історії, біографії, спогади. 1917–1930*. Київ.

Кос, А. (2005). *Героїня України Олена Степанів*. Львів.

Котляр, Ю. В. (2020). Жінки Півдня України у селянських повстаннях першої третини ХХ ст. *Universum Historiae et Archeologiae = The Universe of History and Archeology = Універсум історії та археології*. 3(28), 1, 60–69. Дніпропетровськ.

Сварник, Г., Фелонюк, А. (упоряд.). (2009). *Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси*. Львів.

Степанів, О. (1930). *На передодні великих подій. Власні переживання і думки. 1912–1914*. Львів.

Степанів, О. (2003). *Наукові праці. Есе. Спогади / упоряд. О. Шаблій*. Львів.

Швидченко, Т. (2019). Жінки у боротьбі за українську державність у 1917–1921 рр. *Українознавство*, 4(73), 8–24. Київ. DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.185723.

References

Baidak, M. (2016). Vtecha i povnennia: ukrainky v lavakh Sichovykh striltsiv [Escape and return: Ukrainian women in the ranks of the Sich Riflemen]. *Ukraina moderna*, 8 zhovt. [in Ukrainian].

Bezhuk, O. (2006). Zhinky v legioni Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv [Women in the Ukrainian Sich Riflemen Legion]. *Sichovi striltsi – nevia nu cha slava halytsko-ukrainskoho vidrozhennia: materialy nauk.-prakt. konf.*, 86. Stryi [in Ukrainian].

Bohachevska-Khomiak, M. (1995). *Bilym po bilomu: zhinky v hromadskomu zhytti Ukrainy, 1884–1939* [White on White: Women in Ukrainian Public Life, 1884–1939], 172–195. Kyiv [in Ukrainian].

Diadiuk, M. (2011). *Ukrainskyi zhinochyi rukh u mizhvoienii Halychyni: mizh hendernoiu identychnistiu ta natsionalnoi zaangazhovanistiu* [The Ukrainian Women's Movement in Interwar Galicia: Between Gender Identity and National Engagement]: monohrafiia. Lviv [in Ukrainian].

Koval, R. (2020). *Zhinky u Vyzvolnii viini: istorii, biohrafi, spohady. 1917–1930* [Women in the War of Liberation: Histories, Biographies, Memoirs. 1917–1930]. Kyiv [in Ukrainian].

Kos, A. (2005). *Heroinia Ukrainy Olena Stepaniv* [Heroine of Ukraine Olena Stepaniv]. Lviv [in Ukrainian].

Kotliar, Yu. V. (2020). Zhinky Pivdnia Ukrainy u selianskykh povstanniakh pershoi tretyny XX st. [Women of Southern Ukraine in the Peasant Uprisings of the First Third of the 20th Century]. *Universum Historiae et Archeologiae = The Universe of History and Archeology = Universum istorii ta arkeolohii*, 3(28), 60–69. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Shvydchenko, T. (2019). Zhinky u borotbi za ukrainsku derzhavnist u 1917–1921 rr. [Women in the struggle for Ukrainian statehood in 1917–1921]. *Українознавство*, 4(73), 8–24. Київ. DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.185723.

Stepaniv, O. (1930). *Na peredodni velykykh podii. Vlasni perezhyvannia i dumky. 1912–1914* [On the Eve of Great Events. Personal Experiences and Thoughts. 1912–1914]. Lviv [in Ukrainian].

Stepaniv, O. (2003). *Naukovi pratsi. Ese. Spohady* [Scientific works. Essays. Memoirs] / Comp.: O. Shablii. Lviv [in Ukrainian].

Svarnyk, H., Feloniuk, A. (Comp.) (2009). *Olena Stepaniv – Roman Dashkevych: Spohady i narysy* [Olena Stepaniv – Roman Dashkevych: Memories and Essays]. Lviv [in Ukrainian].

Vasyl Gabor

PhD in Philology, Senior Research Fellow,
Senior Researcher of the Research Institute for Press Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

UKRAINIAN WOMAN IN THE WHIRLPOOL OF THE LIBERATION STRUGGLE: DISTINGUISHING FEATURES OF PUBLICATIONS IN THE WESTERN UKRAINIAN PRESS OF THE 1920s–1930s

The article focuses on the distinguishing features of publications about Ukrainian women in the whirlpool of the Liberation Struggle of 1917–1923 in the Western Ukrainian magazines «Zhinka» (1935–1939), «Zhinocha Dolia» (1925–1939), «Nasha Meta» (1919–1920, 1922), «Nova Khata» (1925–1939), «Khronika Chervonoyi Kalyny» (1929–1939), «Literaturno-Naukovyi Dodatok “Novoho Chasu”» (1937), «Nazustrich» (1934–1938), «Kalendari Chervonoyi Kalyny na ... Rik» (1925, 1928–1935, 1937), etc. The purpose of the article is to analyze the editorial policy regarding the coverage of heroic female figures involved in the Liberation Struggles of 1917–1923, based on publications of the interwar period in women’s and socio-political periodicals. To achieve the goal, a number of tasks were performed: searching for publications and their analysis; characterization of the genres and methods of presenting materials. The following general scholarly methods were used in the study: descriptive, systemic, and analytical. The novelty of the research is due to the fact that for the first time the genre features of press publications of the 1920s–30s about the participation of Ukrainian women in the Liberation Struggles of 1917–1923 have been comprehensively analyzed, in particular, in the First World War, the Central Rada of Ukraine, the Directorate of Ukraine and the West Ukrainian People’s Republic, the Ukrainian Galician Army, the Ukrainian People’s Army, and guerilla units as a continuous chain of struggle for the unity of Ukraine. Fifteen little-

known materials on the specified topic have been introduced into scholarly circulation. It was found that most of the publications are of a memoir nature, essays and posthumous mentions, unemotional records of the names of participants in the Liberation Struggles, and a synthesis of genres, in particular reviews and interviews. It is concluded that in Western Ukrainian publications of the 1920s–30s, the presentation of the material was diverse: publications were illustrated with photographs or artistic portraits of women; magazine issues opened with photographs of the heroines, and inside were their publications; sometimes the stories about the lives and activities of these prominent women were supplemented with their works of art or memoirs; alongside the list of participants in the Ukrainian Galician Army and the Ukrainian People's Army, works of art by female authors were sometimes included as illustrations of the difficult everyday lives of female soldiers or nurses; often, magazines published only photographs or portraits of female participants in the Liberation Struggles without stories about them.

Keywords: Ukrainian woman, Liberation Struggles, woman-soldier, nurse, Olena Stepanivna (Stepaniv), Central Rada of Ukraine, Directorate of Ukraine, West Ukrainian People's Republic.

Стаття надійшла 18.09.2025

Прийнято 17.10.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Олеся Дроздовська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6687-4518>

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця

Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
olesyadroz@gmail.com

Зоряна Наконечна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0425-2064>

кандидатка наук із соціальних комунікацій,
старша наукова співробітниця

Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
n_zoria@ukr.net

УДК 070:271.4(477)-726.1](477.83/.86)“1901”

ПЕРШИЙ РІК МИТРОПОЛИЧОГО СЛУЖІННЯ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО: МЕДІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-2

Проаналізовано особливості висвітлення у пресі Львова першого року митрополичого служіння Андрея Шептицького. Мета статті – простежити, як в українських і польських часописах міста впродовж 1901 р. висвітлювалися події, пов’язані зі сходженням Андрея Шептицького на митрополичий престол, а також до яких перших кроків його діяльності як предстоятеля Української греко-католицької церкви привертала увагу ці видання. Завдання дослідження – виокремити, систематизувати та проаналізувати матеріали у газетах «Діло», «Галичанин» та «Słowo Polskie», які акцентували постать митрополита; виявити спільні та відмінні риси у висвітленні подій, пов’язаних із ним; з’ясувати особливості формування його образу у публічному дискурсі. Для виконання завдань було застосовано методи прескліпінгу, контент-аналізу, історичної реконструкції, а також історико-порівняльний та контекстуальний. Новизна статті

полягає у системному аналізі репрезентації в пресових виданнях (різних за ідеологічним спрямуванням) інтронізації та першого року служіння на митрополичому престолі Андрея Шептицького, а також у з'ясуванні особливостей формування публічного образу митрополита. У висновках наголошено, що вже перший рік митрополичого служіння Андрея Шептицького характеризувався пильною увагою преси до його постаті – систематичним супроводом друкованими медіа всіх подій, пов'язаних із ним. Визначено основні групи публікацій у газетах, що об'єднують матеріали, присвячені: 1) підготовці до інтронізації, її проведенню та перебігу урочистих заходів; 2) першим крокам на митрополичому престолі, зокрема пастирським листам і благочинній діяльності; 3) стану здоров'я митрополита. Відзначено, що досліджувані видання формували позитивний публічний образ нового провідника УГКЦ, незважаючи на відмінності у їхніх світоглядних орієнтирах. Він, зокрема, поставав як харизматичний і сильний лідер, активний у духовному, культурному та громадському житті, як меценат та захисник. Опубліковані у газетах «Діло», «Галичанин» та «Słowo Polskie» матеріали засвідчують сталий публічний інтерес до постаті новообраного митрополита.

Ключові слова: Андрей Шептицький, митрополит, інтронізація, образ церковного лідера, громадська думка, львівська преса, «Діло», «Галичанин», «Słowo Polskie».

Постановка проблеми. Українська преса першої половини ХХ ст. є унікальним ресурсом не лише для відтворення хронології різних історичних перипетій. Вона також допомагає сформуванню уявлення про настрої, уподобання, смаки тощо тогочасного суспільства, простежити за трансформацією ідейно-ціннісних орієнтирів, визначити коло центральних фігур медійного нарративу, які були або ставали духовними, культурними, політичними лідерами. Однією з центральних постатей медійного дискурсу в Галичині того часу був митрополит Андрей Шептицький. Сплеск інтенсивної уваги до нього як українських, так і польських газет пов'язаний із його номінацією на главу Української греко-католицької церкви. Репрезентація пресовими виданнями тієї події, а також перших кроків Андрея Шептицького у статусі митрополита впродовж першого року служіння заклала основи

уявлення про нього як безумовного лідера Української греко-католицької церкви, що стало важливим етапом формування його публічного образу загалом. З огляду на це актуальним є звернення до львівських часописів початку ХХ ст. для з'ясування ролі преси у формуванні громадської думки щодо постаті достойника.

Мета дослідження – простежити, як упродовж 1901 р. у таких львівських газетах, як «Діло», «Галичанинъ» й «Słowo Polskie», висвітлювалися події, пов'язані зі сходженням Андрея Шептицького на митрополичий престол, які перші кроки його діяльності як предстоятеля Української греко-католицької церкви акцентували ці видання, який публічний образ достойника формували.

Об'єкт дослідження – матеріали львівських газет «Діло», «Галичанинъ» та «Słowo Polskie» (комплекти за 1901 р.), у яких висвітлювалися події, пов'язані зі сходженням Андрея Шептицького на митрополичий престол та першим роком його діяльності у цьому сані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постать митрополита Андрея Шептицького від початку його церковної діяльності постійно перебувала у фокусі уваги широкої громадськості, а з плином часу – й наукової спільноти. Особливі сплески зацікавлення відбувалися у ювілейні дати. Впродовж останніх десяти років вийшла низка монографічних досліджень, збірників наукових розвідок, окремих наукових статей, у яких аналізуються різні аспекти діяльності провідника УГКЦ, висвітлюються маловідомі факти його біографії тощо. Серед таких праць – монографії Л. Гентош (Гентош, 2015), Р. Горак (Горак, 2020), Л. Крупи (Крупа, 2024), М. Мариновича (Маринович, 2019), А. Михайленка (Михайленко, 2023), І. Набитовича (Набитович, 2023), М. Новак¹ (Nowak, 2018). Нещодавно вийшло унікальне дослідження колективу авторів – А. Адагурова, В. Бабинського та О. Зайцева, – присвячене вивченню еволюції уявлень про митрополита Андрея, які формувалися у середовищі української західної діаспори впродовж 1944–1989 рр. (Адагуров та ін., 2023).

Життя та діяльність митрополита неодноразово ставали об'єктами наукових зацікавлень зарубіжних, зокрема польських, дослідників. Це підтверджує історіографічна розвідка польської

¹ У 1923 р. вийшла у перекладі українською мовою (Новак, 2023).

історикіні М. Новак (Nowak, 2017). Водночас популярність митрополита Андрея Шептицького і непроминальна увага до нього стимулює перевидання книг, які побачили світ у діаспорі ще у другій половині ХХ ст. До таких видань належить праця одного із помічників галицького церковного ієрарха – Жана-Франсуа-Жозефа Шарона, видана під псевдонімом Кирило Королевський (Королевський, 2016).

Лєвова частка згаданих досліджень зосереджена на біографії Андрея Шептицького, різних аспектах його богословської, культурної, громадсько-політичної діяльності. Автори ж пресознавчих досліджень фокусують свою увагу на вивченні співучасті владики Андрея у розбудові українського пресового поля, зокрема в Галичині (Катола, 2021), на аналізові його писемної спадщини, особливо тієї, що публікувалася на шпальтах пресових видань Львова у міжвоєнне двадцятиліття ХХ ст. (Гринчишин, 2015; Процик-Кульчицька, 2015а, 2015b), а також на з'ясуванні ролі газетних публікацій у вивченні життя та діяльності митрополита (Шведь, 2018, с. 286). Дослідниці Н. Гринчишин і М. Процик-Кульчицька наголошують, що писемна спадщина «найвидатнішого галицького церковного ієрарха» (Процик-Кульчицька, 2015а, с. 97) та його «пресовидавнича діяльність» (Гринчишин, 2015, с. 101) потребують ґрунтовнішого осмислення. Недостатньо опрацьованим залишається і питання ранньої медійної репрезентації постаті Андрея Шептицького та його служіння на митрополичому престолі впродовж 1901 р.

Наукова новизна дослідження полягає у системному аналізі особливостей висвітлення в газетах «Діло», «Галичанинъ» та «Słowo Polskie», що були публічними ретрансляторами різних світоглядних переконань, інтронізації та першого року служіння на митрополичому престолі Андрея Шептицького, а також у з'ясуванні особливостей формування цими виданнями публічного образу митрополита.

Методи дослідження. Для підготовки цієї розвідки застосовано як спеціальні (прескліпінг, контент-аналіз), так і загальнонаукові (історико-порівняльний, контекстуальний, історичної реконструкції) методи наукового дослідження. Метод прескліпінгу – для пошуку, відбору та систематизації емпіричного матеріалу: публікацій у газетах «Діло», «Галичанинъ» та

«Słowo Polskie», що стосувалися постаті Андрея Шептицького. Виявити і сформувані основні тематичні блоки у віднайдених публікаціях допоміг метод контент-аналізу. Історико-порівняльний, контекстуальний методи та метод історичної реконструкції були застосовані для порівняння репрезентації інтронізації і діяльності галицького ієрарха впродовж 1901 р. у різних виданнях, для формування розуміння того, чому газети привертати увагу до різних аспектів діяльності митрополита та для відновлення хронології подій першого року архієрейства Андрея Шептицького.

Виклад основного матеріалу. 17 січня 1901 р. у Львові відбулася неординарна подія, яка, без сумніву, започаткувала новий етап національного відродження українців Галицького краю, його духовного, культурного та соціально-економічного розвитку. Цією подією стала інтронізація предстоятеля Української греко-католицької церкви – архієпископа Львівського і митрополита Галицького Андрея Шептицького.

Про урочистий захід повідомляли майже усі пресові видання, які у той час виходили в Галичині. Однак у нашій розвідці зупинимося на трьох львівських газетах – народовецькому «Ділі»² (у 1901 р. виходило під редагуванням Івана Белея), москвофільському «Галичанині» (редагований у цей же час Володимиром Луциком) та «Słowe Polskim» (редактор Станіслав Россовський). Такий вибір обумовлений двома обставинами: 1) названі видання були щоденниками, орієнтованими на широке коло читачів, і, відповідно, перебували в однакових умовах щодо регулярності репрезентації подій; 2) перші два часописи виступали як ретранслятори та популяризатори ідей «конкуруючих» політичних течій у сфері тогочасного українського політикуму і водночас обидва активно полемізували з польським щоденником, обстоюючи право українців краю на самовизначення й розвиток усіх сфер національного життя, хоча й мали різні погляди на шлях досягнення мети.

Уже з перших днів 1901 р. ці львівські щоденники інформували читачів про день і час приїзду нового митрополита Галицького до Львова. Нагадаємо, що на цю церковну посаду його було номіновано у середині грудня 1900 р. Відтоді й до кінця 1901 р.

² Тут і далі в авторському тексті подаємо назву щоденника за сучасним правописом.

прізвище Андрея Шептицького систематично з'являлося на сторінках як не усіх трьох часописів одночасно, то в одному із них. Опубліковані у «Ділі», «Галичанині» та «Słowe Polskim» матеріали, що акцентували увагу на постаті новоіменованого галицького ієрарха, умовно можна об'єднати у такі тематичні групи: 1) публікації, присвячені висвітленню підготовки та перебігу інтронізації, інших урочистих заходів; 2) матеріали, які репрезентували його діяльність на митрополичому престолі впродовж 1901 р., зокрема, акцентували пастирські звернення і благочинну діяльність; 3) повідомлення про стан його здоров'я. Більшість із цих матеріалів друкувалися під рубриками: «Новини» («Діло»), «Новости» («Галичанинь») та «Kronika krajowa» («Słowo Polskie»).

Першого січня 1901 р. газета «Słowo Polskie» опублікувала замітку «Metropolita ks. Szeptzcki», у якій повідомляла, що на початок місяця граф Андрей Шептицький (видання акцентує саме його світський титул) перебуває у Станіславі й приїде до Львова напередодні свята Йордану. Упродовж січня тема підготовки зустрічі митрополита, урочистостей до і після інтронізації та вітальних візитів залишалася однією із провідних на шпальтах львівських щоденників. Найбільше уваги цій темі приділяла газета «Діло». Насамперед на її шпальтах висвітлювалися переговори між представниками львівських церковної та світської громад щодо програми зустрічі митрополита на залізничному вокзалі в день його прибуття до міста.

П'ятого січня на сторінках цього щоденника було оприлюднено «Програму повитання митрополита гр. Андрея Шептицького у Львові», яку уклала митрополіча капітула. Згідно із нею, вітальні промови на вокзалі мали виголошуватися у такій послідовності: «1) Водь президента Львова д-ра Малаховского водь имени мѣста, 2) епископа преосв. Чеховича именовемь духовеньства, 3) мітрата Впреп. Бѣлецкого именовемь львѣвскои капітулы, 4) сеніора д-ра Шараневича именовемь Ставропигійского братства, 5) члена выдѣлу краєвого д-ра Савчака именовемь руского народу» (Програма повитання митрополита гр. Андрея Шептицького у Львові. Дѣло. 5 сѣч.). Така послідовність вітальних промов на залізничному вокзалі викликала незадоволення представників української світської громади і вийшла за межі суто протокольного питання.

Недалекоглядність митрополичої капітули призвела до того, що процес підготовки вітальної програми набув політично-національного звучання.

Як повідомлялося у цій же публікації, програма викликала рішучий протест через те, що перше слово надавалося президентові Львова Годзімежу Малаховському, який мав репутацію діяча, шовіністично налаштованого щодо українців, і, як підкреслювалося у газеті, «русского митрополита витати буде вѡд “polskiego (!) grodu!”». Громадські збори уповноважили Дем’яна Савчака і Володимира Шухевича зустрітися з мітратом Андрієм Білецьким і «зажатагы вѡдъ него такои змѣны въ програмѣ повитаня митрополита, щобы витавъ єго насампередь єпископъ Чеховичъ именемъ духовенства, а заразъ по тѡмъ – у всякѡмъ разѣ передь промовою д-ра Малаховского – має наступит повитанє именемъ руского народу». На зустрічі з о. А. Білецьким, яка відбулася 31 грудня, переговорникам не вдалося домогтися змін: о. Білецький сказав, як відзначив автор «Діла», «що справу вѡддасть до порѣшеня самому митрополитови». Однак Андрей Шептицький, за інформацією цього щоденника, принципово дистанціювався від неприємної ситуації і «высказавъ бажанє, щоби спѡръ полагодити въ згодѣ» (Програма повитаня митрополита гр. Андрея Шептицкого у Львові. Дѣло. 5 сѣч.). Оприлюднення у пресі цієї позиції митрополита стимулювала формування його образу як дипломатичного лідера.

У процесі переговорів митрополичої капітули з українською громадськістю компромісу було досягнуто таким чином: офіційні вітання на вокзалі обмежувалися представниками духовенства: «митрополича капітула, представитель капітул перемискои и станиславѡвскої, ректорат семінарії, представитель духовенства світского и монашого» (Торжество вступлення... Дѣло. 16 сѣч.). Представник світської громади (цю почесну місію було доручено Юліану Романчуку) отримав можливість привітати нового галицького єрарха «в митрополичѡй палаті по єго вїзді» (Програма повитаня митрополита гр. Андрея Шептицкого у Львові. Дѣло. 5 сѣч.). 16 січня ця оновлена програма також була опублікована у «Ділі». У цій же публікації було докладно описано усю процедуру зустрічі Андрея Шептицького у соборі Святого Юра та інші заходи, які там мали відбуватися. На завершення кореспондент

«Діла» повідомляв, що «на початку и при кінци торжества буде дзвонити ся у всіх львівских церквах. Представленя будуть вѣдбувати ся дня 18 січня вѣд 12 години в полудне» (Торжество вступлення... Дѣло. 16 сѣч.).

Таким докладним описом підготовки до таїнства інтронізації ієрарха редакція газети «Діла» продемонструвала свою безпосередню участь у цьому процесі, а також заклала у читацької аудиторії сприйняття нового духовного наставника вірян греко-католицького обряду як лідера, що заслуговує на увагу і довіру. Принагідно зазначимо: на відміну від «Діла», «Галичанинь» і «Słowo Polskie» не надали ваги дискусіям щодо програми урочистостей й відповідно не висвітлювали їх на своїх шпальтах. Ці часописи лише інформували свою аудиторію про дату проведення інтронізації.

Упродовж 17–19 січня всі три щоденники опублікували низку репортажів з інтронізації у соборі Святого Юра. Ці матеріали сприяли формуванню уявлення про те, як трактували митрополита, які наративи ретранслявали через пресу представники полярних українських політичних рухів (народовці й москвофіли) та певні представники польської громади Львова. Ці матеріали дозволяють простежити різні підходи до репрезентації події, а відповідно й до формування образу ієрарха.

«Діло» трактувало інтронізацію як подію національного значення, а нового галицького митрополита – як духовного наставника, суспільного речника та захисника українського народу. Зокрема, кореспондент газети писав: «...наша митрополія... дѣждала ся в особі Митрополита Андрея Шептицького гѣдного и видного архипастыря. [...] кождочасний Митрополит, будучи духовним настоятелем цілої галицко-руской церкви, буває заразом и речником вірних цілої галицкої провінції, сирічь галицко-русского народу, перед Апостольским престолом и перед Короною... Митрополит, встоюючись за права церкви, мусить встоюватись и за права народні... Молодий Владика, що являєсь нині на митрополичѣм престолі зѣ свіжими силами до праці, що так сказати-б рве ся до діланя, має... широке поле діяльности...». Окрім того, у цьому ж матеріалі зазначалося, що його діяльність на єпископському престолі у Станиславові свідчить про те, що преосвященний Андрей Шептицький бажає добра и слави «руской

церкви и руского народа» (На привіт новому Митрополитови. Дѣло. 17 сѣч.).

Пафосно-поетично репрезентував інтронізацію митрополита Андрея автор щоденника «Галичанинь». Він трактував подію як переломний момент не лише для Церкви, а й для усієї Галичини, а владику – не тільки як ієрарха, а як символічну фігуру, пов'язану не лише з Церквою, а й з народом. У нарисі «Новому митрополиту» він написав: «Колоколи кафедрального храма св. Георгія (Юра) возвестили ту радостную весть столице Червоной Руси, гор. Львову, і ехо їх трезвона роздалось по всей земле Данила, заставляя миліони руського народа привітствоваті нового владику гимном “Благословен гряди во имя Господне”... Галицкая Русь с надеждою і упованієм приветствует его на становище своего митрополита, с которым – по стеченію історических обстоятельств – связана судьба не лишь церкви, но і народа» (Новому митрополиту. Галичанинь. 17 янв.).

Опубліковані як у «Ділі», так і в «Галичанині» матеріали свідчать про високі очікування української громадськості від нового митрополита. На відміну від цих видань, «Słowo Polskie» хоча й визнавало масштабність та урочистість події і наступного після інтронізації дня опублікувало кілька матеріалів, усе ж обрало значно стриманіший тон. Автор репортажу під заголовком «Ingres metropolity ks. Szeptyckiego», констатуючи, що у місті відбувається таки визначна й неординарна подія, повідомляє, що на львівському залізничному вокзалі митрополита зустрічають представники не лише руського духовенства, а й римо-католицької та вірменської Церков, світські делегації тощо (Słowo Polskie. 18 st.). Від критичних оціночних суджень, незважаючи на святковість атмосфери, не стримався автор цього видання у короткому життєписі Андрея Шептицького. Він, зокрема, акцентував молодий вік нового митрополита греко-католицької Церкви та натякав, що його швидкий кар'єрний зріс «nosi na sobie wybitne piętno systemu protekcji». Водночас він визнавав моральні та інтелектуальні якості нового владики: «Sprawiedliwość nakazuje jednak przyznać, że mimo młodości swojej, jest nowz dostojnik kościoła ruskiego, człowiekiem szerokiej wiedzy, rozumnej pracowitości, gorącej wiary i nieposzlakowanego charakteru» (Ingres metropolity ks. Szeptyckiego. Słowo Polskie. 18 st.).

Важливою складовою формування образу митрополита Андрея Шептицького у публічному дискурсі стали репортажі й інформаційні замітки про те, як церковна та світська громади Станіслава проводжали його до Львова. Наприклад, «Діло» та «Słowo Polskie» розповіли своїм читачам про те, що представники українських товариств міста вирішили піднести архіпастирю, який від'їжджав, пам'ятку, «котра по вічні часи була би доказом тих споминів, які він полишив тут по собі», й на загальних зборах, які відбулися 30 грудня, заснували «стипендійний фонд имени Андрея Шептицького и зараз збрали межі собою зовсім не дробну як на початок суму 1000 к.». Владика, як повідомляв кореспондент українського щоденника, був «присмно зворушений, приняв до відомости то рішене и дякував Русинам за таку милу несподіванку» (Изъ Станиславова... Дѣло. 16 сѣч.).

Матеріали, у яких розповідалося про те, як відбувся від'їзд владики, були опубліковані в усіх трьох виданнях в наступні дні після урочистих заходів інтронізації. Вони насамперед акцентували сильне емоційне враження, яке справляв цей момент, підкреслювали зворушення ієрарха: «митрополит був так зворушений, що довго не мѡг прийти до слова», – писало «Діло» (З Станиславова пишут нам. Дѣло. 18 сѣч.); він був так розчулений, що аж розплакався, – ділилися враженнями кореспонденти «Słowa Polskiego» і «Галичанина». Водночас ці матеріали відзначали масову участь представників різних конфесій і громад у цій події. В урочистій прощальній процесії, промовах, зазначало «Діло» (З Станиславова пишут нам. Дѣло. 18 сѣч.), брали участь й «рабін з кагалом», а за інформацією «Галичанина» – і місцеві караїми, представник яких виголосив промову на «руском язичі». Окрім того, «Галичанин» повідомляв, що дорогою зі Станиславова до Львова «на кожой майже станції мітрополіт виседал із вагона і прінімал пріветствія со стороны собравшихся» (По случаю інтронізації... 19 янв.). Такі емоційно забарвлені матеріали підкреслювали чутливість митрополита, його вдячність за добре ставлення, а також сприяли формуванню його публічного образу як надконфесійного морального авторитета.

Символічне представлення доступності і відкритості нового глави греко-католицької Церкви увиразнювали розлогі репортажі

«Діла» й «Галичанина» про урочистий прийом, влаштований на Святоюрській горі після інтронізації. Журналіст «Діла» повідомляв про присутність на прийомі родини Андрея Шептицького – батька і братів, які «сповняли гонори дому, розговорюючи з Русинами по руски» (По інтронізації Митрополита. Дѣло. 18 сѣч.). Серед інших гостей були Ю. Романчук, Д. Савчак, Д. Танячкевич, єпископ К. Чехович, І. Шараневич, представники багатьох українських товариств і світської влади міста. Ці матеріали не лише докладно описували подію, вони ретрансливали ті надії і сподівання, які поклало суспільство на митрополита, і демонстрували визнання його незаперечного авторитету. Про це, наприклад, свідчить фрагмент промови Д. Савчака: «Русь галицка обходить нині торжественне свято, бо нині на митрополичом престолі в столиці руского князя Льва розпочав своє правління Ваше Впреосвященство. Бідний нарід рускій покладає велики надії и сподіє ся, що Ваше Впреосвященство допоможуть єму до єго скорого піднесеня в напрямі економічнѣм, просвітнѣм и політичнѣм, в чѣм ми, світска інтелігенці, будемо на кожному кроці Вашому Впреосвященству помѣчними» (По інтронізації Митрополита. Дѣло. 18 сѣч.). Окрім того, кореспондент «Діла» вважав необхідним продемонструвати українській громаді готовність митрополита Андрея підтримувати освітні й соціальні ініціативи та його позицію щодо своєї національної ідентифікації. Зокрема, він навів відповідь ієрарха на запевнення Ю. Романчука у вірності українського народу новообраному владиці: «...я, перший між священиками, можу упевнити, що так само трудити ся буду и давати буду провід духовенству, де тільки буде ходити о добро и культурні та економічні справи нашого народу» (По інтронізації Митрополита. Дѣло. 18 сѣч.).

Підкреслимо зауважену вибіркковість у поданні інформації про урочистий прийом: автор «Діла», розповідаючи про гостей, лише констатував присутність на заході депутацій Ставропігії і Народного Дому (По інтронізації Митрополита. Дѣло. 18 сѣч.). Про візит представників цих інституцій (а також Товариства імені М. Качковського, Галицько-руської матиці, «Музи» та ін.) на чолі з І. Шараневичем докладно написав кореспондент московфільського «Галичанина» (Русско-народныи Общества у всеосв. Митрополита Андрея. 22 янв.). Незважаючи на це,

журналісти обох газет наголошували на уважності митрополита до кожного промовця, його чутливості та дипломатичності – він зворушувався, сердечно обіймав, «розмовляв майже з кожним» (По інтронізації Митрополита. Дїло. 18 сїч.), «наприкінці аудієнції... подякував усім присутнім, подавши руку кожному члену делегації» (Русско-народныи Общества у всеосв. Митрополита Андрея. Галичанинь. 22 янв.).

Святкові заходи на честь митрополита тривали у Львові до кінця лютого 1901 р. Про це свідчить низка інформаційних заміток, які систематично публікувалися у всіх трьох щоденниках. Наприклад, 20 лютого у залі «Народного Дому» відбувся концерт, організований Ставропігійським інститутом (окрім «Галичанина», про нього позитивно відгукнулося «Słowo Polskie»), а 21 лютого, як повідомляло, «Діло», святковий музичний захід було влаштовано й у Духовній семінарії. Таким чином, інтронізація владики Андрея у медійному дискурсі поставала не як одноразовий акт, а як тривалий процес символічного «входження» нового ієрарха у публічний простір Галичини.

Серед публікацій другої тематичної групи, присвячених першому року діяльності митрополита Андрея Шептицького, переважають інформаційні замітки. Їх систематизація у хронологічній послідовності дозволяє створити своєрідний «медійний щоденник» митрополита, який фіксував його участь у церковних подіях, на ниві душпастирської та громадської діяльності уже як ієрарха греко-католицької Церкви.

На сторінках усіх трьох щоденників регулярно з'являлися повідомлення про поїздки владики між Львовом і Уневом. Наприклад, 18 серпня у «Галичанині» повідомлялося, що того дня митрополит приїхав з Унева до Львова, аби 19-го числа відслужити у «престольному» храмі святкову літургію з нагоди річниці народження імператора, а вже 20 серпня «Діло» інформувало, що у той день ієрарх має «назад вернутись до Унева».

Часто такі матеріали мали майже ідентичний зміст і формулювання. Водночас аналіз корпусу цих публікацій виявляє певні відмінності у редакційних акцентах. Українські щоденники систематично інформували про події внутрішнього церковного життя греко-католицької Церкви, однак про участь митрополита у спільних заходах із духовенством римо-католицької Церкви

(інтронізація єпископа Перемишльського Ю. Пельчара та архієпископа Львівського Ю. Більчевського) не згадувалося.

Натомість «Słowo Polskie» намагалося послідовно фіксувати міжконфесійний вимір діяльності ієрарха. 20 січня 1901 р. у газеті було надруковано замітку про урочисте Йорданське богослужіння Андрея Шептицького (перше у сані митрополита), яке відбулося в Успенській церкві. Автор цієї публікації наголошував, що на урочистій літургії були присутні представники польського духовенства й адміністрації. Така подача підкреслювала авторитет митрополита поза межами української громади й вписувала його у ширший суспільно-політичний контекст Галичини.

Змовчавши про цю подію, «Діло» й «Галичанинъ» упродовж січня і лютого інформували про нетривалі поїздки митрополита до Унева, пов'язуючи їх з підготовкою пастирських послань. Значну увагу вони також приділяли незапланованим візитам владики до українських навчальних закладів міста: 25 лютого – до Ставропігійської бурси («Діло», «Галичанинъ»), а 26 лютого – до духовної семінарії, де попередив як її настоятелів, так і «питомців» про те, що «буде щоденно являться в семінарії и переслухає поодинокі кожного питомця, аби довідатись подрібно про стан заведення, а опісля на тій підставі приступити до заведення улпшень в семинарских відносинах» (Новий митрополит... Дфлю. 26 лют.). Таким чином, у цих повідомленнях Андрей Шептицький поставав як активний адміністратор і реформатор, який дбав про стан духовної освіти й виховання молоді, докладав значних зусиль, аби налагодити зв'язок з українськими емігрантами в Канаді (як повідомляли «Słowo Polskie» та «Діло», він у березні та вересні відправляв свого секретаря Василя Жолдака до цієї країни).

Зафіксована у львівських щоденниках хроніка свідчить і про широку географію митрополичої діяльності Андрея Шептицького. Переважно українські щоденники інформували громадськість про пастирські поїздки до Бережан та Золочева (це були канонічні візитації деканатів, участь в урочистих богослужіннях, освяченнях храмів, відправлення реколекцій тощо), про його перебування у монастирях отців-василіян у Краснопуші й Уневі, з родиною – у Підлютому. Упродовж вересня–жовтня газети писали про те, як відбувається канонічний візит митрополита Андрея до

Скалатського деканату, про посвячення ним церков у Білому Камені та Розважі, про урочисту коронацію Ікони Пресвятої Діви Марії в Олеську, про те, що митрополит збирається 3 листопада на конференцію єпископів у Відні, тощо. Такі замітки у «Ділі» та «Галичанині» мало не дослівно подавали інформацію, що ще раз підтверджує наші припущення про використання спільних джерел інформації або напівофіційних повідомлень для преси.

Попри зосередженість преси на фіксуванні й висвітленні церковної діяльності митрополита Андрея Шептицького, щоденники принагідно публікували матеріали, у яких повідомляли про його зацікавленість українським мистецтвом, участь у справах студентства та духовної інтелігенції, про підтримку фінансово-економічних ініціатив. Ці публікації становлять окремий пласт медійної репрезентації життя і діяльності митрополита впродовж 1901 р. й фіксують його громадську та культурну активність. Водночас вони доповнювали образ предстоятеля греко-католицької Церкви як інтелектуала, що не стояв осторонь, а жваво цікавився усіма сферами суспільного життя. До прикладу, 14 червня «Діло» писало: «Єго Високопреосвященство Митрополит Андрей навідав семи днями робітню нашого артиста-маляра п. Івана Труша та з правдивим заинтересованем оглядав довшій час нові полотна, призначені на виставу, що си п. Труш уладжує ще перед виїздом до Кісва» (Єго Високопреосвященство. Дїло. 14 черв.). 16 червня «Słowo Polskie» повідомляло про заснування Крайового товариства кредитового урядників і священників та обрання митрополита його «protektorem» (Ruskie Towarzystwo kredytowe... Słowo Polskie. 16 czerw.), а 18 вересня ця ж газета інформувала, що напередодні владику висвятив на капеланів п'ять випускників Львівської архієпископії і вісім – зі Станіславівської. Упродовж листопада – грудня газети інформували широку громадськість про те, що 14 листопада митрополит був на аудієнції у цісаря, а 3 грудня – у Папи й порушував під час цих візитів питання українського студентства (переважно богословів), яке брало участь у сецесії.

Показовою у медійній репрезентації заангажованості і співучасті митрополита у суспільних процесах є замітка у «Słowo Polskemu» п. н. «Ruskie seminary zamknięte!» (16 gru.). Вона була реакцією на тимчасове закриття, згідно з розпорядженням

Андрея Шептицького, греко-католицької семінарії, що свідчило про його підтримку вимог українських студентів Львівського університету. Цей факт не отримав окремого висвітлення у «Ділі» та «Галичанині», тоді як 19 грудня польський щоденник опублікував ще й офіційне розпорядження владики.

Загалом, аналіз хронікальних публікацій на сторінках щоденників «Діло», «Галичанин» і «Słowo Polskie» дає підстави робити висновок про те, що вони не лише репрезентували перший рік митрополичого служіння Андрея Шептицького, а й водночас формували публічний образ митрополита як діяльного, мобільного і відповідального церковного провідника, який брав активну участь у духовному, освітньому та громадському житті Галичини.

На окрему увагу заслуговує група публікацій у досліджуваних виданнях про пастирські листи митрополита Андрея. Ці матеріали посідають важливе місце у пресовому висвітленні першого року його служіння на посту духовного провідника вірян греко-католицького віросповідання. Уже 5 березня 1901 р. «Діло» під рубрикою «Справи церковні» надрукувало розлогий матеріал, присвячений першому пастирському посланню ієрарха, яке вийшло друком під назвою «Послання до Духовенства». У ньому детально зреферовано основні тези звернення Андрея Шептицького до священнослужителів, зокрема окреслено його уявлення про місію священника, його морально-етичні обов'язки, відповідальність перед паствою і суспільством. Митрополит наголошував на необхідності ретельної катехизації дітей, активної участі отців у культурному та економічному житті громад через заснування у селах читалень, кооператив, крамниць, громадських кас тощо.

Окремо у цьому посланні митрополит звертався й до семінаристів, вимагаючи від них серйозного ставлення до духовного формування і навчання та анонсував, що ретельно стежитиме за рівнем підготовки майбутніх душпастирів: «В семінари буду від Вас всіх домагати ся дуже совісної и дуже ретельної праці. ... Не залишу и нагоди пересвідчити ся, чи працюєте, і в середині року взивати Вас буду на іспит, домагаючи ся від вас тогди знання всего того, що до того часу могли-сьте ся научити» (Преосв. Митрополит Андрей Шептицький видав... Дфл. 5 берез.).

Особливий наголос кореспондент «Діла» зробив на баченні владикою Андреем Шептицьким свого служіння. Він, зокрема, навів міркування митрополита, які свідчили про його далекоглядність і намір бути корисним не лише сучасникам, а й майбутнім поколінням: «Обовязки свої так розумію, що не лиш для вірних, що тепер живуть, маю з дня на день працювати и зробити все, що лиш в моїй силі, щоби их світлом Євангелія Христового просвітити. Маю обов'язки и для будучих поколінь. Щось здолати для Церкви и народа, се для мене лиш такі діла довершити, котрі би и пізнішим поколінням служили; працю для будучности уважаю за річ сто разів важнішу, як все, що можна для хвилі теперішньої зробити».

Того ж дня про появу пастирського листа до духовенства лаконічно поінформувало й «Słowo Polskie». За цим напрямом діяльності митрополита уважно стежив і москвофільський щоденник. Уже 8 березня «Галичанин» повідомив про вихід трьох інших пастирських листів Андрея Шептицького: «До вірних Косівського деканату», «До духовенства й вірних Станіславівської єпархії», «До духовенства Львівської єпархії». Автор цього матеріалу не лише повідомляв про факт їхнього виходу, він також подав стислий огляд їхнього змісту й анонсував підготовку владикою послання до мирян (Три пастирські послання митрополита Андрея Шептицького. Галичанин. 8 мар.).

Однак регулярно впродовж року про вихід нових пастирських листів інформувало лише «Діло». Зокрема, 16 травня щоденник повідомив про появу послання «До Інтелігенції рускої» (Сими днями вийшло... Дїло. 16 трав.), 7 листопада – послання «Всечестнійшому Настоятельству и возлюбленним питомцям духовного семинаря у Львові» (Преосв. Митрополит Шептицькій... Дїло. 7 лист.), а 24 грудня – «Листа пастирського до Русинів в Канаді», який був надрукований накладом 100 примірників та переданий до цієї країни через секретаря митрополита о. Василя Жолдака. Редакція газети публікувала фрагменти цих настанов митрополита Андрея, які свідчили про те, що він піклувався про рівень освіти майбутніх душпастирів, дбав про підтримку духовного зв'язку з еміграцією, а також прагнув забезпечити переселенців належною душпастирською опікою (наприклад, у посланні до українців Канади писав: «...я посилаю Вам священика,

котрий ревно буде для Вас працювати. Тим священником єсть о. Василій Жолдак... Слухайте его наук, жийте так, як вѡн Вам скаже, а за помічю Божою знайдете в нїм правдивого вѡтця, а вѡн буде мав потїху, що праця его буде для Вас хосенна» (Лист пастирській... Дѣло. 24 груд.) й викладав їм основи католицької віри та християнської етики.

Таким чином, львівські щоденники сприяли введенню у широкий публічний простір пастирських листів Андрея Шептицького й стали важливим інструментом його комунікації із суспільством. Це також був важливий крок до формування публічного образу митрополита як вимогливого, далекоглядного й соціально активного церковного провідника.

Ще одним напрямом у служінні митрополита Андрея Шептицького, на який упродовж 1901 р. звертали увагу журналісти «Дїла», «Галичанина» і «Słowa Polskiego», була його благочинна та меценатська діяльність. Зокрема, «Słowo Polskie» повідомляло, що Андрей Шептицький залишив по собі у Станиславіві пам'ять як про визначного священника, повного доброти та енергії владики. На прощання він подарував Станиславівській єпархії розкішну бібліотеку вартістю кілька тисяч злотих (Metropolita ks. Szeptycki... Słowo Polskie. 1 st.). Про цей подарунок згодом, уже у квітні, згадували «Дїло» та «Галичанинъ», повідомляючи своїм читачам про візит митрополита до Станиславова для оформлення акта дарування. Окрім того, як повідомлялося у цих часописах, владику взяв на себе утримання бібліотекаря «в сумі 500 кор. річно» (Митрополіт Шептицькій висъздив... Дѣло. 23 квіт.).

Упродовж року газети неодноразово розповідали і про фінансову допомогу владики соціальним та освітнім закладам, учням із незаможних родин. Наприклад, у лютому «Дїло» повідомляло, що 21 числа цього місяця «відвідав митрополит дїм для убогих христїан у Львові при ул. Вроновській и жертвував для поміщених там убогих 100 корон» (Митрополит Шептицькій відвідав... Дѣло. 25 лют.), а 25 лютого інформувало: «Оснoванe малoи духовнoи семінарїї для львівскoи архїєпархїї уже порїшене. Митрополит Шептицькій удержує вже на свій рахунок п'ять учеників з народних» (Оснoванe малoи духовнoи семінарїї... Дѣло. 25 лют.). На початку грудня українські щоденники розповідали про те, що владику Андрей Шептицький подарував

«200 К на дівочій інститут Руского Товариства педагогічного и на дівочу школу виділову им. Шевченка» (Дѣло. 2 груд.; Галичанинъ. 4 груд.). Окрему увагу журналістів цього часопису привернуло й придбання митрополитом маєтку «Айзерівка» з метою облаштування бурси для української молоді (Бурса имени Шептицких. Дѣло, 14 верес.), що ще раз підкреслювало: його благочинність має системний, а не спорадичний характер.

Упродовж травня–вересня 1901 р. щоденники уважно стежили за станом здоров'я Андрея Шептицького. Газети детально інформували читачів про лікування травми ноги, яку він отримав ще під час служби у війську, про поїздки на консультації до лікарів та перебування на курортах. Такі повідомлення виконували не лише інформативну, а й іміджеву функцію – формували образ митрополита, який навіть у час нездужання залишається відданим своїй справі і своїй пастві.

Наприклад, 10 травня «Діло» повідомляло: «В здоровлю митрополита Шептицького настало значне поліпшенє; достойний пацієнт встав вчера (в четвер) з лѣжка, проходить ся в своих апартаментях и полагаджє важнїйши справи архїєпархїї...», а 22 травня писало: «Преосв. Митрополит Шептицкїй поздоровїв уже на стѣлько, що вже вѣд нинї почне що дня о годинї 7,5 вечером проповїдати в церквї св. Юрїя на богослужєнях в честь Матери Божої. Що вівторка вѣдбувають ся у митрополита конференцї священнїчї, на котрих попри справах релїгїйних і обрядових обговорюють ся також справи економїчної и соціальної натури. Тї последнї справи обговорює митрополит також из деякими свїтскими Русинами».

Отже, автори таких публікацій підкреслювали, що навіть під час лікування владики не відходив від справ, а продовжував керувати архієпархією, проповідувати, проводити священничі конференції, планувати пастирські візитації. Регулярне повернення до виконання обов'язків одразу після поліпшення стану здоров'я підкреслювало його жертвовність і відповідальність перед паствою.

Висновки. Таким чином, результати аналізу змісту всіх чисел за 1901 р. львівських часописів – «Діла», «Галичанина» та «Słowa Polskiego» – дають підстави стверджувати, що перший рік мирополічного служіння Андрея Шептицького перебував у фокусі постійної уваги як українських, так і польських видань.

А це свідчить про суспільну значущість галицького архієрея для представників різних національностей, віросповідань і політичних орієнтацій. Опубліковані у досліджуваних газетах матеріали умовно можна поділити на такі тематичні групи: 1) публікації, присвячені висвітленню підготовки та перебігу інтронізації, інших урочистих заходів; 2) матеріали, які репрезентували його діяльність на митрополичому престолі впродовж 1901 р., зокрема, акцентували пастирські звернення і благочинну діяльність; 3) повідомлення про стан здоров'я ієрарха. Загалом, матеріали, опубліковані у львівських виданнях, свідчать про систематичний публічний інтерес до постаті митрополита Андрея Шептицького, який підтримувався навіть через інформування громадськості про стан його здоров'я. Водночас виявлено, що за спільності уваги до урочистих заходів існували певні відмінності у репрезентації повсякденної діяльності митрополита. Зокрема, «Słowo Polskie» не оминало нагоди розповісти про участь митрополита у спільних із римо-католицьким духовенством заходах, тоді як українські часописи не висвітлювали ці події.

Одностайність редакцій «Діла», «Галичанина» та «Słowa Polskiego» простежується й у формуванні публічного образу митрополита Андрея: усі видання створювали позитивний публічний образ нового провідника греко-католицької Церкви. Часописи принагідно наголошували на емоційних моментах, які акцентували риси характеру ієрарха та його морально-етичні якості. У медійному дискурсі він поставав як харизматичний і сильний лідер, активний у духовному, культурному та громадському житті як меценат і захисник. Це дає підстави стверджувати, що саме в перший рік митрополичого служіння Андрея Шептицького були закладені основи його медійного образу як одного з провідних духовних та суспільних лідерів Галичини початку ХХ ст.

Література

Ададуrow, В., Бабинський, В., Зайцев, О. (2023). *Образи митрополита Андрея Шептицького в публіцистиці й історіографії української діаспори, 1944–1989 рр.*: колективна монографія. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

Гентош, Л. (2015). *Митрополит Шептицький, 1923–1939. Випробування ідеалів*: монографія. Львів: ВНТЛ-Класика.

Горак, Р. (2020). *Андрей Шептицький: біографія*. Львів: Апріорі.

Гринчишин, Н. (2015). Публікації Андрея Шептицького на сторінках часопису «Христос Наша Сила». *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, 7(23), 100–110. Львів. <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2015/JRN/PDF/7.pdf>

Катола, О. (2021). Листи редакторів і видавців української преси до Митрополита Андрея. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 11(29), 99–112. Львів. [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-6](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-6)

Королевський, К. (2016). *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)* / з фр. пер. Ярема Кравець. Львів: Свічадо.

Крупа, Л. Л. (2024). *Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX ст.*: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники.

Маринович, М. Ф. (2019). *Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми»*. Львів: Видавництво Старого Лева.

Михайленко, А. (2023). *Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями* / з нім. пер. Ольги Сидор. Львів: Видавництва Українського католицького університету.

Набитович, І. Й. (2023). *Сага мистецької родини: Александер Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький*. Київ: Дух і літера.

Новак, М. (2023). *Два світи: Проблема національної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках*. Львів: Свічадо.

Процик-Кульницька, М. (2015а). «Апостолят пера»: з писемної спадщини Митрополита Андрея Шептицького. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, 7(23), 90–99. Львів. <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2015/JRN/PDF/6.pdf>

Процик-Кульницька, М. (2015б). Митрополит Андрей Шептицький і преса. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 5(23), 36–44. Львів. <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/fahovi-vydannya/zbirnyk-prats-ndi-presoznavstva/zb2015/>

Швець, І. М. (2018). Газетна періодика як джерело дослідження діяльності Андрея Шептицького. *Українська біографістика*, 16, 286–297. Київ. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002971>

Nowak, M. (2018). *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szepetyckiego w latach 1865–1914*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Nowak, M. (2017). Polskie badania nad postacią metropolity Andrzeja Szepetyckiego. *Historia@Teoria*, Т. 2, 4, 177–187. Poznan. <https://doi.org/10.14746/ht.2017.4.2.18>.

References

- Adadurov, V., Babynskiy, V., Zaitsev, O. (2023). *Obrazy mytropolyta Andreia Sheptytskoho v publisyystytsi y istoriohrafii ukrainskoi diaspori, 1944–1989 rr.* [Images of metropolitan Andrey Sheptyts'kyi in Ukrainian diaspora journalism and historiography, 1944–1989]: kolektyvna monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainiskoho katolytskoho universytetu [in Ukrainian].
- Hentosh, L. (2015). *Mytropolyt Sheptytskyi, 1923–1939. Vyprobuvannia idealiv* [Metropolitan Sheptytsky: 1923–1939. Testing ideals]: monohrafiia. Lviv: VNTL-Klasyka [in Ukrainian].
- Horak, R. (2020). *Andrei Sheptytskyi: biohrafia* [Andrei Sheptytskyi: biohrafia]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Hrynchyshyn, N. (2015). Publikatsii Andreia Sheptytskoho na storinkakh chasopysu «Khrystos Nasha Syl» [Publications by Andrey Sheptytsky in the pages of the journal «Khrystos Nasha Syl»]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 7(23), 100–110. Lviv. <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2015/JRN/PDF/7.pdf> [in Ukrainian].
- Katola, O. (2021). Lysty redaktoriv i vydavtsiv ukrainskoi presy do Mytropolyta Andreia [Letters of editors and publishers of the Ukrainian press to metropolitan Andrey]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 11(29), 99–112. Lviv. [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-6](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-6) [in Ukrainian].
- Korolevskiy, K. (2016). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (1865–1944)* [Metropolitan Andrey Sheptytskyi (1865–1944)] / z fr. per. Yarema Kravets. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
- Krupa, L. L. (2024). *Vplyv mytropolyta Andreia Sheptytskoho na suspilne i kulturno-prosvitnytske zhyttia v Halychyni kintsia XIX – pershoi polovyny XX st.* [The influence of Metropolitan Andrey Sheptytskyi on social and cultural and educational life in Galicia at the end of the 19th – the first half of the 20th century]: monohrafiia. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Marynovych, M. F. (2019). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pryntsyp «pozytyvnoi sumy»* [Metropolitan Andrei Sheptytsky and the principles of «positive sum»]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
- Mykhailenko, A. (2023). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i natsyystskiy rezhym, 1941–1944: mizh khrystyianskymy idealamy i politychnymy realiiamy* [Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Nazi regime, 1941–1944: between Christian ideals and political realities] / z nim. per. Olhy Sydor. Lviv: Vydavnytstva Ukrainiskoho katolytskoho universytetu [in Ukrainian].
- Nabytovych, I. Y. (2023). *Saga mystetskoï rodyny: Alieksander Fredro, Sofia Sheptytska, mytropolyt Andrei Sheptytskyi* [Saga of the Artistic Family: Alexander Fredro, Sofia Sheptyts'ka, Metropolitan Archbishop Andrei Sheptyts'kyi]. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Novak, M. (2023). *Dva svity: Problema natsionalnoi identyfikatsii Andreia Sheptytskoho v 1865–1914 rokakh* [Two worlds: The problem of national identification of Andrei Sheptyts'kyi]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

Nowak, M. (2018). *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].

Nowak, M. (2017). Polskie badania nad postacią metropolity Andrzeja Szeptyckiego [Polish studies on metropolitan Andrei Sheptyts'kyi]. *Historia@Teoria*, T. 2, 4, 177–187. Poznań. <https://doi.org/10.14746/ht.2017.4.2.18> [in Polish].

Protsyk-Kulchytska, M. (2015a). «Apostoliat pera»: z pysemnoi spadshchyny Mytropolity Andreia Sheptytskohо» [«The Apostolate of the pen»: from the written legace of metropolitan Andrey Sheptytsky]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 7(23), 90–99. Lviv. <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2015/JRN/PDF/6.pdf> [in Ukrainian].

Protsyk-Kulchytska, M. (2015b). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i presa [The Metropolitan Andrey Sheptytskyi and press]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 5(23), 36–44. Lviv. <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/fahovi-vydannya/zbirnyk-prats-ndi-presoznavstva/zb2015/> [in Ukrainian].

Shvets, I. M. (2018). Hazetna periodyka yak dzhereło doslidzhennia diialnosti Andreia Sheptytskohо [Newspaper periodicals as the source of Andrey Sheptytsky activity research]. *Biographistica Ukrainica*, 16, 286–297. Kyiv. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002971> [in Ukrainian].

Olesia Drozdovska

PhD in Philology, Senior Research Fellow,
Senior Researcher of the Research Institute for Press Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,
(Lviv, Ukraine)

Zoriana Nakonechna

PhD in Social Communications,
Senior Researcher of the Research Institute for Press Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

THE FIRST YEAR OF ANDREY SHEPTYTSKY'S METROPOLITAN EPISCOPATE: REPRESENTATION IN THE PRESS

The aim of the article is to analyse the media reception of the first year of Metropolitan Andrey Sheptytsky's episcopal service in the Lviv press in 1901, particularly in the periodicals «Dilo», «Halychany», and «Słowo Polskie». The study encompasses various aspects of the coverage of his enthronement, pastoral activity, patronage, and influence on the Ukrainian community. The objectives of the research are to identify, systematise, and analyse newspaper materials reflecting the attitudes of narodovist, Moscovophile, and Polish press outlets towards the Metropolitan, as well as to examine the formation

of his public image in the social consciousness of early twentieth-century Galicia. The article employs the method of press clipping, which allowed the collection of all relevant publications from the sources under study and their consolidation into a single database for subsequent analysis. Historical-comparative and biographical methods, alongside content analysis and historical reconstruction, facilitated the tracing of the chronology of Sheptytsky's first year in office, the identification of publication themes, the assessment of tonal evaluations, the dynamics of media narrative formation, and the evaluation of the press's role in shaping the public image of the church leader. The novelty of the article lies in its comprehensive analysis of the Lviv press materials of 1901, which enables the reconstruction of the initial steps of Andrey Sheptytsky's episcopal activity, as well as the particularities of the public perception of the new church leader and the expectations associated with his metropolitan service. **Conclusions:** Even in the first year of his metropolitan service, Andrey Sheptytsky's activities were systematically covered by the press. Newspapers played a significant role in shaping a positive public image of the Metropolitan. The analysis of press publications demonstrates that Metropolitan Andrey was perceived as a charismatic and strong leader, active in spiritual, cultural, and public life, as a patron, and as a defender of the rights of the Ukrainian community. Materials published in press outlets representing contrasting ideological perspectives record public expectations, interest, and evaluations of the newly elected Metropolitan, thereby helping to reconstruct the media portrayal of his first months in office and characterising the early period of his metropolitan service as a whole.

Keywords: Andrey Sheptytsky, Metropolitan, enthronement, first year of episcopacy, image of religions leader, public opinion, lviv press, «Dilo», «Halychanyn», «Słowo Polskie».

Стаття надійшла 15.09.2025

Прийнято 20.10.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Мар'яна КомарицяORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2951-1237>

докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
komar_mar@ukr.net

УДК 070:821.161.2-1.09](477.83/.86)"19"

**ПОЕМА «МОЙСЕЙ» ІВАНА ФРАНКА
У ГАЛИЦЬКІЙ ПРЕСІ:
РЕЦЕПЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-3

Мета статті – проаналізувати інтерпретаційні моделі поеми «Мойсей» у пресовій франкіані Галичини 1906–1941 рр. як унікальне явище національної літератури, фактор впливу на суспільний розвиток, зокрема на процес українського державотворення, предмет релігійних дискусій і, зрештою, культурний феномен ототожнення самого поета з Мойсеєм. Завдання дослідження полягає у селективному пошуку, систематизації та аналізі публікацій галицьких часописів «Світ», «Будучність», «Літературно-Науковий Вістник», «Нова Хата», «Світ», «Жіноча Доля», «Українка» та ін. із залученням контенту наддніпрянських часописів «Рада», «Вільне Життя» та еміграційних «Свобода» і «Базар», що репрезентували рецептивний простір Франкового «Мойсея» у різних суспільних середовищах, вплив світового літературного образу на формування культу поета. Методи дослідження. У статті використано аналітичний, описовий, компаративний, біографічний методи, які дають змогу простежити процес сприйняття поеми, аналіз критикою її автобіографічного підґрунтя, релігійних джерел, суспільно-політичного контексту, роль самого Франка як духовного лідера українців напередодні Визвольних змагань 1917–1921 рр. Новизна статті полягає у тому, що вперше рецепція поеми «Мойсей» системно досліджується на матеріалі галицької преси із залученням із компаративною метою кількох наддніпрянських і діаспорних часописів, а також книжкових і продовжуваних видань – загалом понад двадцяти

джерел, завдяки чому введено до наукового обігу численні маловідомі та невідомі матеріали. Грунтовний аналіз розлогої джерельної бази дає змогу вибудувати комплексну картину рецептивного зрізу поеми, порівняти висновки видатних українських вчених і митців у загальнокультурному контексті епохи. Висновки: Пресові публікації про Франкового «Мойсея», що охоплюють хронологічний зріз у понад три десятиліття, дають змогу простежити еволюцію сприйняття поеми, вплив на цей процес особистісного фактора й суспільно-політичних обставин, вибудувати загальну рецептивну картину із різножанрових публікацій, сформувані концепт впливу і самого поета, і чільного його твору на процес державотворчості українців, омислення взаємин провідника та громади.

Ключові слова: Іван Франко, поема «Мойсей», пресовий резонанс, критична рецепція.

Постановка проблеми. Поява Франкової поеми «Мойсей» потужно зрезонувала в галицькому середовищі. Преса як своєрідний динамік і водночас камертон суспільного руху, найяскравіше відобразила цей процес: від прилюдних акторських читань самого тексту твору до його переосмислення в літературному, релігійному, політичному чи ж історичному ключі. Напередодні сплеску національно-визвольних рухів у Європі українці, поділені поміж різними партіями з їх непримиренними ідеологіями, очікували на появу надійного національного проводу, чіткого політичного орієнтиру, який дав би змогу стати на рівні з іншими державними народами. Образ Мойсея з однойменної поеми завдяки своїй універсальності та філософській глибині, а також нумерологічному феномену, адже Франко теж вів свій народ сорок років і помер напередодні переломних у національній історії подій, зайняв одне з чільних місць у духовній історії українців.

Мета дослідження – проаналізувати інтерпретаційні моделі поеми «Мойсей» у пресовій франкіані Галичини 1906–1941 рр. як унікальне явище національної літератури, фактор впливу на суспільний розвиток, зокрема на процес українського державотворення, предмет релігійних дискусій і, зрештою, культурний феномен ототожнення самого поета з Мойсеєм.

Об'єкт дослідження. Джерельна база дослідження – статті, рецензії, спогади та хронікальні матеріали галицьких часописів «Сьвіт» (Львів, 1906–1907), «Будучність» (Львів, 1909), «Діло» (Львів, 1880–1939), «Літературно-Науковий Вістник» (Львів, 1898–1932), «Нива» (Львів, 1903–1939), «Нова Хата» (Львів, 1925–1939), «Жіноча Доля» (Коломия, 1925–1939), «Учительське Слово», «Світ» (Львів, 1925–1929), «Дзвони» (Львів, 1931–1939), «Українка» (Львів, 1938–1939), «Свобода» (Львів, 1897–1938), «Наші Дні» (Львів, 1941–1944), а також наддніпрянських «Рада» (Київ, 1906–1914) і «Вільне Життя» (Одеса, 1918), еміграційних «Свобода» (Нью-Йорк, 1893–2025), «Базар» (Нью-Йорк, 1920–1923), «Життя і Слово» (Вотерфорд, 1948), що різноаспектно висвітлювали рецепцію поеми «Мойсей» І. Франка. З метою поглиблення літературно-наукового контексту залучено матеріали з кількох продовжуваних і книжкових видань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток франкознавства як окремої галузі науки про літературу передбачає наявність широкого дискурсу про Франків «Мойсей». Однак філософська багатовимірність поеми дає вченим унікальний шанс розшифрувати її поетичний код щоразу під новим кутом. Одні з перших досліджень, авторами яких були Микола Євшан, Яким Ярема, Михайло Мочульський, Микола Зеров та ін., згадані в цій статті, однак упродовж ХХ і ХХІ століть тривало переосмислення меж біблійного, особистого й суспільного в цьому епохальному творі. Серед досліджень останніх років варто згадати розвідки Степана Яреми «Психологічна драма провідника народу в поемі Івана Франка “Мойсей” (гортаючи сторінки праці Якіма Яреми “Мойсей” – поема Івана Франка)» (Ярема С., 2008), Ярослава Гарасима «І апостол, і пророк: націєтворча місія Івана Франка» (Гарасим, 2016), Богдана Тихолоза «Франко як текст. Досліди і досвіди» (Тихолоз, 2021), Марії Зубрицької «Смисл і абсурдність буття у поемі І. Франка “Мойсей”» (Зубрицька, 1993), Оксани Забужко «“Мойсей” і “Бунт мас”: ще раз про Франкову модель націогенезу» (Забужко, 2013), Юрія Бондаренка «Релігійна модель історії в поемі Івана Франка “Мойсей”» (Бондаренко, 2004) та ін., а також низку компаративних розвідок, зокрема присвячених перекладам Франкового «Мойсея», Яреми Кравця, Ольги Лучук, Євгена Пащенко, Ганни Косів, Соломії Вівчар та ін. Специфіка

розвідки полягає в тому, що об'єктом дослідження є не сама поема, а пов'язане з нею пресове інтерпретаційне поле.

Методи дослідження. У статті використано аналітичний, описовий, компаративний і біографічний методи, що дають змогу простежити критичну рецепцію поеми, кореляцію із релігійним джерелом, роль самого Франка як духовного лідера нації напередодні Визвольних змагань 1917–1921 рр. в автобіографічному й суспільно-політичному контекстах.

Новизна статті полягає у тому, що вперше рецепція поеми «Мойсей» системно досліджується на матеріалі галицької преси із залученням з компаративною метою кількох наддніпрянських і діаспорних часописів, а також книжкових і продовжуваних видань – загалом понад двадцяти джерел, завдяки чому введено до наукового обігу маловідомі й невідомі матеріали. Їх ґрунтовний аналіз дає змогу вибудувати комплексну різновекторну картину рецептивного зрізу поеми, зіставити висновки українських вчених і митців у загальнокультурному профілі епохи.

Виклад основного матеріалу. Круті віражі пошуку національних і філософських сенсів привели Івана Франка до постаті того, чийм рукам Господь довірив таблицю зі своїми десятьма заповідями – до постаті біблійного Мойсея. Що саме стало для Франка тим містичним корчем, що горів полум'ям віри в майбутнє свого народу, – питання риторичне, літературознавці трактували його по-різному.

Вже наступного року після виходу поеми «Мойсей» у світ молодомузівець Остап Луцький виокремив її серед знакових подій літературного життя в оглядовій статті «Літературні новини в 1905 році», опублікованій на шпальтах журналу «Свѣт». Він відзначив артистичну концепцію тексту, майстерні порівняння, а казку про терен взагалі титулував як «non plus ultra», тобто неперевершену: «Його епічна поема “Мойсей”, по моїй думці, одна із красших підвалин слави і пошани, звязаної з іменем сего письменника... Алюзії суспільницькі покрив автор містичним подекуди німбом так, що плястичний, живий Мойсей набирає в нашій уяві спеціальної поваги» (Луцький, 1906, с. 11). Алегорії, які О. Луцький називає порівняннями, виразно апелюють до біблійної притчевої форми, але вже Нового Завіту: «Все це говорив Ісус до людей у притчах, і без притч не говорив до них нічого, щоб

збулося сказане пророком: “Уста мої відкрию в притчах, оповім тайни, сховані від початку світу”» (Святе Письмо..., 1991, с. 760). Свідченням того, що поема «Мойсей» потужно зрезонувала серед галицької спільноти, є також інформація у «Ділі» 1906 р., що цей твір «великої поетичної краси і глибокої філософичної думки» (Мойсей, поема Івана Франка..., 1906), сповнений трагізму й патріотизму водночас, буде повністю виголошений на концерті «Народної Лічниці» відомим декламатором Львом Лопатинським.

Своє слово про «Мойсея» одним із перших висловив і молодий на той час критик Микола Євшан. У розлогіій статті «Пісня про Мойсея (Студія над твором І. Франка)» у «Будучності» 1909 р. він хоч і розглядав поему в контексті зацікавлення поета біблійними мотивами, власне як «вершок гебраїзму», однак вбачав специфіку авторського сприйняття текстів не в релігійному, а в суто літературному контексті, тобто «тверезо» як науковець. Все ж «чар Біблії, в якій є тільки правдивої та глибокої поезії,... де міститься не одна мудрість та неодно жерело життєвої філософії» (Євшан, 1909, с. 8) настільки захопив Франка, що він немало почерпнув із неї для своєї творчості. Вибір світового образу не був випадковим: адже твір про Мойсея повинен бути сумою змагань і водночас сповіддю поета, такі речі пишуть генії на вершинах своєї творчості перед фізичною або моральною смертю, «коли ціле своє жите ждали, здасть ся, як заповіт для всіх – і тому вони такі зворушуючі, щирі та сердечні, і від тих падають цілі снопи світла на дитинство та ціле жите їх батьків» (Євшан, 1909, с. 9). Цитовані рядки свідчать про візіонерство критика з огляду на наближення фатальної хвороби поета.

Перший аспект аналізу – це формування розлогої панорами, яка мала б творити літературно-мистецький контекст, що в ньому постає саме Франковий «Мойсей». Мистецька ретроспектива, представлена іменами Ботічеллі, Рембранта, Мікеланджело, Рафаеля, Гердера, Шіллера та ін., формується не для того, аби знайти схожості чи відмінності, а лише для припущення, що «ті всі концепції старого і нового Мойсея мусів Франко знати» (Євшан, 1909, с. 9). М. Євшан звертав увагу й на те, що елементом чільного поетового образу були «два роги з жмутків Мойсеєвого волосся», як у скульптурі Мікеланджело, хоча й

першочерговим вважав пошук власної оригінальної концепції, власне «артистичної креації».

Другий аспект – розгляд цієї власне «артистичної креації», межі між Мойсеєм і самим Франком. Сповідь поета виражає глибокий трагізм душі мужа, який відрікся від власного життя заради високої ідеї та громади, який прагне криком її розбудити та вказати шлях до визволення, однак замість вдячності у нього летить каміння. Він почуває себе рабом власного обов'язку, проявляє високу моральність у терпінні, хоч і не показує його іншим, натомість його постава засвідчує «аристократизм душі, який наказує людині у самій собі шукати підпори і сили, і відпорності, зберігане свого ідеалу, мов сьвятощів, суворість зглядом себе, засади у відношенню до “світа”, такі самі змаганя заховати свою душу сьвіжою, несплямленою...» (Евшан, 1909, с. 10). Цей образний симбіоз стає підставою розглядати Бога та Мойсея як одне ціле, адже Божа воля оприявнюється через постать Мойсея, тому він раб самого себе, він не має права сумніватись у тому, що проголошує і куди веде, та раб свого обов'язку через розуміння, що цієї роботи ніхто, крім нього, виконати не може.

Третій аспект – це «слово до народу». Тобто в суспільному контексті М. Євшан інтерпретував поему як тугу за величним днем національного відродження, феномен націоналізації Бога – прагнення зробити його Богом свого народу: «Се спів, си гимн у честь його могутнього духа, се критика, слово поради, крик обуреня, се доказ його любови, зрозумінє його болю і нещастя, се пророкуванє його долі, се туга величнім днем його воскресеня!» (Евшан, 1909, с. 10). У цьому полягає універсалізація образу, бо будь-який народ може стати вибраним і кожен має свого «національного Бога» у сенсі власної історичної місії. Критик вловлює певну парадоксальність постаті Мойсея в тому, що йому неначе бракує величності й поважності у спілкуванні з народом, більш того, він «робить вражінє такого, що говорить без звязку, коли над ним всі насміхаються» (Евшан, 1909, с. 26). Натомість коли залишається сам на сам із Єговою, його постать росте до «колосальних розмірів», тобто поет розкриває велич у людяності, повазі до найменшого, прощенні наруги. Тому поняття національного Бога корелує із духовним звільненням: Мойсей у своєму самозреченні та «безособистому патріотизмі» зберігає

мораль, що відкидає найменшу спокусу взяти самовладно булаву або «заложити династію», він вірить у нове покоління як основу державності.

Стаття, сповнена по-юнацьки щирого захоплення, зазнала однак критики самого Івана Франка. Про це згадує Михайло Лозинський у замітці «Критик “Будучности”», вміщеній під рубрикою «З біжучої хвилі» на шпальтах щоденника «Діло». Аргументи «контра» звернені не так проти інтерпретаційного поля Євшана, як проти його віку й суспільного статусу. М. Лозинський з помітним ентузіазмом перелічує фактичні помилки, наведені Франком, додаючи: «Та легкодушність, з якою ті добродії беруть ся за таку поважну громадську службу, як редакторська і літературна праця, нагадає хиба відвагу немовляти, що певно вискочило би з вікна найвисшого поверха, коли-б його не держали. Невже-ж д. Венгжин і Евшан також хочуть свою літературну будучність струтити з найвисшого поверха своєї ігноранції і зарозумілості?!» (Лозинський, 1909).

Однак критика І. Франка й М. Лозинського не охолодила інтерес М. Євшана до «Мойсея». У «Літературно-Науковому Вістнику» в грудні 1912 р. побачила світ його рецензія на друге видання поеми з авторською передмовою: і тут є цікавий нюанс, що книга вийшла з датуванням 1913 р., тобто пізніше, аніж рецензія. Франків «Мойсей» потрактований як найбільш дозрілий плід творчості митця, який «запевнить йому успіх серед будучих поколінь і лишить ся найбільше тревалим здобутком його творчих змагань» (Євшан, 1912а). Поема з біблійним сюжетом так не резонувала б у суспільстві, якби не потужний пролог – слово до народу, яке після Шевченкового «Послання...» не має рівних в українській поезії. Цей пролог – сутність концепції поеми, що вирішив долю її успіху серед українського громадянства, розкриваючи алегорію з глибоким національним змістом, подібну як у творах Адама Міцкевича чи Юліуша Словацького. Огляд джерел у передмові мав би, на думку Франка, полегшити роботу критикам і застерегти їх від пошуку аналогій там, де їх немає. Ця ремарка до певної міри стосувалася й самого рецензента, бо це ж йому дорікали недавно за сумнівний пошук варіативних перегуків мистецького й літературного втілень Мойсея. Все ж прикро, що критика таки спонукала Євшана до самоцензури, і

в цій «офіційній», сказати б, рецензії вже немає таких цікавих і несподіваних спостережень, такого емоційного захвату від Франкового таланту, як раніше у «Будучності».

Втретє звернувся Євшан до «Мойсея» у рецензії на студію Якіма Яреми «Мойсей – поема Івана Франка», що вийшла друком теж 1912 р. І хоч вихід книги у переддень «ювілею сороклітньої праці Духа-творця новочасної України» – намір позитивний, однак вислови про ентузіазм замість критики, що «дуже легко переходить в патетичну, штучну реторику, без глибшого чутевого змісту» (Євшан, 1912b, с. 395) виразно засвідчує її неприйняття критиком. Більш того, він ставить на карб Я. Яремі, що «низка загальних опрeдiлень та похвал» переходять згодом у шкільні підручники, їх перетворюють організатори урочистостей у «жерело цитатів» і «національний катехізм», замість того, щоб читати поему та її осмислювати. Однак вислови геніїв завжди стають моральним імперативом для поколінь, їх тиражують у газетах, доповідях, на плакатах, і жодні застереження не в змозі зупинити цей врешті природний процес.

Зудар між мистецькими канонами епохи реалізму й модернізму, цінність духовного зросту самого митця, сформульовані у фразі Ольги Кобилянської «бути собі ціллю», спонукав М. Євшана до розгляду внутрішнього психологічного конфлікту між двома іпостасями митця – суспільною і творчою у концептуальній статті «Іван Франко. Нарис його літературної діяльності» в «Літературно-Науковому Вістнику». У Франковій поемі «Творчість – се не лише праця, виконання своїх обов'язків, посвячення себе для загального добра, для двигнення народних мас, – се також висвободження себе, своєї індивідуальності в тій праці, в тому служенні; отже, не латання життя, а збагачення його о одного чоловіка, вищого духом, сотворення чогось нескороминаючого, призначеного для теперішньої лише хвилі, але і для будучих поколінь» (Євшан, 1913, с. 269). Навіть якщо сучасники не чують слів пророка, то його мовчазна тінь, що осіняє з вершини гори майбутні покоління, має непереборну силу, бо й сила поетового слова зростала після відходу його роздertoї сумнівами душі у переддень національної революції.

Сергій Єфремов не поділяв негативізму Євшана та схвально відгукнувся про книгу Якіма Яреми на шпальтах київської

«Ради», відзначивши, що вчений «у своїй критичній студії головну увагу звертає на психологічну та естетичну вагу прегарної поеми Франка» ([Єфремов], 1913, с. 3). Власне психологічний аспект твору передбачає сюжетну лінію боротьби в душі Мойсея двох протилежних сил – Азазеля та Єгови. Критик визнає рацію автора книги, що Азазель живе в самій душі Мойсея, «як логика, старечий скепсис, холодний розум, що веде неухайно свою критичну роботу коло тих діл та думок, якими жив ціле життя своє герой поеми» ([Єфремов], 1913, с. 3). І це логічно, що на порозі вічності холодний розум показує Мойсеєві зворотний бік його справи й зумовлює вагання у доцільності пройденого шляху. У цьому контексті критик вважає виправданими паралелі між поетом і його героєм, трактування мандрів пустелею як мандрівки усіма фазами розвитку духу самого Франка.

Образ Мойсея традиційно пов'язується з ідеєю провідництва, натомість Іван Липа у своєму споміні «Незабутній вечір» інтерпретує його також в іншому, містичному, аспекті. Визнаючи універсальність Франкового генія для суспільства, який упродовж кількох десятиліть заповнив «сливе всі порожні місця на нашій національній ниві», все ж акцентує у публікації суто людське сприйняття. Йдеться у ній про вечір десь у перших роках ХХ ст., коли за круглим столом після роботи зібралися п'ятеро-шестеро знайомих, серед яких були сам Іван Липа, Володимир Гнатюк та Іван Франко. В. Гнатюк раптом заспівав маловідому пісню, а Франко його підтримав «приємним тенором», при цьому неначе преобразився. Спогад Липи творить унікальний словесний портрет: «Я поглянув на Франка і зачудувався. Він сидів проти мене і при електричному освітленні лице його було ясным, очі промінистими, кучеряве золотисте волосся світилося... Я дивлюся на Франка і вже не пізнаю цього ділового, до болі похмурого, серйозного здебільшого задуманого обличчя: воно все сіяє... І от я бачу вже чудо: Іван Франко “преобразився”: увесь він світлий-світлий, голова його вся в авреолі саява... Дивлюсь, дивуюсь і пригадую появні чуда з біблійного життя, бачу і розумію, що справді од людини можуть виходити світлі проміння, що вже може сіяти таким світом, як то пишеться, наприклад, про Мойсея» (Липа, 1918).

Якщо поява Маркіяна Шашкевича в час, коли рідна мова зберігалася лише «в курних хлопських хатах», нагадувала, за висловом Омеляна Огоновського, очікування євреями Мойсея, то Франко вів свій народ до обітованої землі в нову історичну добу. Ця доба почалася, на думку Я. Яреми, «появою Драгоманова й Франка», названих радикалами, тому що їх думки, споріднені з європейським позитивістським струменем, видалися незрілому тоді ще українському суспільству надто новими та переломними (Ярема Я., 1912, с. 14). І саме цей дух став колискою оновленої європейської України.

Такий погляд поділяли, однак, далеко не всі: згадані загальноєвропейські тенденції, на думку о. Гавриїла Костельника, справді мали вплив на формування Франкового світогляду, та вплив цей був радше негативним. Вчений зазначав у книзі «Ломання душ» (відбитці з журналу «Нива»), що Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Іван Франко, Володимир Винниченко та інші, перейняли згадані погляди з Заходу як вершок культурного поступу: «Струя в світі, яка в їхніх часах найбільше кричала про революцію, про свободу, про “новий світ” звязана була з раціоналізмом та з атеїзмом. А була вона звязана з тими поглядами, ізза опозиції до “старого світа”, в якому панувала релігія» (Костельник, 1923, с. 69). Цитовані вислови не лише увиразнювали крайні межі інтерпретаційної парадигми поеми «Мойсей», а й засвідчували гостроту питання: хто ж вестиме український народ до обітованої землі та чи виконання залишених Франком заповідей буде тим правильним шляхом, тою відповіддю на запит доби? Бо саме в цій поемі І. Франко «здає собі рахунок зі своєї многолітної національної праці» (Костельник, 1923, с. 89).

З огляду на кардинальні зміни, яких зазнав світогляд поета, дослідники намагалися етапувати цей процес. Микола Зеров, наприклад, вбачав у структурі «Мойсея» повторення «треступінного розвитку Франкової творчості»: від героїзму «Каменярів» через ліричний біль «Зів'ялого листя» та «Із днів журби» до «резолютивної зрівноваженості» «Semper tūo» та на цьому тлі «своєрідні лірично-епічні відслосення» духу Франка, його тривалий шлях від молодечого запалу до іпостасі пророка (Зеров, 1925, с. LI). Пріоритет у поемі має авторський голос, його «широке ліричне хвилювання», а не спрощене розшифрування

алегорій пророк Мойсей – Франко, Датан і Авіроні – супротивники з його покоління, Ісус Навин – молода генерація, що виростає на ґрунті, засіяному Франковим словом. Тому «Мойсей» – це перш за все поетова спроба «підвести підсумки своїй творчості, сказати своє останнє слово, вкоронувати своє життєве мандрівництво. Отже – ліквідація Азазеля, духа сумніву й зневіри» (Зеров, 1925, с. LI).

Г. Костельник застерігав від «амальганізації тих двох Мойсеїв», власне біблійного й літературного, що насправді не мають нічого спільного, на його думку. Якщо велич біблійної постаті була у вірі та здатності робити чуда, то сутність Франкової поеми – в «боротьбі між раціями». Це зумовило кілька рівнів зламів. Перш за все сюжетний, бо «такий Мойсей в часі 40-літнього блукання по пустині (а все з його провини!) був би вже бодай 80 разів укамінований розяреною товпою!» (Костельник, 1923, с. 85). Другий – жанровий: якщо головний персонаж автобіографічний, то поема мала б бути ліричною, однак «багатий історичний музей» вимагає епічності. Ця суперечність призвела знову ж до невідповідності обраної поетичної форми – «повага історичного Мойсея виходить через те так зломана, як коли б хто Мойсея намалював у нинішньому європейському одінню» (Костельник, 1923, с. 78).

Щоб зрозуміти аргументи вченого, варто звернутися до його афористичного вислову: хто скільки втратив Бога – стільки втратив душі, скільки втратив душі – стільки втратив поезії та авторської концепції джерельних причин атеїзму. Тож беручи за основу тезу про те, що джерелом атеїзму є не грішний стан душі, як традиційно вважалося у богословській науці, а відчуття буденности, «безтаїнственности», він аналізував поему в аспекті руйнування естетичної структури тексту внаслідок виключення містичного начала, тобто виключення із сюжету всіх біблійних епізодів, коли Мойсей, здійснюючи чергове диво з ласки Єгови, саме ними переконає євреїв у своєму післанництві. Тому праджерелом усіх плюсів і мінусів у поезії Франка, є те, що він свої думки й почуття «не міряє о Абсолюта, але о звичайне суспільницьке тло. Хто тієї тайни не відкрив, сей ніколи не зможе належито оцінити вартости поезій Франка» (Костельник, 1923, с. 55).

Механізм появи «почуття нічогости» обґрунтовано у статті «Справжнє джерело атеїзму»: людині, яка щодня робить одну й ту ж роботу і наче б керує цим своїм маленьким світом, протиставлено як світоглядну опозицію людину, що споглядає на зоряне небо й запитує: «Хто ж усе це створив і хто ним керує?». Якщо «почуття нічогости» плекати у душі, то довколишній світ маліє і примітивнішає для свідомості, а значення внутрішнього «я» росте й потужнішає. Таким чином, внаслідок психологічної омани, гріхи, що використовують усяке «для себе пригоже» чуття не породжують атеїзм, але використовують його на свою користь: «Наш *modus* звичайного світосприймання, коли ми зайняті якоюсь механічною роботою, коли беремо участь у відомих відносинах, той *modus*, що так скажемо, вже задля своєї “кінетичної енергії”, коли він є через довший час у русі, пориває нашу свідомість, накидується їй так, що вона не може легко визволитися від нього» (Костельник, 1935, с. 424–425). Релігійне становище вище, ніж атеїстичне, бо теїстичний світогляд визнає механістичні чинники, а механістичний світогляд не має місця для душі та Бога. Таке розуміння природи атеїзму пояснює особливу увагу о. Костельника до чудесних явищ: він опікувався українськими стигматиками, зокрема Настею Волошин, видавав у 1939 р. журнал «Божі сліди». Із трактуванням християнської віри як моменту виключно чудесного не погоджувався о. Теофіл Коструба, бо в поганських релігіях є значно більше таємничості, вона активніше культивується, а християнська оперта на почутті таємного дуже малою мірою – перш за все це свідомість, «побудована на повазі Бога, що сам себе об’являє, себто розумова й розумна певність, що так є, бо сам Бог так сказав» (Коструба, 1948, с. 115).

Все ж ідея взаємозв’язку між естетичною вартістю літератури та релігійністю митця є центральною віссю літературно-естетичної концепції Костельника як критика й літературознавця. Поезія для нього – це «захват душі під впливом прикмет Абсолюта, яким є Бог» (Костельник, 1910, с. 7). До слова, Василь Щурат намагався свого часу не надто аргументовано довести, наче б ця дефініція із ранньої розвідки Г. Костельника «Шевченко з релігійно-естетичного становища: критична аналіза» не оригінальна, однак саме вона з’ясовує причину, чому розуміння літературознавчих оцінок ученого неможливе без глибшого знайомства з його

філософськими поглядами. Можна дискутувати про правомірність застосування цих філософських теорій до творчості Франка і не тільки, однак незаперечним є факт, що ідеї українського богослова були суголосні з висновками деяких західноєвропейських теологів: так, Карл Ранер вважав, що «християни ХХІ століття будуть містиками, або їх взагалі не буде» (Гірник, 2009, с. 587), – зазначає сучасний вчений Олег Гірник.

Відштовхуючись від згаданого твердження Г. Костельника, що сутність Франкової поеми в діалектиці, сучасний дослідник Любомир Сенік розкрив деякі хибні термінологічно-понятійні зв'язки в його концепції. Так, тези про серце й душу, які рухають людиною в житті, та холодний «критичний змісл», що нав'язує матеріалістичну перспективу світу, є спробою ототожнення матеріалізму з інтелектом: «Виникає питання: чому розум у нашого критика пов'язаний лише... з матеріалізмом? Невже ідеалізм як філософська система вибудовується... без участі розуму, ratio?» (Сенік, 2007, с. 23).

На гадку ж Михайла Рудницького, історично некоректно вбачати у Франковій поемі вияв зневаги християнських цінностей, адже біблійний Мойсей – це старозавітна постать. Не можна також відмовляти Франковому Мойсею у правах літературного образу, бо митець не тільки має право на оригінальну інтерпретацію, «більше того, коли б цього не було, то ми мали б справу просто з наслідуванням (причому завжди гіршим) Біблії» (Рудницький, 1936, с. 23). Суголосними з цим висновком є і слова Я. Яреми: поема не є переспівом Святого Письма, а образ Мойсея має, за висловом самого поета, символічне значення, як і інші світові образи, «національний кольорит, необхідний через те, що міжнародня тема переходить через призму індивідуального темпераменту і збагачується при тім живими вражіннями й образами його власної фантазії» (Ярема Я., 1912, с. 199). Концепт М. Рудницького полягав в ідеї суттєвого обмеження рівня впливу соціуму на Франкову творчість. Увага поета справді була «звернена на зверхній світ явищ» (Рудницький, 1936, с. 166), однак цікава книжка, знайдена у бібліотеці, частіше могла надихнути його на новий твір. Це спонукало вченого до узагальнення інтелектуального начала аж до абсолютизації: і як спонуки до творчості, і як форми світосприйняття. Тож,

якщо Франковий Мойсей – це, висловлюючись метафорично, «Фауст в області національних змагань», то зміст поеми полягає у зображенні провалля між ідейним поривом одиниці та її безсилям супроти скепсису мас. Конфлікт подано в метафізичній площині як протистояння між Мефістофелем і Фаустом, зі з'ясуванням тих психологічних механізмів, через які ідеалізм Мойсея підкошують сумніви, зневіра та цинізм юрби. Щодо мистецької форми поеми, то висновки М. Рудницького були дещо суголосні з Костельниковими, однак мали різні причинно-наслідкові зв'язки. Він вважав, що слава поеми поширилася свого часу завдяки романтично-месіаністичній ідеї про письменника, який веде народ до Обітованої Землі й жертвується для нього, але в міжвоєнну добу ця ідея начебто стала майже незрозуміла: «Письменник виконує одну із суспільних функцій згідно зі своїм хистом, як багато інших громадян, і дивитись на нього як на провідника – наївно» (Рудницький, 1936, с. 174). Різкі слова про те, що Франко нехтував мистецькою формою заради актуальної тематики, й тому «Мойсей» – «страшенно мало мистецький» твір, варто сприймати в контексті іншого вислову критика, що Франко все ж був серед перших українських письменників, хто зважився жити з пера.

Константин Чехович, простежуючи еволюцію поетового світогляду, трактував поему у статті «Постать Мойсея в творчості Івана Франка», опубліковану 1936 р. у журналі «Дзвони», як «аплікацію символічного образу Мойсея й обіцяної землі до аналогічних умовин життя і змагань української нації» (Чехович, 1936, с. 203), тобто крізь суто національну призму. Ця стаття була опублікована двічі: наступного, 1937, року вона увійшла як складова частина до статті «Постать “Івана Вишенського” і “Мойсея” в творчості Івана Франка», надрукованої у першому українському славістичному кварталнику «Слово». Автор безпосередньо не полемізував із Костельником, ймовірно із ввічливості й аби не наражати на внутрішні конфлікти коло католицьких критиків, однак зазначив у примітці, що висловлену в розвідці «Ломання душ» думку про атеїзм та матеріалізм Франка спростовують праця «Що таке поступ» (1903) та передмова до «Вавилонських гімнів молитов» (1911), бо «у сфері релігійній

видно у Франка деяку еволюцію від безбожництва в напрямі до релігійності» (Чехович, 1936, с. 203).

К. Чехович сформував галерею згадок про Мойсея у раніших Франкових творах: поезіях «Ех nihilo», «Заповіт Якова», «По людськи», «Поете тям...!», яка засвідчує широку часову дистанцію міркувань про значення цього образу для самого поета. Щоб зрозуміти символіку Мойсея та обітованої землі в поемі, необхідно простежити зміну ідеалів, що її пережив І. Франко, яка відображена також у його поетичній творчості. Ця еволюція власне «ішла від соціалістичного інтернаціоналізму з його універсальними ліками на всі болі усього людства в напрямі до здорового націоналізму» (Чехович, 1936, с. 203), а в філософській сфері – від механістичного розуміння світу, характерного для прихильників атеїзму, до визнання волі людини та впливу Божого Провидіння на життя націй.

Згодом, вже у повоєнний час, стане популярним афористичний вислів Юрія Шереха «другий “Заповіт” української літератури», а оцінка вченого виразно перегукуватиметься з ідеями К. Чеховича: це висновки про використання образу Мойсея як епізодичного в раніших творах Франка, символізм зображення ролі різних сучасних провідників нації, трансформація процесу світоглядної еволюції поета у формі сумнівів головного героя поеми (мова, зокрема, про взаємини з галицькою інтелігенцією), трактування образів Азазеля, Датана й Авірона як психологічного розщеплення свідомості самого Мойсея, про які згадували, зрештою, Я. Ярема, С. Сфремов, Л. Білецький та ін. Антирелігійні мотиви у ранніх творах молодого поета критик теж пов'язував із панівною на той час у Європі доктриною поступового історичного матеріалізму, однак виділяв дві основні сфери ідеологічної орієнтації Франка – інтернаціональну та національну, дещо оминаючи релігійну.

Поет, твердив К. Чехович, зрікся ідейної концепції свого вчителя Михайла Драгоманова, зрозумівши, що віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності руйнує ідеал національної самостійності – це була політична помилка і трагедія в житті М. Драгоманова, згадка про якого тут ключова і стосується не тільки Франка. К. Чехович схильний був генералізувати його вплив на розвиток політичної свідомості наддніпрянської інтелектуальної еліти. Аналіз причин поразки

Визвольних змагань 1917–1921 рр., що активно тривав у міжвоєнний період, спонукав багатьох до висновку про те, що відсутність єдиної мети – побудови самостійної Української держави – була зумовлена домінуванням соціал-демократичних гасел федералізму: «Вплив ідеології Драгоманова на діяльність Центральної Ради очевидний. Це доказують її універсали, де на першому місці все є справа перебудови цілої російської імперії, а також самі члени Центральної Ради до того впливу признаються» (До проблеми..., 1936, с. 4).

Питання, ким і яким повинен бути пастир свого народу ставив перед собою і сам Франко, і його дослідники, зокрема Дмитро Донцов. Відповідь на нього не була однозначною: Д. Донцов, як зауважує Микола Ільницький, до сприйняття поеми зокрема і творчості Франка приходив поступово «шляхом тяжкої внутрішньої боротьби» (Ільницький, 2009, с. 74). У статті «Трагедія Франка» в «Літературно-Науковому Віснику» Д. Донцов визначив чільним питання взаємин поета з суспільством: «Що його не зрозуміло його покоління, що його гонило, – в тім також був трагізм, але зрештою такий, який не оминає творців нових цінностей. Що він готов був проклинати той нарід, який любив по над усе, – се рівнож трагедія, спільна многим з „каменярів“» ([Донцов], 1926, с. 125). Перший етап Франкової діяльності, пов'язаний із руйнуванням старого ладу з його несправедливістю та кривдою сильніших і щасливіших супроти менших і слабших, як окремих людей, так і народів, завершився. Він, за словами ідеолога вісниківів, побачив повержених ідолів і відчув пустку. Ця безвихідь помітна певною мірою і в «Мойсеї»: «Щоби повести за собою свій нарід – треба було чуда, яке створює безумна віра в свою справу, але ні віри раціоналіст Франко не мав, і “чуда не стало”, не стало “омани”, що порушує людий на неможливе. Лишився лиш сумнів, чи його “божеський шал” здійснив веління Творця, чи “власний плян тіснозорий?”» ([Донцов], 1926, с. 129). Цікаво, що містичний вимір Костельникового поняття чуда, здобуває у Д. Донцова нові грані й асоціюється радше з недостатньою рішучістю, внутрішнім зламом, який долає шкідливу жалість до «скорпіонів». Розпучливі ноти сумніву в «Каменярах» і в «Мойсеї» стали джерелом запізненого протесту проти Драгоманова, який вчив його жити й творити не серцем,

а розумом, тож звідси і Франкова скарга: «Щаслив, хто вірить суцтвом цілим..., я сумніваюсь лиш, бо вірити не в силах» (Франко, 1976, с. 206), яку Д. Донцов інтерпретує і в політичному, і в містичному вимірах. Пізніше, вже в еміграційну добу вчений конкретніше окреслить тему провідництва: на противагу Шевченковій ієрархізованій системі борців («по один бік – маса, а по інший – гонти, Залізняка, «козацьке панство»), у раннього І. Франка «оглядаємо лише непроглядну хмару однорідної маси» (Донцов, 1953, с. 96). Зрештою, Мойсей виступає як антагоніст, антипод Каменяра. Лінія фронту проходить не між народом і пророком, а між двома «провідницькими дружинами» – тих, що сповідують духовні ідеали й тих, що спекулюють на інстинктах людей, і поміж ними повсякчас вагається народ: «На ці діалоги варто звернути увагу, бо вічні вони і сучасні, як вічними є типи вождів з Божої ласки і типи амбітних туподумів, вождів голоти» (Донцов, 1953, с. 96). Не можна не помітити візіонерства критика, бо ж саме розквіт політичного популізму став бичем сучасного людства. Суголосність же із біблійною концепцією полягає, за Д. Донцовим, у тому, що матеріальні блага народ ставить понад свободу аж до готовності повернутися в рабство.

Дмитро Козій теж простежував «дух неспокійних шукань» (Козій, 1942) у статті «До проблеми світоглядних пошуків Івана Франка», надрукованій у часописі «Наші Дні». Ця динамічність Франкових світоглядних пластів, складних 40-річних шукань, була не чужою й багатьом філософам. У контексті аналізу поеми вчений простежував, як логіка Азазеля, ототожнена з марксистським історичним матеріалізмом, змушена була поступитися ідеалістичній концепції призначення нації, коли народ стає як «намірена в ціль» стріла на натягнутому луку Єгови (Козій, 1984, с. 208). В еміграційний період вчений, подібно як і Д. Донцов, не раз повертатиметься до творчості І. Франка й узагальнить символ хоривського вогню як універсальний поклик сповнити своє призначення, поклик, звернений перш за все до молоді, пригадуючи сцену розмови пророка з дітьми. Тож якщо для Рудницького проблема ролі вождя була неактуальною, а для Донцова, навпаки, пріоритетною, то Василь Сімович в той же еміграційний період спробував подивитися на проблему дзеркально – на роль народу для вождя. Поема «Мойсей» –

найсильніше слово поета, яка «змальовує нам провідника, для якого його народ був би всім» (Сімович, 1966, с. 77). «Весільним» же свій дар поет називає тому, що одруження є точкою відліку самостійного життя людини: подібно як біблійний Мойсей вірив, що його народ дійде до Палестини, так і Франко вірив, що український народ «...огнистим видом засяє у народів вольних колі...» (Козій, 1984, с. 78).

Межі автобіографічного в тексті твору докладно з'ясував і Леонід Білецький у статті «До історії тексту поеми Івана Франка “Мойсей”». Стаття була опублікована двічі: в ювілейному збірнику на пошану Михайла Грушевського у 1928 р. і ще в одному виданні, що, ймовірно, є пресовим, однак збереглося у фондах ЛННБ України імені В. Стефаніка як окрема відбитка без зазначення року й місця та іншою, аніж у згаданому збірнику, нумерацією сторінок. Порівнюючи рукописні варіанти поеми із друкованим вчений доходить висновку, що поет рухався у напрямі від особистого до узагальненого. Ті епізоди твору, що стосувалися взаємин поета з галицькою громадою, зокрема подій після публікації статей «Поет зради» та «Дещо про себе самого», були «замінені загальними характеристиками, що відходять від конкретних суспільно-політичних відносин на галицькій терені до Франка, затушовують і надають їм лише загальних живих означень, а не індивідуальних» (Білецький, 1928, с. 851). Це явище Ю. Шерех назве «заперченою або сублімованою» автобіографічністю, яка дала підстави самому автору стверджувати в передмові до другого видання поеми, що тема смерті пророка, невизнаного власним народом, є не біблійною, а наскрізь оригінальною. Витоки ж поеми Л. Білецький проаналізував у статті «Поема “Мойсей” і розвиток ідеї й образу в літературно-поетичній традиції Івана Франка», опублікованій у т. 1 «Праць Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі», що вийшов друком з нагоди п'ятиріччя заснування установи. Це продовжуване видання вийшло під загальною редакцією Василя Сімовича і може є певна іронія долі в тому, що патроном інституту став саме Драгоманов. Л. Білецький, як і К. Чехович, згадує про постійне повернення поета до постаті Мойсея: «Образ народнього героя, що вів нарід до кращих ідеалів національно-суспільного життя в поемі не є

оригінальний. Він червоною ниткою проходить через увесь час поетичної творчости Франка» (Білецький, 1929, с. 7). Однак інтерпретація вченого своєрідна: йдеться радше не про образ власне Мойсея, а образ національного лідера, тому в загальному переліку фігурують і такі твори як гімназійна поема «Бунт Митуси» та повість «Захар Беркут», бо ж в Захарі Беркуті «вже позначились основні прикмети майбутнього Мойсея» (Білецький, 1929, с. 8). Таке твердження дещо дискусійне, адже тут немає такого характеристичного для поеми розламу – протистояння між громадою та її провідником. Вчений проводить паралелі й між іншими творами Франка щодо окремих суголосних мотивів, зокрема «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський», впливу світоглядних змін митця на художню інтерпретацію тексту. Самотність названа критиком індивідуальною частиною поеми, що «спочиває на процесі самого конфлікту в душі Мойсея й на наслідках його в народі, на духовому обличчі, на змальованні його постаті вцілому, повнота й викінченість цієї постаті об'єднує в собі образ народнього вождя З. Беркута, величність і глибину духа Каїнового, безмірну любов і ласку пан-отця з “Панських жартів”, велику самопожертву Івана Вишенського» (Білецький, 1929, с. 28), що творять духовний образ поета на різних етапах його життя. Ця філософська універсальність і послідовність пошуку крізь образну призму дала свого часу підстави Л. Білецькому зазначити у ювілейній статті «Хто такий Франко для українського народу», що «Іван Франко мені занадто дорогий, щоб я його геніяльність ще й доказував...» (Білецький, 1926, с. 226).

Окрім філософської та літературознавчої інтерпретації поеми доволі поширеним у галицькій пресі був і публіцистичний вимір. На складному шляху народження в надрах української нації колективного державного мислення Франкова постать справді була споріднена з постаттю біблійного Мойсея, що вів свій народ до обіцяної землі, однак був приречений зупинитися на порозі: «Як його Мойсеєви, не довелося і Франкови дожити сповнення завітної мрії. Щойно в рік після його смерти на київських горах проголошено самостійність України» (В п'яту річницю..., 1921), – зазначено в «Учительському Слові». Шлях до державності був тернистим, і це терня доводилося долати як у збройній боротьбі

з окупантами, так і в боротьбі внутрішній, у доланні в собі «египетського рабства».

У статті Івана Квасниці «Над могилою Мойсея» на сторінках журналу «Світ» помітний типовий прийом ототожнення Франка як національного пророка й Мойсея: «В сам розгар світової війни відійшов. Зляг на межі Ханаану в той момент, коли здавалося, що ті, яких він вчив, яких сорок літ проводив в пустині, наблизилися до своєї оконечної мети. Не голос побідних труб лунав над його труною, але відгомін далекої гарматної пальби» (Квасниця, 1925). Цей принцип характерний і для інших публікацій. У статті «Український Мойсей...» редакція «Жіночої Долі» наголошувала, що масу, об'єднану мовою, релігією та життєвими інтересами, власне народ, перетворюють у націю його геніяльні творчі одиниці, «що їх видає той народ з себе, ніби чарівний мітичний квіт земля» (Український Мойсей..., 1938). Неможливо збагнути й дослідити, скільки поколінь і скільки мільйонів змагань до волі зосередились в Шевченкові, і він несподівано для світу виріс з тої української прибитої, упокореної маси, як вулкан серед моря, бо в ньому зосередилися змагання до волі кількох поколінь. Невідомо також, які причини склалися на те, що галицька земля породила українського Мойсея: «Франко не тільки перебрав на себе в житті роль провідника народу як письменник і суспільник, але й у своїм безсмертнім “Мойсеєві” дав нам ідеал провідника народу» (Український Мойсей..., 1938).

Про складні обставини смерті та похорону йдеться у статті «Іван Франко. 1856–1916» журналу «Українка». Редакція на тлі короткого життєпису поета порушила дискусійне питання його релігійності: дехто вважав Франка безбожником і «визнавцем соціалізму», але чи коректно звинувачувати мертвих, які вже не можуть відповісти? Доцільніше розглядати його життя, діяльність і творчу спадщину в контексті пошуку шляхів визволення свого народу. І саме цей пошук знову стає підставою для біблійної алюзії: «Помер Іван Франко у грізну воєнну добу 1916 р. Закрив він на віки свої очі тоді, як з воєнної хуртовини родилося нове краще життя для всіх народів, як і українському народові усміхалося сонце кращої, вільнішої будуччини. Помер Франко так, як помер Мойсей, що провадив свій нарід до обіцяної землі, а сам

не дійшов до неї» (Іван Франко..., 1939). Тож його «Мойсей» – це поема любові до батьківщини й віри в її велике майбутнє.

Надія Дражевська (за підп. Слобожанка) наголошувала на спадкоємності, потребі зберегти й передати культ національних геніїв: народ «будує їм пам'ятники, уряджує на їх честь свята і дбає про те, щоб пам'ять про них не затерлася, а перейшла в саму душу й серце молодих поколінь» ([Дражевська], 1926). Авторка протиставляла дві моральні парадигми ставлення до суспільства: споживацьку й жертвовну, друга з яких тісно пов'язана із Христовою заповіддю любові до ближнього. Ідея жертвовності властива двом базовим Франковим образам – і Мойсея, і Каменяря. Нумерологічний феномен, пов'язаний із сорокалітнім служінням народові, який часто приймав цю жертву без особливої вдячності, теж вже традиційно апелює до аналогічного ставлення єврейської громади до свого лідера: «40 літ ішов одною стежкою, що прямувала до щастя України, 40 літ він трудився, часто осміяний і оганьблений в своїх тяжких змаганнях!..» ([Дражевська], 1926). Авторка статті згадує і про допомогу в популяризації творчості жінок-письменниць, закликаючи скласти по жертви на пам'ятник Каменяреві.

Українці в еміграції теж вшановували пам'ять Івана Франка. Згадана вже газета «Свобода» подала в 1916 р., окрім некролога «Франко помер!», передрук відомої розвідки Степана Смаль-Стоцького «Характеристика літературної діяльності Івана Франка», опублікованої з нагоди 40-ліття його літературної творчості та схвально оцінену самим ювіляром. На тлі системності аналізу виділено кілька проблемно-тематичних домінант: окрім традиційної абсолютизації ідеї праці, відзначено вміння вибрати зі світової літератури й науки найцінніше для збагачення нашої національної культури. Основа ж добору – висока освіта самого Франка як ознака європейськості: «Що найкрасші квітки, які лиш денебудь в світі зглянуло його бистре око, пересаджував він зараз на наш літературний і культурний пустар то чудовими перекладами з усіх світових літератур, то умілим нащепленем нових літературних напрямів, нових форм, нового духа на наших простеньких дичках» (Смаль-Стоцький, 1916). С. Смаль-Стоцький вважав І. Франка перш за все публіцистом у тому сенсі, що той завжди дбав про вчасну відповідь на «потреби хвили» та

«злобу дня», трактував взаємозбагачення як вимогу суспільної праці. Саме він одним із перших «торкнувся пензлем митця» постаті інтелігента, коли в літературі майже всевладно панував селянин, і суттєво збагатив українську мову: «Без пересади можна сказати, що наша теперішня літературна мова – се мова Франка» (Смаль-Стоцький, 1916). Вчений не абсолютизував вплив М. Драгоманова на формування Франкового світогляду, бо він, на його думку, «ніколи не належав до вірних тої релігії», а протиставляв догматизму партійності загальнолюдські цінності рівності, свободи й освіти. Таке критичне твердження було загалом нетиповим, бо, скажімо, редакція львівської «Свободи» твердила, що знайомство з Драгомановим навпаки показало Франкові шлях, який «став шляхом його цілого життя» († Іван Франко, 1916), більш того, шляхом українського народу. Смаль-Стоцький з'ясовував актуалізовані в поемі «Мойсей» філософські питання, що стануть предметом вже згаданих гострих дискусій в міжвоєнний період між Костельником, Чеховичем, Рудницьким та іншими.

Біографічний аспект домінує в публікації Богдана Лепкого «Іван Франко» на сторінках нью-йоркського журналу «Базар». Автор звертає увагу читача перш за все на жертвність Франкової праці, подаючи розлогий епіграф з поеми «Мойсей». Притча про терен виразно перегукується з лейтмотивом «Каменярів», звертаючи увагу читача на розуміння проводу як служіння іншим, а не використання посад і титулів задля власного збагачення. Епіграф, що закінчується словами: «Щоб росли ви все краще, а я буду гинуть на шляху» (Лепкий, 1921, с. 19), мимоволі нагадує читачеві відомі слова: «І кождий з нас се знав, що слави нам не буде, Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд...» (Франко, 1976, с. 66). Більша частина статті висвітлює у популярній формі основні етапи життя та творчості Франка, складність його взаємин із галицькою інтелігенцією, тернистого шляху до суспільного визнання й авторитету.

У статті Антоніни Струтинської «Англійський переклад Франкового “Мойсея”» йдеться про книгу «Moses» у перекладі Володимира Семенини, що вийшла в Нью-Йорку і стала третьою спробою після польського та російського перекладів, а окремі її розділи друкувалися раніше на шпальтах щоденника «Свобода».

Оцінюючи мистецьку вартість англomовної версії, Струтинська вказала на хиби, пов'язані з мовною специфікою: «Сциллею і Харибдою стали для перекладача дуже часті односкладові англійські слова на означення українських багатоскладових: звідсіль ампліфікації в перекладі; у прямуванні до ясности вислову автор помітно зінтелектуалізував твір, затер поетичність образів, понизив маєстатичний тон. Розмірно іще найкраще випали оповідні партії» (Струтинська, 1939). Незважаючи на мистецьку слабкість перекладу та надто скромне поліграфічне оформлення, авторка статті відзначила відрадіність самого факту виходу такого видання, а світлину Франкового погруддя роботи Олександра Архипенка назвала «одинокую її прикрасою».

Важкі воєнні обставини сьогодення не менш криваві, аніж той час, коли відійшов від нас автор «Мойсея», а численні Датани й Авірони знову прагнуть сформувати громаду прихильників ситого, хоч і рабського, життя, висміюючи дух героїзму. Тож не менш пророчими були, мабуть, і слова Донцова, що поему «Мойсей» ще довго читатимуть і тлумачитимуть, бо вона залишиться «страшно начасною» (Донцов, 1953, с. 110).

Висновки: Пресові публікації про Франкового «Мойсея», що охоплюють хронологічний зріз у понад три десятиліття, дають змогу простежити еволюцію сприйняття поеми, вплив на цей процес особистісного фактора й суспільно-політичних обставин, вибудувати загальну рецептивну картину із різножанрових публікацій – статей, рецензій, спогадів, публіцистичних і хронікальних матеріалів, сформувані концепт впливу і самого поета, і чільного його твору на процес державотворчості українців, омислення взаємин провідника та громади.

Література

Білецький, Л. (1928). До історії тексту поеми Івана Франка «Мойсей». *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського*, 2, 838–852. Київ.

Білецький, Л. (1929). Поема «Мойсей» і розвиток ідеї й образу в літературно-поетичній традиції Івана Франка. *Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі*, т. 1, 7–28.

Білецький, Л. (1926). Хто такий Франко для українського народу? *Літературно-Науковий Вістник*, 90, 7/8, 226–232.

Бондаренко, Ю. (2004). Релігійна модель історії в поемі Івана Франка «Мойсей». *Дивослово*, 11, 19–24.

В п'яту річницю смерті Великого Учителя. (1921). *Учительське Слово*, 6, 2.

Гарасим, Я. (2016). І Апостол, і пророк: націєтворча місія Івана Франка. *Українське літературознавство*, 80, 3–9.

Гірник, О. (2009). Гавриїл Костельник та Іван Франко: ідейно-філософське тло конфлікту. *Матеріали ювілейного конгресу, приуроченого до 150-ліття Івана Франка. Вісник Львівського університету*, 581–590. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка.

До проблеми: М. Драгоманов і сучасність. (1936). *Мета*, 5, 4.

Донцов, Д. (1953). «Мойсей» І. Франка. У кн.: Донцов Д. *Туга за героїчним*. 91–112. Лондон.

[Донцов, Д.] Д. -Д. (1926). Трагедія Франка. *Літературно-Науковий Вістник*, 90, 6, 125–130.

[Дражевська] Слобожанка, Н. (1926). Любі читачки! *Жіноча Доля*, 6, 2.

Евшан, М. (1909). Пісня про «Мойсея». (Студія над «твором І. Франка»). *Будучність*, 1, 8–10; 2, 24–27.

Евшан, М. (1913). Іван Франко. Нарис його літературної діяльності. *Літературно-Науковий Вістник*, 63, 9, 269–290.

Евшан, М. І. (1912а). Франко, Мойсей (Рецензія). *Літературно-Науковий Вістник*, 60, 12, 589–590.

Евшан, М. (1912б). Яким Ярема: Мойсей – поема Івана Франка. Критична студія. Тернопіль, 1912, с. 9. *Літературно-Науковий Вістник*, 58, 5, 395–396.

[Єфремов, С.] С. Е. (1913). Яким Ярема. Мойсей, поема Івана Франка. Критична студія. На стрічу ювілею сороклітньої праці Духа-Творця новочасної України. *Рада*, 101, 3–4.

Забужко, О. (2013). «Мойсей» і «Бунт мас»: ще раз про Франкову модель націогенезу. У кн.: *Франко. Перезавантаження*, 77–98. Дрогобич.

Зеров, М. (1925). Франко-поет. У кн.: Франко І. *Поезії*, с. V–LV. Київ: Книгоспілка.

Зубрицька, М. (1993). Смісл і абсурдність буття у поемі І. Франка «Мойсей». *Сучасність*, 2, 110–115.

Іван Франко. 1856–1916. (1939). *Українка*, 5, 3.

†Іван Франко. (1916). *Свобода* (Львів), 23, 1.

Льницький, М. (2009). Між ідеологією й естетикою: франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні. У кн.: *На перехрестях віку*. У 3-х кн. Кн. 3, 63–89. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Квасниця, І. (1925). Над могилою Мойсея. *Світ*, 5, 2.

Козій, Д. (1942). До проблеми світоглядних пошуків Івана Франка. *Наші Дні*, 6, 1.

Козій, Д. (1984). Розгляд світогляду Івана Франка: довір'я до буття. *Глибинний етос: нариси з літератури і філософії*, 203–210. Торонто; Нью Йорк; Париж; Сідней.

Костельник, Г. (1923). Ломання душ. З літературної критики: I. «Чесність з собою» В. Винниченка. II. Павло Тичина. III. Плюси й мінуси в поезії І. Франка. Львів.

Костельник, Г. (1935). Справжнє джерело атеїзму. *Дзвони*, 8/9, 423–430.

Костельник, Г. (1910). Шевченко з релігійно-етичного становища: критична аналіза. Львів: Накладом «Ниви».

Коструба, Т. (1948). Огляд української літератури в 1918–1938 рр. *Життя і Слово*, 2, 115–126.

Лепкий, Б. (1921). Іван Франко. *Базар*, 7/8, 19–23.

Липа, І. (1918). Незабутній вечір. *Вільне Життя*, 57, 6.

Лозинський, М. (1909). Критик «Будучности». *Діло*, 30, 3.

Луцький, О. (1906). Літературні новини в 1905 році. *Світ*, 1, 10–12.

Мойсей, поема Івана Франка... *Діло*, 19, 3.

Рудницький, М. (1936). Від Мирного до Хвильового. Львів: Накладом Видавничої спілки «Діло».

Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Новий Завіт: Євангелія Г.Н.І. Христа від Матея. 13. 34–35, 23. (1991). Рим.

Сеник, Л. (2007). «Зів'яле листя» і «Мойсей» І. Франка в інтерпретації Г. Костельника: до процесу пізнання істини. У кн.: *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини*: зб. наук. праць, 8, 16–25. Львів.

Сімович, В. (1966). Іван Франко: його життя та діяльність. Мюнхен: Дніпрова Хвиля.

Смаль-Стоцький, С. (1916). Характеристика літературної діяльності Івана Франка. *Свобода* (Джержі-Сіті), 84, 4.

Струтинська, А. (1939). Англійський переклад Франкового «Мойсея». *Жінка*, 11/12, 3.

Тихолоз, Б. (2021). Франко як текст. Досліди і досвіди. Львів: Дім Франка.

Український Мойсей... (1938). *Жіноча Доля*, 10, 3–4.

Франко, І. (1976). Зібрання творів у 50 т. т. 1, 200–209. Київ: Наукова думка

Франко, І. (1976). Зібрання творів у 50 т. т. 1, 66–68. Київ: Наукова думка.

Чехович, К. (1936). Постаць Мойсея в творчості Івана Франка. *Дзвони*, 5, 199–204.

Ярема, С. (2008). Психологічна драма провідника народу в поемі Івана Франка «Мойсей» (гортаючи сторінки праці Якіма Яреми «Мойсей» – поема Івана Франка). У кн.: *Іван Франко: дух, наука, думка, воля*: матеріли Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). т. 1, 720–725. Львів.

Ярема, Я. (1912). «Мойсей» – поема Івана Франка: критична студія на стрічу ювілею сорокалітньої праці Духа-Творця новочасної України. В Тернополі: Накладом автора.

References

Biletskyi, L. (1928). Do istorii tekstu poemy Ivana Franka «Moisei» [To the Textual History of Ivan Franko's Long Poem «Moses»] / *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiyovycha Hrushevskoho*. 2, 838–852. Kyiv [in Ukrainian].

Biletskyi, L. (1929). Poema «Moisei» i rozvytok idei y obrazu v literaturno-poetychnii traditsii Ivana Franka [The Long Poem «Moses» and the Development of the Idea and Image in Ivan Franko's Literary and Poetic Tradition]. *Pratsi Ukrainskoho vysokoho pedagogichnoho instytutu im. Mykhaila Drahomanova u Prazi*. T. 1, 7–28. Praha [in Ukrainian].

Biletskyi, L. (1926). Khto takyi Franko dlia ukrainskoho narodu? [Who is Franko for the Ukrainian People?]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 7/8, 226–232 [in Ukrainian].

Bondarenko, Yu. (2004). Relihiina model istorii v poemi Ivana Franka «Moisei» [The Religious Model of History in Ivan Franko's Long Poem «Moses»]. *Dyvoslovo*, 11, 19–24 [in Ukrainian].

Chekhovych, K. (1936). Postat Moiseya v tvorchosti Ivana Franka [The Figure of Moses in the Ivan Franko's Works]. *Dzvony*, 5, 199–204 [in Ukrainian].

Do problemy: M. Drahomanov i suchasnist [On the Issue of: Mykhailo Drahomanov and Modernity]. (1936). *Meta*, 5, 4 [in Ukrainian].

Dontsov, D. (1953). «Moisei» I. Franka. Dontsov, D. *Tuha za heroichnym*, 91–112. London [in Ukrainian].

[Dontsov, D.] D. -D. (1926). Tragediya Franka [Franko's Tragedy]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 90, 6, 125 [in Ukrainian].

[Drazhevska] Slobozhanka, N. (1926). Liubi chytachky! [Dear Female Readers!]. *Zhinocha Dolia*, 6, 2 [In Ukrainian].

Evshan, M. (1909). Pisnia pro «Moiseya». (Studiya nad «tvorom I. Franka») [A Song about «Moses»: A Study of Ivan Franko's Work]. *Buduchnist*, 1, 8; 2, 24–27 [in Ukrainian].

Franko, I. (1976). Zibrannia tvoriv u 50 t. [Collected Works in 50 v.]. v. 1, 200–209. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

Franko, I. (1976). Zibrannia tvoriv u 50 t. [Collected Works in 50 v.]. v. 1, 66–68. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

Harasym, Ya. (2016). I Apostol, i prorok: natsiyetvorcha misiya Ivana Franka [Both an Apostle and a Prophet: Ivan Franko's Nation-Building Mission]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 80, 3–9 [in Ukrainian].

Hirnyk, O. (2009). Havryil Kostelnyk ta Ivan Franko: ideino-filosofske tlo konfliktu [Havryil Kostelnyk and Ivan Franko: The Ideological and Philosophical Background of the Conflict]. *Materialy yuvileinoho konhresu, pryurochenoho do 150-littia Ivana Franka. Visnyk Lvivskoho universytetu*. Lviv: LNU im. Iv. Franka [in Ukrainian].

Ilnytskyi, M. (2009). Mizh ideolohiyeyu i estetykoyu: frankoznavchi doslidzhennia mizhvoyennoho dvadtsiatylittia v Zakhidnii Ukraini [Between Ideology and Aesthetics: Franko Studies in the Interwar Two Decades in Western

Ukraine] / *Na perekhrestiakh viku*. kn. 3, 63–89. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Ivan Franko. 1856–1916. (1939). *Ukrainka*, 5, 3 [in Ukrainian].

† Ivan Franko. (1916). *Svoboda* (Lviv), 23, 1 [in Ukrainian].

Kostelnyk, H. (1923). Lomannia dush. Z literaturnoi krytyky: I. «Chesnist z soboyu» V. Vynnychenka. II. Pavlo Tychyna. III. Plusy y minusy v poezii I. Franka [The Breaking of Souls. From Literary Criticism: I. «Honesty with Oneself» by V. Vynnychenko. II. Pavlo Tychyna. III. Strengths and Weaknesses in the Poetry of I. Franko]. Lviv. (Vidb. z «Nvyvy») [in Ukrainian].

Kostelnyk, H. (1910). Shevchenko z religiino-etychnoho stanovyscha: krytychna analiza [Shevchenko from a Religious and Ethical Perspective: A Critical Analysis]. Lviv: Nakladom «Nvyvy». [in Ukrainian].

Kostelnyk, H. (1935). Spravzhnie dzherelo ateizmu [The True Source of Atheism]. *Dzvony*, 8/9, 423–430 [in Ukrainian].

Kostruba, T. (1948). Ohliad ukraïnskoï literatury v 1918–1938 rr. [An Overview of Ukrainian Literature in 1918–1938]. *Zhyttia i Slovo*, 2, 115–126 [in Ukrainian].

Kozii, D. (1942). Do problemy svitohliadovykh poshukiv Ivana Franka [On the Issue of Ivan Franko's Worldview Searches]. *Nashi Dni*, 6, 1 [in Ukrainian].

Kozii, D. (1984). Rozghliad svitohliadu Ivana Franka: doviria do buttia [A Study of Ivan Franko's Worldview: Trust in Being] / *Hlybnynyi etos: narysy z literatury i filosofii*, 203–210. Toronto; Niu York; Paryzh; Sidnei [in Ukrainian].

Kvasnytsia, I. (1925). Nad mohyloyu Moiseya [At the Moses's Grave]. *Svit*, 5, 2.

Lepkyi, B. (1921). Ivan Franko. *Bazar*, 7/8, 19–23 [in Ukrainian].

Lozynskyi, M. (1909). Krytyk «Buduchnosti» [A Critic from «Buduchnist»]. *Dilo*, 30, 3 [in Ukrainian].

Lutskyi, O. (1906). Lirturni novyny v 1905 rotsi [Literary News in 1905]. *Svit*, 1, 10–12 [in Ukrainian].

Lypa, I. (1918). Nezabutnii vechir [An Unforgettable Evening]. *Vilne Zhyttia*, 57, 6 [in Ukrainian].

Moisei, poema Ivana Franka... [Moses, a Long Poem by Ivan Franko...] *Dilo*, 19, 3 [in Ukrainian].

Rudnytskyi, M. (1936). Vid Myrnoho do Khvylovoho [From Myrnyi to Khylyovyi]. Lviv: Nakladom Vydavnychoi spilky «Dilo» [in Ukrainian].

Senyk, L. (2007). «Ziviale lystia» i «Moisei» I. Franka v interpretatsii H. Kostelnyka: do protsesu piznannia istyny [«Withered Leaves» and «Moses» by I. Franko in the Interpretation of H. Kostelnyk: Toward the Process of Discovering Truth] / *Havryil Kostelnyk na tli doby: poshuk istyny*: zb. nauk. prats, 8, 16–25. Lviv [in Ukrainian].

Simovych, V. (1966). Ivan Franko: yoho zhyttia ta diyalnist [His Life and Work]. Miunkhen: Dniprova Khvyliia [in Ukrainian].

Smal-Stotskyi, S. (1916). Kharakterystyka literaturnoi diialnosti Ivana Franka [A Characterization of Ivan Franko's Literary Activity]. *Svoboda* (Dzherzi-Siti), 84, 4 [in Ukrainian].

Strutynska, A. (1939). Angliyskiy pereklad Frankovoho «Moiseya» [The English Translation of Franko's «Moses». *Zhinka*, 11/12, 3 [in Ukrainian].

Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu. Novyi Zavit: Yevanheliia H.N.I. Khrysta vid Mateya [The Holy Scripture of the Old and New Testaments. New Testaments. The Gospel According to Matthew]. 13. 34–35, 23. (1991). Rym [in Ukrainian].

Ukrainskyi Moisei... [The Ukrainian Moses...].(1938). *Zhinocha Dolia*, 10, 3–4.

Tykholog, B. (2021). Franko yak tekst. Doslidy i dosvidy [Franko as Text: Studies and Explorations]. Lviv: Dim Franka. [in Ukrainian].

V piatu richnytsiu smerty Velykoho Uchytelia [On the Fifth Anniversary of the Death of the Great Teacher]. (1921). *Uchytelske Slovo*, 6, 2 [in Ukrainian].

Yarema, S. (2008). Psykholohichna drama providnyka narodu v poemi Ivana Franka «Moisei» (hortayuchy storinky pratsi Yakyma Yaremy «Moisei» – poema Ivana Franka) [The Psychological Drama of a National Leader in Ivan Franko's Long Poem «Moses» (Turning the Pages of Yakym Yarema's «Moses»: Ivan Franko's Long Poem)]. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia I. Franka (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.)*. 1, 720–725. Lviv [in Ukrainian].

Yarema, Ya. (1912). «Moisei» – poema Ivana Franka: krytychna studiia na strichu yuvyleyu sorokalitnoi pratsi Dukha-Tvortsia novochasnoi Ukrainy [«Moses» – A Long Poem by Ivan Franko: A Critical Study on the Occasion of the Fortieth Anniversary of the Work of the Spirit-Creator of Modern Ukraine]. Ternopil [in Ukrainian].

[Yefremov, S.] S. Ye. (1912). Yakym Yarema. Moisei, poema Ivana Franka. Krytychna studiia. Na strichu yuvyleiu soroklitnoi pratsi Dukha-Tvortsia novochasnoi Ukrainy [Yakym Yarema, Ivan Franko's Long Poem. A Critical Study. On the Occasion of the Fortieth Anniversary of the Work of the Spirit-Creator of Modern Ukraine]. *Rada*. 1913, 101, 3–4 [in Ukrainian].

Yevshan, M. (1913). Ivan Franko: Narys yoho literaturnoi diyalnosti [An Outline of His Literary Activity]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 63, 9, 395 [in Ukrainian].

Yevshan, M. (1912a). Franko, Moisei (Retsenziya) [Franko, Moses (Review)]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 60, 12, 589–590 [in Ukrainian].

Yevshan, M. (1912b). Yakym Yarema: Moisei – poema Ivana Franka. Krytychna studiia [Yakym Yarema. Moses – Ivan Franko's Long Poem. A Critical Study]. Ternopil, 1912, st. 59. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 58, 5, 395–396 [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2013). «Moisei» i «Bunt mas»: shche raz pro Frankovu model natsiohenezu [«Moses» and «The Revolt of the Masses»: Revisiting Franko's Model of National Genesis]. *Franko. Perezavantazhennia*, 77–98. Drohobych [in Ukrainian].

Zerov, M. (1925). Franko-poet [Franko the Poet]. Franko I. Poezii, V–LV. Kyiv: Knyhospilka [in Ukrainian].

Zubrytska, M. (1993). Smysl i absurdnist buttia u poemi I. Franka «Moisei» [The Meaning and Absurdity of Existence in Ivan Franko's Long Poem «Mose»]. *Suchasnist*, 2, 110–115 [in Ukrainian].

Mariana Komarytsia

Dr. habil. in Philology, Senior Research Fellow,
Head of the Department of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

IVAN FRANKO'S LONG POEM «MOSES» IN THE GALICIAN PRESS: RECEPTION AND INTERPRETATION

The aim of the article is to analyse the interpretive models of Ivan Franko's long poem «Moses» in the Galician press discourse on Franko studies from 1906 to 1941 as a unique phenomenon of national literature, a factor influencing social development – particularly the process of Ukrainian state-building – a subject of religious debate, and, ultimately, a cultural phenomenon identifying the poet himself with Moses. The objectives of the study include the selective search, systematisation, and analysis of publications in Galician periodicals such as «Svit», «Buduchnist», «Literary» and «Scientific Herald», «Nova Khata», «Svit», «Zhinocha Dolia», «Ukrainka», among others, with the incorporation of content from Dnipro Ukraine periodicals («Rada», «Vilne Zhyttia») and emigration periodicals («Svoboda» and «Bazar»). These publications represented the receptive space of Franko's «Moses» in various social milieus and reflected the influence of the global literary image on the formation of the poet's cult. **Research methods.** The article employs analytical, descriptive, comparative, and biographical methods, which make it possible to trace the process of reception of the long poem, critical analysis of its autobiographical foundations, religious sources, socio-political context, and the role of Franko himself as a spiritual leader of Ukrainians on the eve of the Liberation Struggles of 1917–1921. **Novelty of the study.** For the first time, the reception of the long poem *Moses* is systematically examined based on Galician press materials, with the comparative inclusion of several Dnipro-region and diaspora periodicals, as well as book publications and serial editions – more than twenty sources in total. This approach introduces numerous little-

known and previously unknown materials into scholarly circulation. A thorough analysis of the extensive source base makes it possible to construct a comprehensive picture of the long poem's reception, compare the conclusions of prominent Ukrainian scholars and cultural figures, and situate them within the broader cultural context of the period. **Conclusions.** Press publications on Franko's Moses span more than three decades, allowing for tracing the evolution of the long poem's reception, the influence of personal factors and socio-political circumstances on this process, and the construction of an overall receptive framework based on publications of various genres. They also enable the formulation of a concept of the influence of both the poet and his seminal work on the process of Ukrainian state-building and on the interpretation of the relationship between the leader and the community.

Keywords: Ivan Franko, long poem «Moses», press response, critical reception.

Стаття надійшла 22.09.2025

Прийнято 27.10.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Ігор Набитович

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

доктор філологічних наук, професор,
Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні
(Люблін, Польща)
nabihor@gmail.com

УДК 821.161.2.09:070]-028.86"19"

**РОЛЬ НЕОКЛАСИКІВ
У ЛІТЕРАТУРНІЙ ДИСКУСІЇ 1925–1928 РОКІВ
ТА ПОЛІТИКА ЖУРНАЛЬНИХ ПУБЛІКАЦІЙ**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-4

Стаття присвячена Літературній дискусії 1925–1928 років у підрадянській Україні, ролі у ній київських неокласиків. Ця дискусія була виявом зіткнення ідей та декларацій про орієнтири і пошук шляхів, якими мала би прямувати українська мистецька література, українська культура загалом.

Метою дослідження є вивчення ролі київських неокласиків у цій дискусії та представлення цієї групи в дискусійно-медійному просторі.

У Літературній дискусії 1925–1928 років групи ВАПЛІТЕ і неокласиків спільно намагалися означити нові напрямки розвитку українського письменства – в орієнтації на Європу. Хвильовий кликав до Європи – бо ж вона виражає досвід століть і є осердям окремої багатой цивілізації. Водночас вона є символом протиставлення масовізму. На запитання Хвильового «Камо грядеши?» Зеров дав відповідь від усіх неокласиків: «Ad fontes!» – «До джерел!». Ідеї цих двох груп були декларацією того, що українська література розпочала пошук власного самоокреслення, осібної ідентифікації в контексті європейської літератури й культури загалом.

Державні дозволи на створення літературно-мистецьких журналів, як і забезпечення фінансування видавалися лише лівим, «пролетарським» письменницьким об'єднанням. Поза межами цього кола залишалися організації чи об'єднання, які не були пролетарськими, вважалися «попутниками» (Аспис, Ланка, МАРС) або й ворожими (неокласики) для пролетарської

літератури. Тому в історії київських неокласиків не було спроб створити власний літературно-мистецький журнал.

На основі аналізу тогочасних журнальних та газетних публікацій, залучення опублікованих документів таємних спецслужб з'ясовано про керованість цієї дискусії не тільки державними установами й компартійними організаціями, а й вплив на них каральних органів.

Ключові слова: неокласики, Літературна дискусія 1925–1928 років, редакційні стратегії, цензура.

Постановка проблеми. Літературна дискусія, яка розпочалася наприкінці весни 1925 року, була виявом зіткнення ідей та уявлень, розвідин орієнтирів та пошук шляхів, якими мало б прямувати українське красне письменство, українська культура загалом.

Водночас аналіз тогочасних журнальних та газетних публікацій, залучення опублікованих нині документів таємних спецслужб дозволяє побачити керованість цих дискусій не тільки державними установами й компартійними організаціями, а й вплив на них каральних органів.

Мета дослідження – комплексно прослідкувати ролі київських неокласиків у Літературній дискусії 1925–1928 років та представлення цієї групи в дискусійно-медійному просторі.

Об'єктом дослідження є публікації про неокласиків у дискурсивному полі ВАПЛІТЕ та футуристів, компартійних органів.

Аналіз останніх публікацій. Загальний огляд Літературної дискусії саме в ракурсі літературознавчому, аналіз основних її ідей і перебігу представлено у дослідженнях Ю. Коваліва (Ковалів, 1990) та М. Шкандрія (Шкандрій, 2006), М. Івашка (Івашко, 1990). Окремого комплексного дослідження про ролі неокласиків у цій дискусії, їх голосу у цьому полемічному дискурсі 1920-х років досі немає.

Методи досліджень. У дослідженні застосовано дескриптивний метод – для характеристики доби та публікацій про неокласиків та системний – для представлення дискурсу і впливів компартійних та каральних органів на літературно-мистецьке життя 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Початком дискусії була публікація 30 квітня 1925 року у газеті «Культура і побут» (№ 17) статті Григорія Яковенка з «Плугу» «Про критику і критиків у літературі» (№ 17). Він висловлював незадоволення тим, що на конкурсі, оголошеному «Червоним шляхом», його оповідання не отримало підтримки в журі. Тут же було опубліковано відповідь Хвильового – відкритий лист-памфлет до мистецької молоді «Про “сатану в бочці” або Про графоманів, спекулянтів та інших “просвітян”». Хвильовий наголошував на проблемі графоманії, яка роз’їдає українське письменство і несе загрозу «новій пролетарській літературі». Він задекларував важливе протиставлення в літературних прямованнях сучасності: «Зеров чи Гаркун-Задунайський? Європа чи “просвіта”?». Ці публікації стали тими камінцями, які зрушили брили протистоянь не тільки в літературно-мистецькому, а й у політичному житті України.

Культкомісія Української Академії Наук запропонувала провести відкриту дискусію, що її розпочав Хвильовий, і перенести її зі шпальт газет до широких мас і письменників, і читачів. 24 травня 1925 року у Всенародній бібліотеці Академії Наук у Києві відбулися знамениті сходи українського письменства. На цю зустріч зібралось вісімсот глядачів – від студентів і міщан до критиків та відомих письменників із різних літературно-мистецьких груп.

Провідниками дискусії були Олександр Дорошкевич від організаторів зустрічі, Борис Коваленко від «Гарту», Самійло Щупак від «Плугу», Валер’ян Підмогильний від «Ланки», Василь Десняк від «Жовтня», від неокласиків – Павло Филипович.

Микола Зеров у своєму виступі наголошував, що Європа в статті Хвильового є «символ міцної культурної традиції». Мистецька література, переконував він, має орієнтуватися на довершеність творів, на вивершену форму й стильову майстерність (Шляхи розвитку..., 1925, с. 24). Водночас, закликав він, слід освоїти й присвоїти українській культурі «низку найвидатніших творів колишнього і сучасного європейського письменства». Зеров закликав до «літературної конкуренції», бо лише вона є гарантом успішного розвою красного письменства (Шляхи розвитку..., 1925, с. 29).

З неокласиків участь у цій дискусії брали ще Павло Филипович та Максим Рильський. Василь Десняк (Василенко), Самійло Щупак, Іван Ле у своїх виступах найповніше виражали погляди нової влади на літературу, вимагали ідеологічних підходів до оцінювання мистецьких творів. Валер'ян Підмогильний, Борис Антоненко-Давидович, Михайло Івченко заперечували таку ідеологічну стратегію.

Від кінця травня 1925 до початку наступного року Хвильовий опублікував серію памфлетів («Камо грядеши», «Думки проти течії» (їх опубліковано брошурами) та «Апологети писаризму»), в яких було сформульовано, хоча й хаотично, його головні ідеї: «азіатського ренесансу», «романтики вітаїзму» та орієнтацію на «психологічну Європу». Вони вийдуть книжкою під однією обкладинкою – «Камо грядеши».

У Літературній дискусії 1925–1928 років ВАПЛІТЕ і неокласики, насамперед Хвильовий і Зеров, спільно намагалися означити нові шляхи для української літератури – в орієнтації на Європу. Хвильовий кликав до Європи – бо ж вона «досвід багатьох віків». Це Європа «грандіозної цивілізації». Вона – протиставлення масовізму, «просвіті», яку для нього до певної міри уособлює малописьменна маса, що складає основу «Плуга», а загалом є узагальненням неосвічености, безкультур'я тих, що беруться до писання. На запитання ж провідника «пролетарської літератури» Миколи Хвильового «Камо грядеш?» Микола Зеров дав однозначну відповідь неокласиків: «Ad fontes!» – «До джерел!» – гаслом, яке надихало ще Європу Ренесансу.

Пізніше Володимир (Волько) Коряк твердитиме, що «неокласики мають за головну ділянку художньої творчости лірику. Щодо форми, вони вимагають пластичности, простоти засобів і способів творчости, мелодійности, відповідности форми змістові. Мова їхня засмічена, проте класичними іменнями, назвами». Ця «група неокласиків, на чолі з Зеровим, зорганізована року 1923, протягом двох років доскочила великого впливу на пролетарських письменників другої фаланги: Сосюру, Хвильового, Йогансена. Ця друга фаланга ввійшла в літературу “одгетькуючи всіляких неокласиків” (альманах “Жовтень”, Харків, 1921) за їхній пасеїзм, повернення до старих художніх форм (підфарбувавшись

карміном, годують пролетаріят заяжоненими формами з минулих століть» (Коряк, 1928, с. 10, 11).

20 листопада 1925-го було проголошено створення групи ВАПЛІТЕ, себто Вільної Академії Пролетарської Літератури. Окрім її беззаперечного лідера Миколи Хвильового, там зібралися й інші знані вже, деякі й дуже талановиті, письменники. Серед них були й Микола Куліш, Майк Йогансен, Павло Тичина, Юрій Яновський, Олесь Досвітній. Відбувся остаточний розрив із «Гартом». У статуті нової письменницької організації декларувалося, що ВАПЛІТЕ «має на меті об'єднати пролетарських письменників України, незалежно од мови, що нею вони пишуть свої літературні твори», а «в основу своєї мистецької праці ВАПЛІТЕ кладе марксівський світогляд і програмові постулати комуністичної партії, даючи широке право своїм членам користуватись усіма художньо-літературними формами, як уже вживаними в світовій літературі, так і цілком новими» (Статут Вільної Академії..., 1926, с. 94). Прикметно, що мовою творчості для членів цієї організації уже не мусила бути українська.

Ужинком цієї письменницької групи у наступні два роки буде альманах «Вапліте» і п'ять номерів однойменного журналу. Тут друкуватимуться вірші Павла Тичини, Майка Йогансена, Володимира Сосюри, Миколи Бажана, перекладна поезія. Це в «Вапліте» буде опубліковано першу частину «Вальдшнепів» Хвильового. Тут відбувався перегляд і театрального життя, обговорювалися проблеми малярства.

Неокласики підтримали Миколу Хвильового в літературній дискусії, оскільки йшлося про декларування спільної платформи не тільки літературного розвитку України, себто тактики, а й стратегічних прямувань української культури, мистецтва в осяжному майбутті. Ці ідеї латентно, але незворотно передбачали наступними кроками й економічні та політичні вимоги усамостійнення, відрив від російського імперського культурного, а відтак і політичного центру тяжіння.

Постулати ВАПЛІТЕ та неокласиків були декларацією того, що українська література розпочала пошук як власного самоокреслення, осібної ідентифікації в контексті європейської літератури й культури загалом, так і віднайдення, відкриття наново традиції українського письменства.

Київська неокласика сприймалася як ворожа й небезпечна (у м'якших варіантах як попутницька) і для комуністичного режиму в Україні, і для майже усього загалу «пролетарської літератури», як і для авангардових течій, субстратом яких були ліві ідеології. Комуністична ідеологія в поневоленій росіянами Україні мала adeptів, які належали до різних партійних і політичних груп. Серед них були й прихильники самостійної, але советської України – насамперед колишні боротьбисти. Світоглядно й ідейно дуже близьким до боротьбистів був Микола Хвильовий. Група письменників-боротьбистів привносила у «пролетарське» письменство національну основу. В Україні до 1925 року легально ще існували укапісти (себто члени української комуністичної партії). Серед її діячів був, зокрема, Борис Антоненко-Давидович.

Сама ж комуністична партія (большевиків) України складалася з російського та зросійщеного робітництва і українського прошарку, який пристав до московського корабля. До цієї політичної сили належала частина українців за національністю. Дехто з них мав певність, що комунізм в Україні можна будувати навіть спільно з московитами.

До ще одного табору, який був вираженням (або паразитуванням на цьому прагненні) національних устремлінь українців і прагнув утверджувати українське мистецтво (звичайно ж, пролетарське за змістом) та українську мову в усіх сферах державного, політичного та культурного життя, окрім боротьбистів та укапістів, належав невеликий прошарок «націонал-большевиків». Його остоем і оплотом був власне Микола Скрипник – один із лідерів кп(б)У.

Між інтернаціональними (насправді ж імперськими) та національними політичними прокомуністичними силами й угрупованнями в Україні йшла ненастанна боротьба навколо того, якою буде Україна: від імперських модифікацій, дещо підретушованих, переконань «єдиної й неподільної» (аж до повної ліквідації українства, української мови та культури), – до ідеї українського самостійництва, заправленого соусом марксо-ленінських постулатів.

Перший табір, що підтримувався і керувався Москвою, працював над асиміляцією, пропагуючи (з тактичними відступами у певні моменти) теорію коренізації. Російські большевики, хоч

і вороже були наставлені до українських національних аспірацій (навіть прокомуністичних), зважаючи насамперед на українське селянство, яке їх ненавиділо, змушені були і йому, і не надто численній українській інтелігенції йти на поступки, щоб знову утвердити тут свою владу й імперію, тепер уже комуністичну.

Цю політику в новій імперії називатимуть коренізацією, яка в Україні отримає радикальнішу форму – українізації. Йшлося про особливий спосіб втягування, прив'язування намертво українського політичного, культурного, економічного, ментального простору до російської корми. Платою за цю невпинну інкорпорацію були позірні кроки на підтримання та розвиток культур українського та інших поневолених народів – білорусів, народів кавказьких.

Однак у цій крихкій системі різних комуністичних угруповань, які керували Україною, в глибинах лежали камені, які формували підводні течії, що мали змінити русло тогочасного українського національного піднесення. Цими підводними каменями була російська імперська ідея, одягнена тепер у шати комуністичного світогляду.

Головними чинниками впливу на український культурний простір мали стати страх і терор. Їх провідниками були каральні органи – насамперед НКВС та ГПУ (відомство державної безпеки при НКВС).

У, сказати б, фасадному просторі підсоветської України можна було говорити про культурний, мистецький розвиток, про українізацію. Однак перед НКВС та іншими каральними органами в Україні ніколи тоді не ставилося питання про їх українізацію. Уся діяльність цих репресивних органів вказувала на реальну владу; вираженням владності була виключно російська мова, яка панувала за фасадом нібито позірної автономності уряду в Україні. Усі документи цих структур страху й терору – головного якоря, який мав тримати імперію вкупі, – усі накази, допити і судові процеси (окрім таких публічних, як процес СВУ) проходилися мовою російською. У цих органах служили московити й інші поневолені народи: українці, євреї, грузини, білоруси. Але останні були лише прислугою імперії – єдиної й неділимої, з єдиною мовою поневолення.

Лев Троцький, один із творців і вождів нової імперії, опублікував у 1924 році свій черговий опус: «Література і революція», де висловлював переконання, що у державі пролетаріату, який перемиг, має бути всезагальна «жорстка цензура». Сталін таку думку поділяв, але додаванням однієї букви означив свою доктрину: «жорстока цензура».

Недремне око Іосіфа Джугашвілі-Сталіна встигало й пантрувати усе – й навіть українську літературу.

26 квітня 1926 року Сталін напише листа Лазареві Кагановичу та іншим вождикам комуністичної партії в Україні, в якому висловлюватиме своє занепокоєння тим, що там відбувається. Вимоги Хвильового, надміняв Сталін, про «негайну дерусифікацію пролетаріату» на Україні, його думка про те, що «від російської літератури, від її стилю українська поезія повинна тікати якнайшвидше», його заява про те, що «ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва», – все це і багато подібного в устах українського комуніста звучить тепер (не може не звучати!) більш ніж дивно. В той час як західноєвропейські пролетарі та їх комуністичні партії повні симпатій до «Москви», до цієї «цитаделі міжнародного революційного руху і ленінізму», український комуніст Хвильовий «не має сказати на користь “Москви” нічого іншого, крім як закликати українських діячів тікати від “Москви” “якнайшвидше”. І це називається інтернаціоналізмом!» (Сталін, 1949, с. 152–153).

1926 року в бібліотеці журналу «Глобус» Дмитро Загул видав памфлет «Література чи літературщина? (Про українських неокласиків)». Він твердив, що неокласики «бажали б повернути назад “колесо часу” й прищипити нашій молодій літературі мистецькі смаки минулих часів», на українське письменство «набити “класичного” обруча, накласти на неї “иржаві пута” минулого» (Загул, 1926, с. 4–5, 7).

Водночас із публікацією Дмитра Загула з’явився у тому ж видавництві ще один памфлет – «Азіятський апокаліпсис» Якова Савченка, спрямований, зокрема, і проти ідей Миколи Хвильового, сформульованих у його памфлетах, і проти неокласиків. Савченко переконував, що Античність, хоч і «позначена високою мистецькою культурою», давно померла і до «доби диктатури пролетаріату» вона нічого не має, бо ця пролетарська епоха – «незмірно вищий»

етап (Савченко, 1926, с. 26). У подібній брошурі п. н. «Проти реставрації греко-римського мистецтва» (1927 рік) він знову озвучував висновок: ідея Хвильового та Зерова про відкриття Античності та її відтворення для пролетаріату і пролетарського мистецтва – «суто-реакційна».

Одним із мейнстрімів тогочасного письменства стає й авангардна поезія, яка найповніше виражена творчістю футуристів на чолі з Михайлом Семенком. Футуризм теж претендував на провідну роль нової пролетарської літератури. Футуристи у Літературній дискусії стояли дещо осторонь, хоча їхнім переконанням було те, що їхнє мистецтво теж є вираженням створення «нової», пролетарської, літератури, а відтак – вони є реалізаторами прагнень збудувати нове суспільство. Вони переконували, що на обламках і залишках імпресіоністичного малярства, поезії парнасистів та символістів, їх деструктивного розкладу та стирання межі між мистецтвами народилася нова поезія. Її всеблагим провісником і провідником є Михайль Семенко.

Ідеологічно мистецтво майбутнього мало б стати, на їхнє переконання, пролетарським і футуристи мали знайти особливі форми його втілення. Футуристи хоч і сповідували революційні ідеї переінакшення світу, відкидали національну традицію й набутки цивілізації, так і не спромоглися на визнання їх владою й провладними письменниками і критиками «пролетарськими» мистцями.

Семенко-футурист (який проголошував себе «інтернаціоналістом») разом із прокомуністичною критикою оголосить, що прагнення групи ВАПЛІТЕ (на чолі з Миколою Хвильовим) і неокласиків до Європи є проявом «колоніального» шовінізму і він веде прямим шляхом до фашизму. Бо ж «колоніальний» шовінізм *«неминуче випадає з радянської системи, переходячи в іншу політичну систему, в систему антирадянську. От чому ми (футуристи. – І. Н.) боремося з хвильовизмом, що по інерції ще зараз дише в такій організації, як ВАПЛІТЕ.*

Хвильовизм проходив під знаком абстрактної змички України з “європами”, з медіумом – “неокласики” й теорією – “азіятський ренесанс”, що являє собою передусім велике дилетантство й хуторянський еkleктизм.

Коли ВАПЛІТЕ відмовилося від такої своєї надбудови, то, очевидно тому, що частина академіків зрозуміла, куди хияють такі “європи”. А коли не зрозуміла, то й ми їм скажемо:

ГЕТЬ З КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИМИ ЕВРОПАМИ!

Ось чому лівий фронт української культури, що стоїть на засадах і в перспективі комунізму, може бути лише інтернаціональним, бо інакше йому дорога – в “ліве мистецтво для лівого мистецтва”, в “лівомистецьку школу”, в станковізм, у *нову дегенерацію*, – В ФАШИЗМ» (Платформа..., 1927, с. 41).

Отже, за Семенком, орієнтація на українську самостійність (уособленням якої був проєвропейський уряд у Кам'янці-Подільському) – це фашизм. Інтернаціоналізм, відмова від національної традиції – «світле майбутнє» для українського письменства.

У квітні 1926-го, коли Літературна дискусія перейшла в політичну царину, політично-мистецький пейзаж почав динамічно змінюватися. Література в Україні перетворювалася із вияву культури в політичний та ідеологічний наратив.

Володимир Затонський, секретар цк кп(б)У, в червні 1926 року на пленумі центрального комітету комуністів в Україні тулив неокласиків до «української буржуазії»: «Міська буржуазія зараз репрезентована урбанізованою інтелігенцією. Чого вона хоче? [...] Вони орієнтуються на буржуазію капіталістичної Європи. Є серед них такі течії, які не вірять зараз у можливість перевороту і які в різних штуках, у мистецтві шукають задоволення, шукають задоволення в романтизмі. Це неокласики і т[акі] інш[і]. Дуже цікаво подивитися, про що вони пишуть. Вони весь час тільки й розказують що про занепад, про розпуку і т[аке] інш[е]. Нібито говорять про Тібуллу чи Катугла Римського, а бачиш, придивившись, що то живісінький “рідний емігрант чи місцевий щирий”. От серед тих буржуазних ідеологів, серед них є цікаві типи [...]. Вони беруть курс на європейську цивілізацію [...], курс на Європу». Вони «говорять, що вони є нові сили, що їм історія дозволяє зараз керувати розвитком культури на Україні» (Затонський, 1929, с. 18). Це останнє звинувачення мало би бути підтвердженням того, що неокласики і їхня творчість – це один із «коренів українського шовінізму».

Олесь Досвітній декларував у альманаху «Вапліте» у «програмовій політичній статті» «До розвитку письменницьких сил» засадничі переконання учасників ВАПЛІТЕ: «Ми взялися за величезну підйому людської культури [...]. Звідси така гостра ворожа позиція “Вапліте” до неуттва в культурі.

Буржуазне мистецтво має за собою тисячолітню культуру, глибини думок і роботу сотень поколінь мистців над стилем [...]. Тому в своїй творчості з класово-пролетарською установкою берімо все те культурне надбання віків і творімо нові форми і стилі. Творімо літературу, письменство, а не вбогу писанину, непотрібну й застарілу своїм змістом і формою». Декларуючи союз із неокласиками, він наголошував, що «вони стоять на роздоріжжі й щиро намагаються в своїй творчій роботі йти разом зо всіма борцями до нового суспільства, активно, в своїй творчості прагнуть вести ту частину роботи, що їм належить»; вони «є частиною творців у галузі *нової* літератури, критики, матеріялістичного розуміння історії культури». Їхньою вадою є лише те, що «вони ще *не цілком* пройнялися розумінням тої взаємної боротьби класів, що точиться в теперішнім суспільстві». Автор запевняє, що неокласики «прагнуть до цього розуміння і певне ним будуть пройняті»; вони «не згубили зв'язку з сучасним суспільством» і «прагнуть бути співзвучними з сучасною епохою, з сучасним суспільством» (Досвітній, 1926, с. 9, 15, 16). У тому ж номері альманаху «Вапліте» з'явилася і стаття Олекси Слісаренка – не надто прихильна щодо неокласиків.

Комуністичний провід ополчився був і на «Червоний шлях» за його підтримку неокласиків. Андрій Хвиля гнівно просторікував: «У той час, коли проходила літературна полеміка, коли вся партія зацікавилася цією справою, редакція “Червоного Шляху” без жодної примітки дала можливість виступити неокласику Зерову, який фактично свій виступ звів до того, що обороняв лінію “неокласиків”, українських буржуазних літераторів проти молодих революційних письменників. Це в той час, коли у партії відносно “неокласиків” вже сформувалася певна думка. Після червневого пленуму цк кп(б)У, майже через місяць, було випущено “Перший Зошит” журналу (альманаху. – *І. Н.*) “Вапліте”, де фактично, в передовій статті, була цілком виправдана лінія “неокласиків”, була проведена лінія захисту буржуазної роботи “неокласиків”,

усупереч постанові партії. З приводу цього вчинку ц[ентральний] к[омітет] [комуністичної] партії теж виніс постанову, де зазначено, що «Перший Зошит» із програмовою політичною статтею, яка там була вміщена, є фактичне протиставлення лінії [комуністичної] партії в нашій національній політиці» (Хвиля, 1929, с. 101).

1926 року утворилася спілка «літературного комсомолу» «Молодняк», яка формувалася з уламків «Гарту», а особливо «Плуга», сформована навколо однойменного журналу. Звичайно ж, це була молодіжна письменницька організація, яка творилася за наказом і підтримкою комуністичної партії. «Фактичні наслідки споріднення керівників, – заявляла редакція у першому номері “Молодняка”, – організації Вапліте та “неокласиків” [...] йдуть всупереч розумінню [комуністичною] партією й комсомолом епохи соціалістичного будівництва». Особливим пріоритетом є «наша боротьба з “неокласицизмом” у його сьогоднішній формації», бо це є «боротьба з ворожою нам ідеологією української націоналістичної буржуазії», оскільки Вапліте «не тільки не зуміла боронити підступи пролетарської літератури від ворожої нам націоналістичної зграї, а навпаки – підпала під її вплив» (3 передмови..., 1928, с. 217).

В останньому номері за 1926 рік «Життя й революції» опубліковано статтю голови Київського окружного виконкому Панаса Любченка «Старі теорії й нові помилки», в якій він повчав неокласиків та ваплітян: «Ми будемо використовувати цінності світової культури, але ми не будемо орієнтуватися на психологічну Європу, не підемо на виучку до західно-європейських капіталістів». Неокласики хотіли б «загнати українське культурне будівництво в тісні кабінети десятка “посвячених”, зробити його приналежністю культурної (читай: буржуазної, куркульської) частини нації. Вони вбачають у притягненні до нашого культурного будівництва мільйонів робітників і селян тільки приниженням самого культурного процесу». Тож «співці й ідеологи буржуазії, що відроджується, є й будуть непримиримо ворожі до нас і умруть разом зі своєю класою» (Любченко, 1926, с. 86, 87).

У кінці січня 1927-го за підтримки і під патронатом комуністичного уряду було створено Всеукраїнську спілку пролетарських письменників (ВУСПП), яка мала стати головною пробивною силою комуністичної партії на літературному «фронті

класової боротьби», комуністичною шворкою на шиї української культури. Вона була прямим передвісником ліквідації усіх письменницьких організацій і створення єдиної, підпорядкованої комуністичним партійним гаслам і настановам. ВУСПП почала видавати власний журнал «Гарт», загірбаючи таким чином під себе символічну спадщину колишнього «Гарту» часів Еллана-Блакитного та Хвильового.

Разом із ВУСППОм і «Молодняк» увійшов до ВОАППу – Всесоюзного об'єднання асоціацій пролетарських письменників, яке було передвісником створення єдиної спілки письменників Советського союзу. Такій централізації з Москви Микола Скрипник ще пробує протидіяти в Україні.

Скрипник у 1927 році став наркомом (народним комісаром) освіти. У кінці того року відбувся десятий з'їзд комуністів-більшовиків, на якому Скрипник відкинув ідею єднання всіх літературних організацій в єдине літературне зборище і не надавав ВУСПП першості. Але це було лише тимчасовим пригальмуванням прямування до ліквідації навіть позірної свободи існування різних літературно-мистецьких угруповань в Україні.

1927 року нову економічну політику (НЕП) було припинено. Починалася планова економіка. Політика комуністичної партії щодо культури теж стає плановою. Письменство має стати лише частиною пропагандивної машини побудови комуністичної російської імперії, виховувати маси у дусі вірності й любови до цієї імперії.

У червневій (1927 року) постанові політбюро комуністичної партії в Україні, яка б мала підтримати ВУСПП, неокласиків було звинувачено у роботі не тільки для «задоволення потреб української буржуазії» в советській Україні, а й для «українських письменників фашистського націоналістичного табору» – у поході «на літературному терені проти соціалістичної України в спілці з фашистською Польщею [...]. Ці антипролетарські течії відбилися в роботі українських буржуазних літераторів типу “неокласиків”, не зустріли опору й навіть їх підтримали деякі попутники і Вапліте на чолі з Хвильовим і його групою» (Політика партії..., 1928, с. 308).

П'ятий номер «Вапліте», в якому було опубліковано першу частину «Вальдшнепів» Миколи Хвильового, був останнім. Наклад шостого номера було конфісковано і знищено. Повість Хвильового залишилася існувати лише в першій частині.

Літературна дискусія під тиском Москви і комуністичного проводу в Україні почала захлинатися. Комуністи Хвильовий, Яловий і Досвітній змушені були оприлюднити покайну заяву членів ВАПЛІТЕ, відмовитися від підтримки «літературних груп типу “неокласиків”».

Тиск на ВАПЛІТЕ, на Хвильового і його найближчих поплічників тривав, цензура затримувала випуски їх журналу, для нього урізали субсидію. Щоб урятувати організацію, Хвильового, Досвітнього й Ялового у кінці січня 1927 року виключили із неї. Поворотку було затиснуто. ВАПЛІТЕ оголосило про саморозпуск.

Літературно-мистецьке й наукове життя викликало ненастанну увагу й у імперських каральних органів. Щотижневі зведення секретного відділу ГПУ є свідченням того, що й неокласиків тримали під пильним контролем. Зрозуміло, що всі ці зведення – російською мовою.

Вглядни у таємні документи недремного ока комуністичної імперії – ГПУ – зміщують оптику бачення цієї ситуації – з перспективи каральних органів, для яких українське письменство завжди було одним із проявів українського бунтівного духу, латентних прагнень позбутися опіки російського панування в Україні. У потаємних зведеннях від 20–26 лютого 1927 року відкриваються особливості тогочасного літературного процесу, привідкриваються завіси таємности над цілеспрямованим переслідуванням усіх, чия творчість вважалася небезпечною для окупаційного режиму. Таке переслідування і цькування бачиться цілеспрямованим приготуванням до наступних репресій, ув'язнень і знищення української інтелігенції.

«Цілком секретно.

УКРАЇНСЬКІ ЛІТЕРАТОРИ І КРИТИКА

За даними Київського Окрвідділу ГПУ, настрої київських українських письменників знизилися настільки, що ціла низка талановитих молодих поетів цілком припинили писання.

Це падіння літературної продукції, на переконання українських літераторів, пояснюється передусім надзвичайно злобною критикою декількох осіб, які є в опозиції до правлячих кіл.

Так, наприклад, поет КОСИНКА скаржився на критику і казав, що він більше не писатиме, бо боїться репресій. Він випустив першу книжку своїх оповідань, і КОРЯК, критикуючи її, знайшов у ній бандитсько-повстанську ідеологію. Оскільки ім'я КОСИНКИ у зв'язку з цим почали ототожнювати з бандитизмом і повстанством, КОСИНКА боїться, що він втратить службу і потрапить у списки контрреволюціонерів.

Така думка про критиків сформувалася у письменників через те, що на літературну критику мають дозвіл усього кілька осіб. На думку письменників, критики, отримавши монополію на критику, злобляться, а не виправляють літераторів [...]. Остаточно ж, затаврований письменник залишається з цим тавром надовго і, щоб не провокувати наступних нападок, перестає цілковито писати.

Деякі літератори вважають, що серед неокласиків є люди не советські, але якщо до них підійти по-людськи, їх можна буде виправити і спрямувати в советське русло» (Переклад із російської) (Даниленко, 2012, с. 74).

Як видається, у цьому документі привідкрито одну з державних таємниць – того, як «глибинна держава», чи, точніше, «держава в державі» (імперська в комуністичній Україні), впливає і на політичні, і на мистецькі процеси. Каральні органи та імпер-комуністична верхівка контролює й цензурує не тільки увесь видавничий процес (тому неокласики навіть не могли й мріяти про якийсь свій літературно-мистецький журнал), а й інспектує літературний процес, бо ж насправді: «На літературну критику мають дозвіл усього кілька осіб»!

Літературна дискусія завершила своє коло у Харкові під час диспутів у Будинку літератури імені Блакитного, які організував Микола Скрипник у лютому 1928 року. Драй-Хмара занотував у щоденнику 23 лютого обговорення у колі неокласиків цього заключного трагічного акорду в дискусії: «У мене було таке враження, що диспут цей (у Харкові. – *І. Н.*) улаштовано з тактичних міркувань: треба було затушкувати той невігідний для нас галас, що його зняли закордонні газети у зв'язку з ліквідацією

ВАПЛІТЕ, “Марса” тощо. Крім того, була ще й інша мета (це, між іншим, виявилось в Скрипниковій промові) – поставити всякі мистецькі організації на формальний ґрунт, каструвавши їх з ідеологічного боку, бо [окремі] організації у всеукраїнському масштабі надто небезпечні для держави» (Драй-Хмара, 2015, с. 615). Ця завершальна думка поета й вченого є профетичним баченням і передбаченням розвитку сучасних йому тенденцій у культурній політиці щодо творчих організацій: жадання створити єдину монолітну, ідеологічно бездоганну письменницьку спілку. Однак ітиметься не про всеукраїнську, а всесоюзну. Цей процес остаточно буде завершено під керівництвом Максима Горького 1934 року.

Висновки. Перебіг літературної дискусії, відображення ролі у ній неокласиків у журнальних та газетних публікаціях, у брошурах і компартійних документах дозволяє помітити доглибинні тенденції розвитку преси 1920-х років у підрадянській Україні, політичного тиску та поступового введення цензури, які вже до середини 1930-х стануть всеохопним явищем.

Окрім «розпрацювання» ГПУ письменницького середовища, безпосереднього спостереження за ним інкорпорованими в це середовище співробітників цих каральних органів і «сексотів» (завербованих таємних співробітників), здійснювалася й перлюстрація приватного епістолярію.

Важливим фактором впливу на пресу було насамперед те, що державне фінансування газет, журналів, видавничої справи загалом в кінці 1920-х остаточно перебувало у державних структур, що дозволяло всебічно, цілковито й повністю контролювати постання нових видань. Літературно-мистецькі видання перебували під контролем державної цензури, комуністичної партії та каральних органів. Дозволи на їх створення, фінансування, публікації, нагляд за літературною критикою – через державні і компартійні органи – перебували у віданні ГПУ (відомстві державної безпеки при НКВС).

Дозволи на створення власних журналів, як і забезпечення фінансування видавалися лише лівим, «пролетарським», письменницьким об'єднанням. Поза межами цього кола залишалися організації чи об'єднання, які не були пролетарськими, вважалися «попутниками» (Аспіс, Ланка, МАРС) або й воро-

жими (неокласики) для пролетарської літератури. Тому в історії київських неокласиків не було спроб створити власний літературно-мистецький часопис.

Саме такий ракурс літературно-мистецького процесу 1920–1930-х років, зокрема Літературної дискусії, дозволяє глибше зрозуміти особливості літературного та, ширше, культурно-національного життя того періоду і особливостей його віддзеркалення у пресі.

Література

Даниленко, В. (упоряд.). (2012). *Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.* Київ: Темпора.

Досвітній, О. (1926). До розвитку письменницьких сил. *Ванліте. Зошит перший*, 5–17. Харків.

Драй-Хмара, М. (2015). *Твори*, упорядкув. і прим. Сергія Гальченка. Київ: Наукова думка.

З передмови до першого номера «Молодняка». (1928). У кн.: Лейтес А., Яшек М. *Десять років української літератури (1917–1927)*. Т. 2 (с. 216–217). Харків: Державне Видавництво України.

Загул, Д. (1926). *Література чи літературищина? (Про українських неокласиків)*. Харків: Глобус.

Затонський, В. (1929). Про підсумки українізації. *Будівництво радянської України*: збірник. Вип. 1: За ленінську національну політику, 7–24. Харків: Державне видавництво України.

Івашко, М. (1990). Микола Зеров і літературна дискусія (1925–1928). *Слово і час*, 4, 19–28.

Ковалів, Ю. (1990). *Літературна дискусія 1925–1928 рр.* Київ.

Коряк, В. (1928). *Літературна дискусія. Шляхи розвитку української пролетарської літератури. Літературна дискусія (1925–1928)*, 7–30. Харків: Український робітник.

Любченко, П. (1926). Старі теорії й нові помилки. *Життя і Революція*, 11–12, 75–88.

Платформа й оточення лівих. (1927). *Нова генерація*, 1 (жовтень).

Політика партії в справі української художньої літератури. (1928). У кн.: Лейтес А., Яшек М. *Десять років української літератури (1917–1927)*. Т. 2 (с. 306–310). Харків: Державне Видавництво України.

Савченко, Я. (1926). *Азіятський апокаліпсис*. Харків: Глобус.

Сталін, Й. В. (1949). *Твори*. Т. 8. Київ.

Статут Вільної Академії Пролетарської Літератури. (1926). *Ванліте. Зошит перший*, 94–96. Харків.

Хвиля, А. (1929). Доповідь на засіданні пленуму політбюро 20 листопада 1926 року. *Будівництво радянської України*: збірник. Вип. I: За ленінську національну політику, 101–104. Харків: Державне видавництво України.

Шкандрій, М. (2006). *Модерністи, марксисты і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років*. Київ: Ніка-Центр.

Шляхи розвитку сучасної літератури. Диспут. (1925). Київ: Українська Академія Наук.

References

Danylenko, V. (Comp.). (2012). *Ukrainska inteligentsiia i vlada: Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr.* [Ukrainian intelligentsia and government: The rise of the secret police of the Ukrainian SSR, 1927–1929]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Dosvitnii, O. (1926). Do rozvytku pysmennytskykh syl [To the development of literacy skills]. *Vaplite. Zoshyt pershyi*, 5–17. Kharkiv [in Ukrainian].

Drai-Khmara, M. (2015). *Tvory* [Works], Serhiia Halchenka (Comp.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Ivashko, M. (1990). Mykola Zerov i literaturna dyskusiiia (1925–1928) [Mykola Zerov and literary discussion]. *Slovo i chas*, 4, 19–28 [in Ukrainian].

Khvyliia, A. (1929). Dopovid na zasidanni plenumu politbiuro 20 lystopada 1926 roku [Report at the plenary session of the Politburo on November 20, 1926]. *Budivnytstvo radianskoï Ukrainy*. Zbirnyk. Vyp. I: Za lieninsku natsionalnu polityku, 101–104. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Koriak, V. (1928). *Literaturna dyskusiiia. Shliakhy rozvytku ukrainskoï proletarskoï literatury. Literaturna dyskusiiia (1925–1928)* [Literary discussion. Paths of development of Ukrainian proletarian literature. Literary discussion (1925–1928)], 7–30. Kharkiv: Ukrainskyi robitnyk [in Ukrainian].

Kovaliv, Yu. (1990). *Literaturna dyskusiiia 1925–1928 rr.* [Literary discussion (1925–1928)]. Kyiv [in Ukrainian].

Liubchenko, P. (1926). Stari teorii y novi pomylyky [Old theories and new mistakes]. *Zhyttia i Revoliutsiia*, 11–12, 75–88 [in Ukrainian].

Platforma y otochennia livitykh [The platform and environment of the left]. (1927). *Nova heneratsiia*, 1 (Zhovten), 41 [in Ukrainian].

Polityka partii v spravi ukrainskoï khudozhnoi literatury [The party's policy on Ukrainian literature]. (1928). In Leites A., Yashek M. *Desiat rokiy ukrainskoï literatury (1917–1927)*. T. 2 (S. 306–310). Kharkiv: Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Savchenko, Ya. (1926). *Aziiatskyi apokalipsys* [Asian apocalypse]. Kharkiv: Hlobus [in Ukrainian].

Shkandrii, M. (2006). *Modernisty, marksysty i natsiia. Ukrainska literaturna dyskusiiia 1920-kh rokiy* [Modernists, Marxists, and Nationalists: Ukrainian Literary Discourse in the 1920s]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

Shliakhy rozvytku suchasnoï literatury. Dysput [Ways of developing contemporary literature. Debate]. (1925). Kyiv: Ukrainska Akademiia Nauk [in Ukrainian].

Stalin, Y. V. (1949). *Tvory* [Works]. T. 8. Kyiv [in Ukrainian].

Statut Vilnoi Akademii Proletarskoi Literatury [Statute of the Free Academy of Proletarian Literature]. (1926). *Vaplite. Zoshyt pershyi*, 94–96. Kharkiv [in Ukrainian].

Z peredmovy do pershoho nomera «Molodniaka» [From the preface to the first issue of Molodnyak]. (1928). In Leites A., Yashek M. *Desiat rokiv ukrainskoi literatury (1917–1927)*. T. 2 (S. 216–217). Kharkiv: Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Zahul, D. (1926). *Literatura chy literaturshchyna? (Pro ukrainskykh neoklasykiv)* [Literature or literary trash? (On Ukrainian neoclassicists)]. Kharkiv: Hlobus [in Ukrainian].

Zatonskyi, V. (1929). Pro pidsumky ukrainizatsii [Про підсумки українізації]. *Budivnytstvo radianskoï Ukrainy. Zbirnyk. Vyp. I: Za lieninsku natsionalnu polityku*, 7–24. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Ihor Nabytovych

Dr. habil. in Philology, Professor,
Marie Curie-Skłodowska University in Lublin
(Poland)

THE ROLE OF NEOCLASSICISTS IN THE LITERARY DISCUSSION OF 1925–1928 AND THE POLICY OF MAGAZINE PUBLICATIONS

The article is devoted to the Literary Discussion of 1925–1928 in soviet Ukraine, the role of Kyiv neoclassicists in it, the search for ways to develop Ukrainian writing. This discussion was a manifestation of a clash of ideas and declarations about the orientations and the search for ways that Ukrainian artistic literature, Ukrainian culture in general, should follow. The aim of the research is to study the role of Kyiv neoclassicists in this discussion and to present this group in the discussion and media space.

In the Literary Discussion of 1925–1928, the VAPLITE and neoclassicist groups jointly tried to define new ways for Ukrainian literature – oriented towards Europe. Khvylovyi called to Europe – because it expresses the experience of centuries and is the heart of a separate rich civilization. At the same time, it is a symbol of opposition to massism. To Khvylovyi's question «Where are you going?» Zerov gave the answer of all neoclassicists: «Ad fontes!» – «To the sources». The ideas of these two groups were a declaration that Ukrainian literature had begun the search for its own self-definition, individual

identification in the context of European literature and culture in general.

Permissions to create literary and artistic magazines, as well as funding were issued only to left-wing, «proletarian» writers' associations. Outside this circle remained organizations or associations that were not proletarian, were considered «fellow travelers» (Aspis, Lanka, MARS) or even hostile (neoclassicists) to proletarian literature. Therefore, in the history of the Kyiv neoclassicists there were no attempts to create their own literary and artistic magazine.

Based on the analysis of contemporary magazine and newspaper publications, involving published documents of secret services, it was found out that this discussion was controlled not only by state institutions and communist organizations, but also by the influence of punitive bodies on them.

Keywords: neoclassicists, Literary discussion of 1925–1928, editorial strategies, censorship.

Стаття надійшла 30.10.2025

Прийнято 25.11.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Майя НагорнякORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2197-1338>кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри аудіовізуальних медіаНавчально-наукового інституту журналістики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
maiia.nahorniak@knu.ua

УДК 654.19:070](477)"19"(091)

**ЧАСОПИС «РАДІО. МОВЛЕННЯ. СЛУХАННЯ.
ТЕХНІКА. АМАТОРСТВО»****ТА ЙОГО РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ
УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО
РАДІОМОВЛЕННЯ****30-х – ПОЧАТКУ 40-х рр. ХХ століття**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-5

В історії України період 30-х – початку 40-х рр. ХХ століття позначений становленням національної радянської державності, що спричинилася до появи тоталітарного режиму. З метою пояснити кожне питання суспільного життя партія й держава активно використовували єдину тоталітарну ідеологію, яка породжувала ідеологічну монополію на істину. Роль провідника цієї ідеології з-поміж інших медіа взяло на себе й радіомовлення. Прикметно, що тієї буремної пори функціонувало спеціалізоване видання, яке висвітлювало всі аспекти функціонування радіо, про що свідчить назва часопису – «Радіо. Мовлення Слухання. Техніка. Аматорство».

Метою статті є з'ясувати шляхи, завдяки яким журнал набув ознак одного з головних інструментів утвердження українського радянського радіомовлення. Серед завдань вирізняємо такі: здійснити вивчення тематичного спрямування матеріалів видання, дослідити сутнісні й структурні характеристики контенту.

Задля досягнення мети й вирішення завдань були використані такі методи, як історичний, емпіричний, метод контент-аналізу, метод узагальнення.

Новизна статті полягає у тому, що здійснено спробу детально вивчити таке медійне явище вказаного періоду, як радіопреса, та

її роль у суспільно-політичних процесах на теренах радянської України 30-х – початку 40-х років ХХ ст.

Часопис «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» як основне спеціалізоване видання про радіо України відіграв подвійну роль: він був політичним рупором радянської влади й засобом комунікації для різних категорій слухачів. У такий спосіб було започатковано випуск фахової літератури для спеціалістів і аматорів радіосправи.

Ключові слова: тоталітарний режим, українське радянське радіомовлення, радіорух, радіофікація, радіомовлення.

Постановка проблеми. В історії радянської України період 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. ознаменувався небаченими темпами соціалістичного будівництва, що проходило під гаслом – наздогнати й випередити капіталістичні країни. З цією метою державні й партійні органи залучали наявні медійні засоби до висвітлення усіх царин життя і, відповідно, пропаганди суспільного устрою. Високопосадовці вважали, що культурницька та духовна сфери є найвужчими місцями застосування ідеології панівного режиму. А радіо ж, на їхнє переконання, завдяки своїм функціональним властивостям зможе й повинно допомогти здолати труднощі в означених галузях.

У розв'язанні проблеми першорядну роль відіграв радіорух, який у радянській Україні, як і в усьому Радянському Союзі, набув нечуваного розмаху. Він виявив себе в активному застосуванні потужностей наймолодших на ту пору галузей техніки та промисловості, а саме радіофікації й радіомовлення, які давали змогу охопити тоталітарною ідеологією мільйони мас робітників і селян. Справи радіофікації, радіомовлення і радіотехніки були такою мірою новаторськими, що потребували найпильнішої уваги влади, зосередження навколо них громадської думки, повсякчасної зацікавленості й підтримки слухацької спільноти. Звісно, нові галузі суспільного життя на початках зазнавали різних перешкод, мали стихійний розвиток, що спричиняло їхню певну дискредитацію. Великі надії на усунення згаданих явищ і поширення тоталітарної ідеології покладалися на перший в УСРР журнал «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство». Як друковане спеціалізоване видання про радіо, часопис мав

неоціненне значення у становленні українського радянського радіомовлення 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст., адже об'єднував на своїх шпальтах велику аудиторію навколо дива ХХ ст., як тоді називали радіо.

Мета дослідження. Визначити шляхи, завдяки яким видання стало одним із головних інструментів утвердження українського радянського радіомовлення 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст.

Об'єкт дослідження. Ним виступає соціокомунікаційне явище радіопреси зазначеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення історії українського радіомовлення, зокрема його радянської доби, значну увагу приділяли такі вітчизняні вчені, як В. Здоровега, В. Лизанчук, В. Миронченко, В. Нужний, В. Олійник, М. Прокопенко, В. Щербатюк та ін. Чи не найчастіше цитував у своїх працях видання «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» В. Миронченко, подаючи докладну характеристику функціонування радіомовлення періоду 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. Однак окремої праці, яка була би присвячена згаданому радіовиданню, розкривала б особливості його редакційної політики впродовж усього десятиліття, здійснювала би контент-аналіз публікацій, станом на сьогодні немає, через що потреба в такому дослідженні є очевидною.

Новизна. Вперше докладно вивчено медійне явище згаданого історичного періоду – спеціалізований часопис про радіомовлення «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство»; здійснено огляд заголовків усіх публікацій часопису, проаналізовано їхнє тематичне спрямування; вивчено змістові й структурні особливості передових статей, хронікальних повідомлень, виступів фахівців тощо з розподілом по роках – шляхом випадкової вибірки для аналізу взято по два місяці 1930–1935 рр. і 1938–1941 рр. Упродовж 1936–1937 рр. журнал не виходив.

Методи дослідження. Для підготовки статті використовувалися такі методи, як історичний, емпіричний, метод контент-аналізу, метод узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Ідеологічна монополія тоталітарного режиму означеної пори, природно, визначала діяльність усіх засобів масової інформації, зокрема українського радіомовлення. Серед його основних характеристик були такі.

У 30-ті рр. ХХ ст. видання «Робітнича радіогазета» стало справжнім аудіальним медіа, на відміну від суто друкованої версії попередніх 20-х рр. Аудіальності газеті надавав великий штат робітників (до 500 осіб), які готували тексти інформаційних повідомлень спеціально для передачі в етері. Цей продукт ще не претендував на журналістську й літературну довершеність, але усе ж його вирізняли стислість, лаконічність, простота викладу.

Запроваджено поняття «редакційна пошта». Радіогазета набула великої популярності в аудиторії, тож слухачі надсилали листи на радіо, висловлювали свою думку щодо матеріалів, розповідали про своє життя, внаслідок чого напрацьовувався зворотній зв'язок «радіо – слухач – радіо».

Радіогазети ставали ще більш популярними, їх передавали із тодішньої столиці України – Харкова, а також Києва, Одеси, Дніпропетровська, Артемівська та інших міст, які були основними радіоцентрами країни. В. Миронченко наголошує на універсальному характері радіовидань. Він зазначає, що вони адресуються усім верствам і категоріям населення – робітникам, селянам, армійцям, жінкам, дітям. Про це свідчать назви – «Комсомолец України», «Радянське село», «Червона оборона», «Піонер України» (Миронченко, 1996).

Через велику популярність у 1931 р. «Робітнича радіогазета» стала органом ЦК КП(б)У. Видання виходило двічі на добу (вранці і ввечері), мало підсумковий (нічний) бюлетень новин, літературно-мистецький тижневик. Радіогазети поступово набували ознак сучасної інформаційної радіопрограми.

Зароджувалися нові жанри радіомовлення – виступ перед мікрофоном, репортаж із місця події. І хоча на радіо виступали лише «потрібні» люди – партійні працівники, передовики виробництва, виступи яких суворо цензурувалися, поява нових форм свідчила про розвиток радіомовлення.

Радіогазети заклали основу для довершених форм організації інформаційного матеріалу, а саме випусків «Останніх вістей». На відміну від спеціалізованих радіогазет, випуски призначалися для універсальної аудиторії. Окрім того, вони доходили до слухачів оперативніше, ніж друковані видання.

Зважаючи на означені здобутки, радіо набуло всіх ознак ударної сили більшовиків, тож влада використовувала його потужності нарівні із пресою.

Однак ці успіхи українського радянського радіомовлення були пронизані небаченими проявами кремлівсько-шовіністичної політики, один із яких полягав у запровадженні всесоюзної сітки мовлення. Відповідно до неї встановлювалися обов'язкові для трансляції передачі центрального радіо з Москви. До 1991 р. на Українському радіо для загальносоюзних передач відводилося більше половини мовного часу. Відтоді й до проголошення незалежності Українське радіо було своєрідною приставкою до всесоюзного.

Розквіт радіомовлення закінчувався, що зумовлювалося засудженням ним процесів українізації. За наказом партії радіовидання критикували провідників національного відродження, були організовані прямі трансляції із судових засідань процесу «Спільки визволення України», що слугувало підготовкою до розправи над визначними діячами української культури.

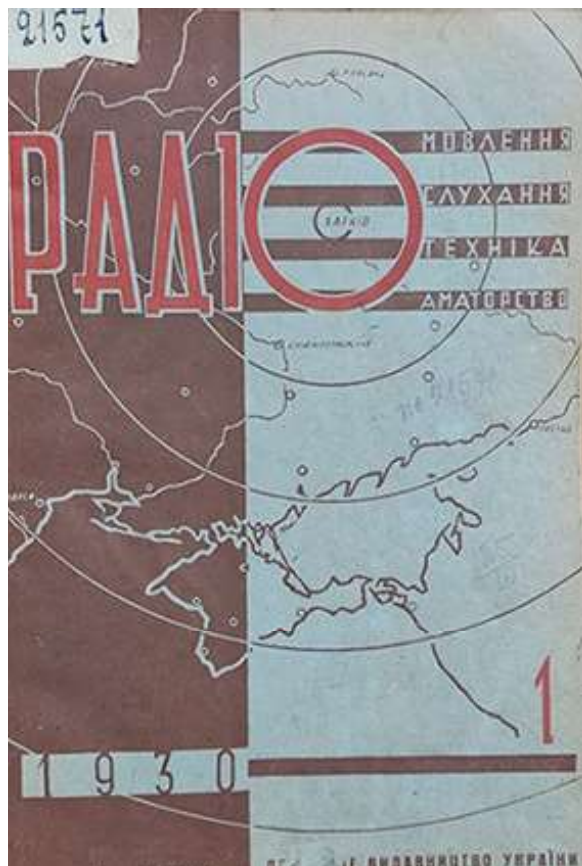
Відтоді радіогазети стрімко стали перетворюватися на заполітизовані видання, що мали на меті затаврувати представників українського відродження. Це, зауважує В. Миронченко, викликало негативну реакцію слухачів – вони сприймали газети як рупор політичної тріскотні і настирливого нав'язування партійних поглядів (Миронченко, 1996). Після ретельного аналізу з боку партії і критики слухачів у 1932 р. радіовидання ліквідували.

Згадані події, явища, процеси знаходили своє відображення на шпальтах часопису «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство». Він почав виходити в Україні 1930 р. з періодичністю двічі на місяць – кожного 1-го та 16-го числа. На початку свого існування він був органом Всеукраїнської Радіоуправи, Товариства Друзів Радіо та Кооперації України (орфографія збережена відповідно до оригіналу видання). Часопис позиціонував себе як багатолітстрований популярно-технічний журнал обсягом 44–48 сторінок. Редакція розміщувалася за адресою: м. Харків, Радянський Майдан, № 2. До складу редколегії входили О. Балицький, В. Блохіна, Й. Ганс, В. Іванов, проф. Я. Полфьоров, проф. Хінкулов, К. Синьков, П. Степовий (відповідальний редактор – Й. Ганс).

На його шпальтах висвітлювалися вагомі суспільно-політичні питання тодішньої дійсності: організація радіофікації, радіомовлення, масового радіослухання, радіоаматорства й радіотехніки. Йшлося і про обслуговування цільової аудиторії, яку називали радіогромадськістю (нею ставали всі передплатники й читачі), радіороботу по селах, радгоспах, колгоспах, підприємствах, частинах червоної армії, клубах тощо. Журнал виступав у ролі популяризатора процесів радіобудівництва та радіофікації міста й села, пропагуючи в Україні радянський спосіб життя.

У ньому вміщувалися програми пересилань (передач) українських радіоцентрів, матеріали для курсів радіотехніки тощо.

Рис.1. Обкладинка першого номера

Варто зауважити, що радіовидання було напрочуд інтерактивним – в його створенні брали участь найкращі радіофахівці України та всього радянського союзу, а також широка мережа читачів, які ставали постійними дописувачами. У кожному номері на останній шпальті, поруч із повідомленнями про передплату, зазначалося, що журнал «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» повинен бути в усіх книгарнях, кіосках, на книжкових полицях, у кооперативах, крамницях, що поширюють літературу, в усіх бібліотеках, школах, сільбуддах, хатах-читальнях тощо (Журнал «Радіо ...», 1931).

Значна частина публікацій присвячувалася технічним питанням, зокрема, друкувалося багато схем, описів найновіших на той час конструкцій радіоприймачів, трансвузлів і т. д., провадилися радіоконсультації із технічних питань.

Рис. 2. Оголошення про радіоконсультацію в одному з номерів журналу.

ПРИ РЕДАКЦІ
ЖУРНАЛА „РАДІО“ ВІДКРИТО
РАДІОКОНСУЛЬТАЦІЮ
(УСНУ Й ЛИСТОВНУ)

Порядок одержання порад з консультаційного бюро журналу такий:

Усі читачі „РАДІО“ одержують відповіді **БЕЗПЛАТНО**, якщо вони з запитанням надішлють консультаційному бюрові талон, що його друкується в додатку.

Всі листи до кожного запитання надсилають по одній 10 коп. поштової марці!

РАДІОКОНСУЛЬТАЦІЯ ВІДПОВІДАЄ
виключно на радіотехнічні запитання.

Запитання треба писати чітко і коротенько та зазначити точну адресу, або прикладати листівку з заломленою адресою для відповіді. У першу чергу консультації відповідає передплатникам, що надіслали талони.

Відповіді надсилаються поштою або (якщо цього багатьо запитувач) етером, під час передачі журналу „РАДІО“ по радіо. Лише ті відповіді, що мають загальний інтерес друкуватимуться на сторінках журналу.

РАДІОКОНСУЛЬТАЦІЯ НЕ ВІДПОВІДАЄ:

- 1) на запитання про дані фабричної апаратури (кількість зваг тощо).
- 2) на запитання про ціни та місце продажу деталей, приладів тощо.

Листи щодо радіотехнічної консультації надсилати на адресу Харків 19, Радянський майдан, № 2, консультаційному Бюрою журналу „РАДІО“

Для усної консультації Бюро відкрито по нечетним числах від 4 – 6 ГОДИНИ ДНЯ КРМ 7, 17 і 27 ЧИСЛА

Звертаємо особливу увагу на той факт, що практично відразу із паперовою версією часопису з’явилася й аудіоверсія, що давало можливість охопити більшу аудиторію та урізноманітнити її.

Регулярність таких сеансів слухання вражає – це можна було робити тричі на місяць – кожного 3-го, 13-го та 23-го числа о 19-й годині.

Власне, зважаючи на тогочасну суспільно-політичну ситуацію, функціонування радіочасопису відразу у двох версіях стало прецедентом українського радянського медійного ландшафту, адже навіть у більш благополучні повоєнні часи (50-80-і роки ХХ століття) нічого подібного не існувало.

Рис. 3. Оголошення про слухання в одному з номерів.

Тож цілком слушно за Постановою Ради Народних Комісарів УСРР від 19.08.1933 р. «Про Товариства друзів радіо» часопис «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» став органом Всеукраїнського комітету сприяння радіофікації й радіоаматорству при ЦК ЛКСМУ. Від 1934 р., коли столиця радянської України переїхала з Харкова до Києва, видання стало ще й органом Всеукраїнського комітету радіофікації та радіомовлення при Раді Народних Комісарів УСРР. Відтоді на нього покладалися ще більші завдання, а саме:

- широко й планомірно висвітлювати питання радіофікації та радіомовлення;
- організовувати розгалужений актив радіоаматорів і радіослухачів для боротьби за нові форми радіороботи, за якість радіомовлення;
- всебічно допомагати аматорам-початківцям, зокрема сільським, вміщуючи статті про організацію радіороботи по сільських гуртках, школах тощо;
- ознайомлювати читачів з останніми досягненнями радіотехніки в СРСР і за кордоном;
- провадити листовну й усну технічну консультацію для своїх читачів, допомагаючи їхній практичній радіоаматорській роботі;

- систематично друкувати матеріали про короткі та ультракороткі хвилі, приймання і пересилання телебачення;
- значно розширити відділ обміну досвідом активістів-радіоаматорів і радіогуртків;
- домогтися того, щоб кожен радіоаматор, кожен комсомолец, що цікавиться радіосправою, став передплатником журналу (Журнал «Радіо ...», 1933).

Впродовж усього досліджуваного періоду, а надто в трагічні для українського народу часи голодомору 1932–1933 рр., у часописі йшлося про те, що радіофронт як найвідповідальніша ділянка культурної революції повинен бути на височині завдань, що їх поставила партія перед країною у другій соціалістичній п'ятирічці щодо побудови безкласового соціалістичного суспільства (Журнал «Радіо ...», 1933).

У статті «Перемагаємо й переможемо», зокрема, зазначається: «Ми увіходимо в другу п'ятирічку з великими здобутками... Створено могутню соціалістичну базу. Розтрощено господарчо куркульство, – останню опору капіталістичної експлуатації в нашій країні. Радянський Союз з країни дрібного і найдрібнішого хліборобства перетворився на країну найкращого в світі хліборобства на основі колективізації, розгортання радгоспів та широкого застосування машинної техніки ...» (Журнал «Радіо ...», 1933). Ось такі цинічні й криваві підсумки діяльності радянської влади подавав часопис на тлі сотень, тисяч, мільйонів загибелей людей від голоду.

При цьому жодним чином не забували про свого головного підручного – радіо. У тій же статті наголошується і на завданнях для нього: «Вже протягом 1932 року ми щодо загальних потужностей наших відрядних радіостанцій вийшли на перше місце у світі. Нашим першорядним завданням має бути справді більшовицька боротьба за максимальну ефективність у роботі цілої радіовідрядної приймаючої бази. Велика пильність вимагати від працівників радіо. Щоб до мікрофону не потрапив буржуазний націоналіст, опортуніст, які будуть намагатися по-своєму «популяризувати рішення з'їзду партії. Пильна перевірка кожного рядка пересилань – таке завдання працівників радіостанцій, радіовузлів» (Журнал «Радіо ...», 1933).

Вивчаючи тематичне спрямування матеріалів журналу «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство», звернімося до покажчика статей за 1931 р., який був типовим для покажчиків видання усіх інших років (1932–1935 та 1938–1941). Положення тематичних покажчиків існували у часописі у вигляді рубрик: «Радіогромадськість», «Радіофікація», «Школа і кадри», «Радіомовлення», «Масова радіоробота», «Робота з короткими хвилями», «Фейлетони й гуморески», «Виробництво й промисловість», «Теорія радіотехніки», «Техніка трансвузлів», «Аматорська практика», «Короткі хвилі», «Радіосвіта», «Технічна консультація», «Новини радіолітератури», «Довідковий матеріал» (Журнал «Радіо ...», 1931).

Вельми цінним є те, що рубрики доволі розмаїті й охоплюють увесь спектр діяльності радіо – творчо-виробничі, технологічно-технічні, освітні, організаційні, інтерактивні та інші аспекти. Кожна рубрика вмещувала різножанрові матеріали, а саме передові статті, хронікальні повідомлення, огляди й коментарі фахівців, листи радіослухачів, гумористичні матеріали, технічні консультації, рекламну продукцію. Власне, попри потужне ідеологічне підґрунтя, наповнення часопису було таким, що кожен читач і радіослухач міг задовольнити свої інформаційні потреби й інтереси. Про це свідчать заголовки публікацій, уміщених у першому номері журналу за 1931 р. (Журнал «Радіо ...», 1931).

Заголовки публікацій журналу № 1, 1931 р.

1. Передова стаття. До нових боїв
2. Передова стаття. Під огляд плянову радіофікацію
3. Я. Кремер. Радіомовні хиби Донбасу
4. Я. Могила. Без радіокерма
5. О. Ковальчук. Радіофікація школи і виші
6. Л. Чміль. Гумореска «Замість радіо – сірка ...»
7. Місця стогнуть (хроніка)
8. Редакційна стаття. Електромагнетизм та індукція
9. Редакційна стаття. Практика електричного пересилання. виображень
10. Замітка. Відрядники короткохвильовика
11. Програми пересилань українських радіоцентрів (з 6 по 20 січня 1931 р.)

12. Редакційна стаття. Стан етеру
13. Хроніка. Думки слухачів
14. Радіохроніка (стан радіофікації, забезпечення наснаження трансвузлів, радіофікація залізниць та ін.)

Звернімо увагу на те, що впродовж усього свого існування журнал вирізнявся багатою тематичною палітрою, завдяки якій подавалися матеріали для різних категорій і прошарків населення. До прикладу – заголовки публікацій, уміщених у № 5 часопису від 1934 р. (Журнал «Радіо ...», 1934).

Заголовки публікацій журналу № 5, 1934 р.

1. Передова стаття. Про радіо
2. О. Карпенко. Радіомовлення УСРР на сьогодні
3. В. Зубравський. Чергові завдання музичного мовлення
4. Передова стаття. Всесоюзна нарада в справах художнього мовлення
5. А. Мітлянська. Проблема легкої музики в музичному радіомовленні
6. Замітка. Зустріч радіослухачів-робітників харківських заводів із Всеукраїнським радіокомітетом
7. Б. Рейтенбург. Забезпечити радіослухачів високоякісними художніми пересиланнями
8. Замітка. Горловка буде суцільно радіофікованою.
9. Замітка. Повністю завантажити горлівські радіовузли
10. Душкін, Пащинська, Степковський. Лист до редакції журналу «Радіо»
11. Передова стаття. Про «веселі» романси Харківського облрадіокомітету і нудьгу радіослухачів
12. О. Балицький. Радіопересувка в боротьбі за врожай
13. Редакційна стаття. Сучасний електромагнітний гучномовець
14. Редакційна стаття. Саморобний конденсаторний блок

Зазначимо, що радіовидання вирізнялося не лише багатою тематичною, а й жанровою палітрою. У кожному номері вміщувалися передові статті, в яких аналізувалися актуальні питання радіофікації й радіомовлення, подавалася хроніка

подій з обласних центрів, міст і сіл, були наявні огляди й коментарі політиків, науковців, письменників щодо специфіки функціонування радіо, шляхів поліпшення підготовки радіопродукту, забезпечувався зворотний зв'язок завдяки публікуванню листів слухачів, уміщувалися редакційні статті з технологічно-технічних питань тощо. Наголосимо на тому, що траплялися такі номери, в яких половина площі присвячувалася саме технічному забезпеченню діяльності радіостанцій – подавалися фотографії приладів, електричні схеми, діаграми, графіки тощо.

Розглянемо також і заголовки останнього випуску (№ 4) журналу, що вийшов у прикінцевий рік свого функціонування, а саме у квітні 1941 р. (Журнал «Радіо ...», 1941).

Заголовки публікацій журналу № 4, 1941 р.

1. Передова стаття. Рішуче перебудувати радіомовлення
2. О. Прицкер. Конференція радіослухачів
3. Я. Мухаметов. Масова робота – велика і потрібна справа
4. А. Козлов, А. Дорогокупля. Готуються до виставки
5. М. Гальпер. Бюлетені-інструктажі
6. Кацнельсон. Радіовиставка в Харкові
7. М. Нижник. Славутська редакція
8. А. Гаврилюк. Не приділяють уваги
9. Я. Лерман, А. Дудкін. Організатори колективного слухання.
10. І. Анохін. Радіокорівський актив
11. С. Розенау, А. Гойхбург. Гурток в Рогатині
12. І. Жеребцов. Просте електричне коло та закон Ома
13. Ю. Рутковський. Про радіоутиль
14. В. Перевертун. Батарейка-пересувка
15. С. Усачов. Економічне споживання анодного струму

Привертає увагу те, що майже в кожному номері радіовидання на першій-другій шпальтах уміщувалися передові статті про сутність і структуру радіомовлення, творчі особливості підготовки різного роду передач, аналізувалася робота дикторів, редакторів, артистів, режисерів, техніків і т. д. Не можна не помітити, що часопис постійно порушував питання щодо якості усіх видів радіомовлення – інформаційного, аналітичного та художньо-

публіцистичного, що свідчить про намагання піднести радіороботу на височенний рівень, зважаючи при цьому на інтереси аудиторії, піклуючись про розвиток її світогляду, ерудованості тощо.

Забезпечувати високу ефективність друкованого й радіослова покликаний контент журналу. Адже радіомовленню відводилася роль могутнього чинника культурної революції, організатора мільйонів трудящих, велетенської оази в справі виховання найширших кіл трудящих України.

Його сутнісні й структурні характеристики полягають ось у чому.

Насамперед – це глибинний погляд на всі питання, пов'язані з функціонуванням радіомовлення, що надавало кожній публікації високої переконливості, документальності й експертності.

Вражає, якою мірою ретельним був аналіз усіх радіопередач, що лунали в етері. Часто-густо висловлювалися критичні міркування щодо контенту. Мова йде про якість наших пересилань, зазначається у передовій статті «За жваве, цікаве радіомовлення!» (1932. № 23–24), про їхній зміст, їхню форму, їхню побудову, їхню ефективність. Чи все гаразд у цій галузі? Чи відповідають якість, форма, побудова наших пересилань тим вимогам, які поставлені перед радіомовленням? Чи гарантують вони на сьогодні зацікавленість широких слухацьких мас? Чи можна бути певними, що ці пересилання дійсно ефективні, що вони доходять до широких мас слухачів, що вони цікаві для цих мас, що слухачі чекають на радіопересилання? З цілковитою відвертістю треба відповісти на ці питання: ні, ні й ще раз ні. Вимкнені репродуктори стали вже поширеною темою для багатьох дотепів і анекдотів як у житті, так і в гумористичних журналах. Далі наголошується на тому, що, на превеликий жаль, вимкнені репродуктори стали побутовим явищем не з причини технічних недоліків (це ще можна було б зрозуміти), а головне через явну неефективність пересилань, через їхню погану якість. Причиною такого ганебного становища, зазначається у статті, є цілковита відірваність працівників радіомовлення від слухачів, від тих мас, що є споживачами їхньої продукції. Працівники радіомовлення не знають, для кого вони працюють, не знають, як доходить до слухачів їхня продукція, навіть не знають, чи доходить вона до них взагалі.

Зверталася окрема увага й на безвідповідальне ставлення працівників радіо безпосередньо до слова, мовленого в етері. Вони ніколи не чують, йдеться у публікації, не тільки, так би мовити, етерного вигляду їхньої продукції, вони навіть, як правило, не слухають своїх пересилань взагалі, хоча б відразу після мікрофона, для перевірки. Окремі товариші вимагали навіть якусь платну бригаду, що обов'язково переслухувала б пересилання, або навантажити працівників радіомовлення в обов'язковому порядку слуханням пересилань хоча б не з етеру, а з дротів. Цілком можливо, зазначається далі, що працівники радіо, послухавши раз чи два свої власні пересилання, переконалися б, що таку продукцію слухати не можливо, що вона нудна, що вона відштовхує слухача від гучномовця (Журнал «Радіо ...», 1932).

Варто відзначити високий рівень співпраці зі своєю читацькою аудиторією, повсякчасне вивчення громадської думки шляхом проведення анкетування читачів. Наприклад, у журналі № 22 від 1932 р. у передовій статті «Яким мусить бути журнал “Радіо”?», вміщено анкету читача з метою визначити, яким є його обличчя, з'ясувати думку про видання. Редакція отримала 1252 відповіді. Отже, було виявлено, що читачами часопису **за соціальним станом** є: робітники – 27,9%; колгоспники – 21,0%; службовці – 19,0%; учні – 18,6%; студенти – 6,3%; вчителі – 4,3%; одноосібники – 1,6%; інші – 1,3%.

За категорією читачами були: радіоаматори-практики – 64,5%; радіослухачі – 14,8%; радіотехніки – 14,3%; короткохвильовики – 6,4%; **за віком:** від 12 до 17 років – 26,8%; від 18 до 25 років – 46,5%; від 26 до 40 років – 23,3%; від 41 до 60 років – 3,4%; **за освітою:** середня – 48,2%; нижча – 43,4%; вища – 5,4%; самоуки – 3,0%.

В анкеті також ставилося запитання про те, чи допомагає журнал «Радіо» у щоденній роботі читача. Відповіді поділилися таким чином: допомагає – 63,5%; мало допомагає – 24,2%; не допомагає – 12,3%.

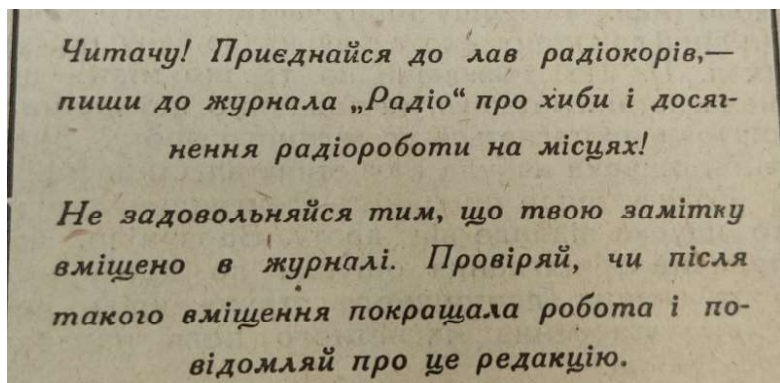
Як бачимо, аудиторія радіовидання була доволі розмаїтою, однак, зазначалося у статті, задовольнити усі категорії читачів не зможе жодний журнал, а особливо такий, що має читачів від піонера до діда. Однак у всякому разі журнал перебудує свою роботу, щоби зменшити кількість тих, кому він мало допомагає

або не допомагає узагалі. Далі було подано відповіді респондентів щодо бажаного змісту часопису, що не менш яскраво показують обличчя багатогранного читача (5470 відповідей): конструкції приймачів – 15,8%; техконсультація – 14,8%; схеми – 14,3%; теорія, фізика й електротехніка – 13,8%; телебачення – 9,7; техніка і практика трансвузлів – 7,3%; пересилання виображень – 6,6%; новини радіолітератури – 5,9%; статті про мовлення й слухання – 4,8%; статті на громадсько-політичні теми – 3,8%; організаційні статті (з радіофікації, організації радіомовлення, радіослухання) – 3,2%.

Окрім того, читачі висловлювали побажання провадити «суди» над радіопродукцією, поновити радіохроніку, запровадити поштову скриньку, вміщувати новини закордонної радіотехніки, періодично подавати огляд радіоринку, радіогумор, огляди радіомовлення в Україні і за кордоном, радіофільми, літературно-художні матеріали тощо (Журнал «Радіо ...», 1932).

Іноді, аби посилити ефективність публікацій під матеріалами вміщувалися й спеціальні звернення до позаштатних авторів і читачів.

Рис. 4. Звернення в одному з номерів журналу:

Висока частотність розміщення матеріалів про радіоосвіту дорослих і дітей. Майже в кожному номері журналу можна було знайти матеріали про висвітлення питання підготовки кадрів для радіомовлення, організацію радіогуртків у середній і вищій

школах, досвід закладів із доброю організацією радіомовлення, посилення інтересу до радіо з боку вчителівства, налагодження масового радіослухання і радіоруху на селі та ін.

У журналі «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» у передовій статті П. Лукашенка «На боротьбу за радіо в школі!» (1931. № 3) йдеться про те, що саме школа має взяти на себе почесний і відповідальний обов'язок поширити радіосправу серед широких трудящих мас. Акцентується увага на тому, що школа суттєво відстала в застосуванні радіо. Величезні можливості, що може дати радіо школі, як і величезні можливості масового поширення радіо в маси, поширення радіослухання, радіокультури, зокрема на селі, у нас не використовуються. Це зобов'язує усіх розгорнути широку ударну роботу, щоб надолужити прогаяне. Треба добитися, зазначається у статті, об'єднавши всі джерела й можливості, організації спеціального фонду радіофікації школи. Необхідно через спілку робітників освіти значно поширити пропаганду радіо серед робітників освіти та піднести масовий радіорух серед дітей за проводом піонерських організацій (Журнал «Радіо ...», 1931).

Варто відзначити також широке використання рекламної продукції. Доволі часто на шпальтах радіовидання можна було натрапити на оголошення про організацію конкурсів, консультацій, курсів для читачів, що мало за мету охопити радіомовленням різні верстви населення. Свідченням цього, наприклад, була реклама п. н. «Конкурс на радіотвір», яку опубліковано в № 15 журналу за 1933 р. У ній йшла мова про те, що Всеукраїнський комітет радіофікації і радіомовлення при РНК УСРР оголошує конкурс на кращий радіодраматичний твір (радіокомпозиція, п'єса, фільм тощо). Встановлюються такі премії: перша – 3000 крб; дві премії по 1500 крб; дві премії по 1000 крб. До участі в конкурсі запрошують драматургів, поетів, режисерів УСРР та братніх республік. Твір мусить бути розміром не більше, як один друкований аркуш і розрахований на виконання при мікрофоні за 40–50 хв. Твір міг бути написаний на такі теми: 1) нацкультбудівництво в УСРР; 2) велетні соціалістичної промисловості УСРР; 3) реконструкція сільського господарства; 4) перемоги першої п'ятирічки; 5) оборона СРСР; 6) за світовий

Жовтень; 7) за новий соціалістичний Донбас; 8) за новий соціалістичний побут.

Із запитаннями звертатися: Харків, Радянський майдан, 2. Всеукраїнський комітет радіофікації і радіомовлення при РНК УСРР (Журнал «Радіо ...», 1933).

Рис. 5. Оголошення про конкурс на краще розповсюдження журналу

ОСЕРЕДНИ ТАР,
Ч И Т А Ч І -
А К Т И В І С Т І
Ж У Р Н А Л А
РАДІО!
ВКЛЮЧАЙТЕСЯ
ДО ЛАВ КРАЩИХ
РОЗПОВСЮДНИКІВ
СВОГО ЖУРНАЛУ,
ОРГАНІЗУЙТЕ
ПОМІЖ СОБОЮ
СОЦЗМАГАННЯ,
СПРИЙМІТЬ
ЗДІЙСНЕННЮ
ПОСТАНОВИ З'їзду
ПРО ЗБІЛЬШЕННЯ
ТИРЯЖУ ЖУРНАЛА

РАДІО
ДО 100.000
РЕДАКЦІЯ
ОРГАНІЗУЄ
ВЕЛИКИЙ
РАДІО-КОНКУРС
НА КРАЩИХ РОЗПОВСЮДНИКІВ ЖУРНАЛУ „РАДІО“

ЗА 100.000

**РАДІОЦЕНТРИ, ТРАНЗУЗЛИ,
КОРОТКОХВИЛЬНИКИ!**

СПОЩАЙТЕ ЧЕРЕЗ ЕТЕР

своїх служачів про радіо-конкурс. Це допоможе просунути журнал „РАДІО“ вельоду. Пам'ятайте, що найважливішою рисою нашого журналу є високість від кожної м м дитини ности!

СЛУХАЙТЕ
ЖУРНАЛ „РАДІО“ **ЕТЕРОМ** ЧЕРЕЗ СТАНЦІЮ **РВ — 20**
КОЖНОГО В-го, 13 го ТА 23 О 13 ГОДИНИ

Структурні характеристики часопису теж сприяли посиленню впливу на аудиторію. Ідеться про грамотну композицію – паритетне розміщення великих за обсягом публікацій із малими, чітка структурованість публікацій (спершу виклад фактажу,

статистичної інформації, потім – оцінок і коментарів до них), присутність в окремих статтях фотографій, хоч іноді й не дуже високої якості, чітку побудову хронікальних, інформаційних і коментованих повідомлень, розміщення матеріалів за рубриками, врізки із цитатами посадовців тощо.

На основі викладеного визначимо шляхи, завдяки яким видання стало одним із головних інструментів утвердження українського радянського радіомовлення 30-х – початку 40-х рр. XX ст. і засобом пропагандистського впливу на аудиторію:

- глибоке розуміння можновладцями, радіофахівцями широких потенційних можливостей впливу радіо на суспільну свідомість і намагання використати всі його функціональні переваги;

- розгортання на основі цього потужної масової роботи з населенням, що вилилося у ціле соціокомунікаційне явище – радіорух, пов'язаний зі здійсненням радіофікації та, відповідно, налагодженням радіомовлення у всіх містах і селах, фабриках, заводах, колгоспах, радгоспах, армії, вишах, школах і т. д.;

- ретельне вивчення програмового продукту радіостанцій, виявлення його сильних і слабких сторін, зосередження на недоліках, зокрема за допомогою гумористичного контенту;

- сутнісні та структурні особливості матеріалів, які в сукупності досягали медійного ефекту на читачів журналу та слухачів станцій.

Висновки. Потрібно віддати належне тому факту, що в усіх номерах журналу «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» прямо чи опосередковано йшлося про те, що видання повинно стати осередком, навколо якого скупчуватиметься творча думка широкої аудиторії радіослухачів. Український журнал «Радіо», йдеться у виданні № 1 від 1930 р., має відрізнитися від інших подібних журналів не тільки тим, що він виходить українською мовою. Це тільки зовнішня ознака. Змістом журнал повинен відбивати характерні процеси радіоруху в Україні та, зокрема, приділяти серйозну увагу настановленню, змістові та формам українського радіомовлення як центрального, в столиці радянської України, так і по решті радіоцентрів на периферії (Київ, Одеса, Дніпропетровське, Артемівське).

Завдяки злагодженій роботі редакції, посадовців, позаштатних авторів, дописувачів видання стало одним із головних інструментів утвердження українського радянського радіомовлення 30-х – початку 40-х рр. XX ст. Саме досягнення означеного періоду заклали міцний підмурівок для подальшого становлення радіо й перетворення його на незмінний атрибут життя радянських людей.

Часопис відіграв яскраво виражену інтегративну роль, зумів об'єднати навколо радіо різні категорії людей, пробудити в них інтерес до радіосправи та, що найважливіше, втримати таку цікавість. Завдяки чіткій і цілеспрямованій роботі видання утворилася своєрідна спільнота – радіоаматори, що з часом переросла в явище радіоаматорства, яке потребує окремого вивчення.

Журнал став масовим організатором, пропагандистом, комунікатором серед радіогромадськості як у вагомих суспільно-політичних (з'їзди та конференції партії, п'ятирічки, весняні сівби та збори врожаю тощо), так і в повсякденних (радіокурси, радіогуртки, радіоконкурси і т. д.) справах. Можна зі стовідсотковою упевненістю розглядати радіовидання як тогочасну соціальну мережу.

Література

Вже протягом 1932 року ми... (1933). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 15, 1–2. Харків.

Видання повинно стати осередком... (1930). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 1, 2. Харків.

Всеукраїнський комітет радіофікації і радіомовлення... (1933). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 15, 101–102. Харків.

До нових боїв. (1931). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 1, 1–2. Харків.

Журнал «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» повинен бути... (1931). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 3, 6–7. Харків.

За жваве, цікаве радіомовлення! (1932). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 23–24, 1–4. Харків.

Лукашенко, П. (1931). На боротьбу за радіо в школі! *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 3, 1–4. Харків.

Миронченко, В. Я. (1996). *Основи інформаційного радіомовлення*: підручник. Київ: ІЗМН.

Перемагаємо й переможемо. (1933). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство*, 15, 1–2. Харків.

Про радіо. (1934). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 5, 1–2. Харків.

Радіогромадськість. Радіофікація... (1931). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 20, 115–118. Харків.

Радіофронт як найвідповідальніша ділянка ... (1933). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 15, 67–69. Харків.

Рішуче перебудувати радіомовлення. (1941). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 4, 1–2. Харків.

Український журнал «Радіо»... (1930). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 1, 32–33. Харків.

Широко й планомірно висвітлювати питання... (1933). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 1, 89–90. Харків.

Яким мусить бути журнал «Радіо»? (1932). *Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Ампаторство*, 22, 1–2. Харків.

References

Do novykh boyiv [To new battles]. (1931). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 1, 1–2. Kharkiv [in Ukrainian].

Lukashenko, P. (1931). Na borotbu za radio v shkoli! [To fight for the radio at school!]. *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 3, 1–4. Kharkiv [in Ukrainian].

Myronchenko, V. Ya. (1996). *Osnovy informatsiynoho radiomovlennya: pidruchnyk* [Basics of information radio broadcasting: a textbook]. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].

Peremahayemo yu peremozhemo. [We win and we will win]. (1933). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 15, 1–2. Kharkiv [in Ukrainian].

Pro radio. [About the radio]. (1934). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 5, 1–2. Kharkiv [in Ukrainian].

Radiohromadskist. Radiofikatsiya... [Radio community. Radiofication...]. (1931). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 20, 115–118. Kharkiv [in Ukrainian].

Radiofront yak nayvidpovidalnisha dilyanka.. [The radio front as the most responsible area...]. (1933). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 15, 67–69. Kharkiv [in Ukrainian].

Rishuche perebuduvaty radiomovlennya.[Resolutely rebuild radio broadcasting]. (1941). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 4, 1–2. Kharkiv [in Ukrainian].

Shyroko yu planomirno vysvitlyuvaty pytannya... [Broadly and systematically cover issues...]. (1933). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 1, 89–90. Kharkiv [in Ukrainian].

Ukrayinskyy zhurnal «Radio» ... [Ukrainian magazine «Radio»...]. (1930). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 1, 32–33. Kharkiv [in Ukrainian].

Vseukrayinskyy komitet radiofikatsiyi i radiomovlennya...[The All-Ukrainian Committee for Radiofication and Radio Broadcasting...]. (1933). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 15, 101–102. Kharkiv [in Ukrainian].

Vydannya povynno staty oseredkom.... [The publication should become a focus...]. (1930). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 1, 2. Kharkiv [in Ukrainian].

Vzhe protyahom 1932 roku my... [As early as 1932, we...]. (1933). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 15, 1–2. Kharkiv [in Ukrainian].

Yakym musyt buty zhurnal «Radio»? [What should be the magazine «Radio»?] (1932). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 22, 1–2. Kharkiv [in Ukrainian].

Za zhvave, tsikave radiomovlennya! [For lively, interesting radio broadcasting!]. (1932). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 23–24, 1–4. Kharkiv [in Ukrainian].

Zhurnal «Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo» povynen buty... [Magazine «Radio. speech Hearing. Machinery. Amateur» should be...]. (1933). *Radio. Movlennya. Slukhannya. Tekhnika. Amatorstvo*, 3, 6–7. Kharkiv [in Ukrainian].

Mayya Nahornyak

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Audiovisual Media
Educational and Scientific Institute of Journalism
Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine)

MAGAZINE «RADIO. BROADCASTING. LISTENING. MACHINERY. AMATEURSHIP» AND ITS ROLE IN FORMATION UKRAINIAN SOVIET RADIO BROADCASTING 30's - EARLY 40'S OF THE 20th CENTURY

In the history of Ukraine, the period of the 1930s – early 1940s of the 20th century was marked by the formation of the national Soviet statehood, which led to the emergence of a totalitarian regime. In order to explain every issue of social life, the party and the state actively used a single totalitarian ideology, which created an ideological monopoly on truth. The role of the leader of this ideology, among other media, was taken over by radio broadcasting. It is noteworthy that at that turbulent time there was a specialized publication that covered all aspects of the functioning of the radio, as evidenced by the name of the magazine – «Radio. Broadcasting. Listening. Machinery. Amateurship».

The purpose of the article is to find out the ways in which the magazine acquired the characteristics of one of the main tools for the establishment of Ukrainian Soviet radio broadcasting. Among the tasks, we distinguish the following: to study the thematic direction of the publication's materials, to investigate the essential and structural characteristics of the content.

In order to achieve the goal and solve the problems, such methods as historical, empirical, the method of content analysis, and the method of generalization were used.

The novelty of the article lies in the fact that an attempt was made to study in detail such a media phenomenon of the mentioned period as the radio press and its role in the socio-political processes of Soviet Ukraine in the 1930s – early 1940s of the 20th century.

Keywords: totalitarian regime, Ukrainian Soviet radio broadcasting, radio movement, radiofication, radiobroadcasting.

Стаття надійшла 05.11.2024

Прийнято 20.01.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Katarzyna SmereczyńskaORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5168-6380>

Starszy Bibliotekarz,
Narodowa Biblioteka Ossolineum,
Zakład Narodowy im. Ossolińskich
(Wrocław, Polska)
katarzyna.smereczynska@ossolineum.pl

УДК 351.751.5:070.18]:027.54(438.26)"19"

**WROCLAWSKIE CZASOPISMA DRUGIEGO
OBIEGU Z LAT 1978–1990 W ZBIORACH
NARODOWEJ BIBLIOTEKI OSSOLINEUM**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-6

За часів комунізму свобода слова та вираження поглядів була суворо обмежена державою, а офіційні ЗМІ підлягали цензурі. У відповідь на це, у 1970-х та 1980-х рр. спостерігався розквіт незалежних видавничих ініціатив, які зазвичай називають підпільною пресою (другим накладом) або бездебетною пресою. Ці підпільні видання служили важливими інструментами для поширення нецензурованої інформації та інтелектуального опору. Метою цього дослідження є розробка комплексного каталогу підпільних періодичних видань, що зберігаються в Національній бібліотеці Оссолінеума (НБО), та підвищення їх доступності для дослідників і читачів. Колекції Оссолінеума не лише зберігають широкий спектр періодичних видань, опублікованих поза офіційними державними структурами, але й надають важливе розуміння соціальної, політичної та культурної динаміки опозиційних рухів у комуністичну епоху. Цей короткий виклад слугує прелюдією до ширшої дослідницької ініціативи, розпочатої у 2025 р. Відділом нових серійних видань Бібліотеки Оссолінеума. Проект підкреслює унікальний характер підпільної колекції Національного Банку Польщі та її важливість для майбутніх досліджень історії цензури, опору та незалежного видавництва в Польщі ХХ ст.

Ключові слова: другий наклад, бездебет, цензура, Польська Народна Республіка, підпільна преса, Оссолінеум, періодичні видання, бібліотечні колекції.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wolność słowa i swoboda wypowiedzi były ściśle kontrolowane przez państwo, a oficjalne media podlegały cenzurze (Habielski, 2009). W odpowiedzi na ograniczenia informacyjne oraz propagandę komunistycznego reżimu, w latach 70. i 80. XX wieku zaczęły powstawać niezależne inicjatywy wydawnicze, określane mianem «drugiego obiegu» lub «bibuły» (Rudka, 2001, p. 9; Błażejowska, 2010, p. 9–11). Przyjęto również określenie bezdebit, które odnosiło się do braku debitu (zgody na wydawanie) Głównego Urzędu Kontroli Prasy przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (Rudka, 2001, p. 15). Na polskim gruncie badawczym nie przyjął się termin samizdat, pierwotnie wywodzący się z ZSRR i używany powszechnie w innych krajach dawnego bloku wschodniego. Pojęciem tym określa się wszystkie nielegalne druki niezależnie od metody ich wytwarzania. W Polsce termin ten stosowany jest głównie do opisu zagranicznych wydawnictw niezależnych (Olaszek, 2016, p. 15). Tematyka prasy niezależnej w bloku wschodnim cieszy się powszechnym zainteresowaniem polskich, jak i zagranicznych badaczy nauk humanistyczno-społecznych (Błażejowska, 2010; Marcinkiewicz & Ligarski, 2010; Kind-Kovács & Labov, 2013; Gasztold-Señ et al, 2016).

Czasopisma tworzone poza oficjalnym obiegiem wydawniczym stały się istotnym narzędziem walki o wolność i prawdę, dokumentując rzeczywistość społeczną, polityczną i kulturalną, której próżno było szukać na łamach prasy reżimowej. Były symbolem oporu intelektualnego i obywatelskiego, a zarazem świadectwem determinacji różnych środowisk opozycyjnych.

Przyjęta w niniejszym tekście tematyka i cezura czasowa są pokłosiem kwerendy przeprowadzonej w zbiorach czasopiśmiennych Narodowej Biblioteki Ossolineum [dalej: NBO]. Według historyka Szczepana Rudki, pierwsze wrocławskie czasopismo bezdebitowe ukazało się w 1973 r. (Rudka, 2001, p. 167), jednakże w zasobach NBO znajdują się jedynie tytuły wychodzące od 1978 r. Badacz problematyki Roman Wróblewski zaznaczył, że w latach 1976-1990 ukazywało się 746 wrocławskich tytułów bezdebitowych (Wróblewski, 2010, p. 161). Należy pokreślić, iż przytoczona wartość może w przyszłości ulec zmianie, dzięki stale prowadzonym badaniom w tym zakresie. Obecnie w zasobie NBO potwierdzonych i w pełni

skatalogowanych w komputerowym katalogu bibliotecznym ALMA znajdują się 294 wrocławskie tytuły bezdebitowe.

Niniejszy tekst stanowi jedynie przyczynek do szerszego opracowania tytułowej problematyki. Prace nad tym zagadnieniem rozpoczęto decyzją Działu Nowych Druków Ciągłych Biblioteki Ossolineum, dopiero w bieżącym roku. Celem tych działań jest opracowanie pełnego katalogu obejmującego wszystkie wspomniane pisma drugiego obiegu znajdujące się w zasobach NBO, także z uwzględnieniem wydawnictw pochodzących z całego terytorium Polski. Zasadniczym celem projektu jest ujednoczenie zawartości, tj. rekordów bibliograficznych czasopism drugiego obiegu we wspomnianym katalogu o brakujące informacje, przede wszystkim o tożsame hasła przedmiotowe.

W publikacji *Skarbiec. 200 lat Ossolineum* przedstawiono, na podstawie wspomnień ówczesnych pracowników, sposób gromadzenia tego typu materiałów w latach 1979–1989. Nabywanie czasopism drugiego obiegu odbywało się na bieżąco, dzięki zaufanym kontaktom, za nieoficjalnym przyzwoleniem Bernarda Janusza Albina, ówczesnego dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: ZNiO]. Nabytki te nie były wpisywane do ksiąg akcesyjnych ani inwentarzowych, tylko odkładane «do szafy» na tzw. wolnych sygnaturach (Markowska, 2017, p. 297–302). Do ich katalogowania przystąpiono dopiero po transformacji ustrojowej, ale nie jest znana dokładna data rozpoczęcia formalnego katalogowania materiałów. Z czasem tytuły te przyjmowano do zasobu w formie darów, rzadziej wymian międzybibliotecznych.

Prasę drugiego obiegu można podzielić na kilka lub kilkanaście kategorii tematycznych wraz z układem chronologicznym. Szczegółowo dokonał tego S. Rudka, który wydzielił 5 przedziałów czasowych: 1973–1977, 1978 – 31.08.1980, 01.09.1980 – 12.12.1981, 13.12.1981 – 05.04.1989, 05.04.1989 – 31.12.1989. W ramach tego podziału, badacz wyszczególnił dokładne kategorie, sortując je według wydawców, grup docelowych i tematyki (Rudka, 2001). Na potrzeby niniejszego wstępnego opracowania klasyfikacja ta została uproszczona i dodatkowo wydzielono w niej przedział czasowy obejmujący tylko stan wojenny. Wprawdzie okres obejmujący lata 1981–1989 jest uzasadniony merytorycznie, jednakże na potrzeby przyszłych

przedsięwzięć naukowych został on dodatkowo wyróżniony. Poniżej zamieszczono uproszczoną klasyfikację wrocławskich czasopism bezdebitowych w zbiorach NBO. Liczby w nawiasach oznaczają kontynuacje tytułów z poprzedniego okresu. Za wiodący przedział uznano ukazanie się pierwszego numeru. Tylko *Biuletyn Dolnośląski* (sygn. 986.219) ukazywał się we wszystkich podanych przedziałach.

Bieżące opracowywanie zbiorów nastęrcza licznych trudności, wynikających przede wszystkim z braku technicznych informacji dotyczących poszczególnych tytułów tj. instytucji sprawczych, wydawców, redaktorów oraz dokładnego czasu ukazywania się wspomnianych czasopism. Występowały przypadki, w których zapisy opublikowane w tematycznych bibliografiach fachowych (Kamińska, 1988; Konderak, 1990; Rudka, 1992; Konderak, 1998; Skwirowska, 2001) nie pokrywały się z faktycznym stanem zasobu NBO, bądź publikacje te nie wykazywały wybranych tytułów posiadanych przez Bibliotekę, np. *Serwis Informacyjny UKZ NZS* (sygn. 989.476) oraz *Głos Uniwersytetu: pismo społeczności akademickiej* (sygn. 986.652). Z czasem okazywało się, że dane wydawnictwo ciągle lub jego konkretne numery znajdują się jedynie w NBO (50 tytułów) – bądź tylko w jednej jeszcze bibliotece w Polsce (57 tytułów). Przykładem tego są *Bibuła Studentów Akademii Rolniczej we Wrocławiu* (sygn. 986.322), *Biuletyn Wojenny Komitetu Obrony Solidarności* (sygn. 987.283) czy *Solidarność Internowanych* wydawana przez Kooperatywę Wydawniczą KLIN (sygn. 986.913). Tego rodzaju «odkrycia» sprawiają, że zbiory czasopism drugiego obiegu w NBO zyskują na unikalności i stanowią nieocenione źródło historyczne do badań naukowych prowadzonych nad dziejami PRL.

Przedstawione w Tabeli 1 dane wpisują się w ówczesny ogólnopolski trend wydawniczy (Friszke, 2007, p. 265–271). Zwiększone możliwości pozyskiwania tego typu materiałów wynikały przede wszystkim ze stale rozwijającej się od lat 80. XX w. siatki konspiracyjnej: drukarni, wydawców i kolporterów. Należy nadmienić, iż pracownicy ZNiO należeli do licznych organizacji opozycyjnych, w tym, Klubu Samoobrony Społecznej we Wrocławiu, Komisji Zakładowej przy Bibliotece oraz struktur regionalnych NSZZ «Solidarność» we Wrocławiu (Markowska, 2017, p. 297–299). Niewątpliwie ułatwiło to bieżące pozyskanie czasopism drugiego obiegu.

Tabela 1. Uproszczona klasyfikacja wrocławskich czasopism bezdebiutowych z lat 1978-1990 w zbiorach NBO

	1 9 7 8 - 31.08.1980	01.09.1980- 12.12.1981	13.12.1981- 22.07.1983	23.07.1983- 05.04.1989	06.04.1989- 1990	Łącznie:
NSZZ «Solidarność» i grupy związane	1	13 (1)	20 (3)	17 (7)	1 (7)	52 (18)
Zakładowe	0	22	22 (1)	21 (16)	2 (6)	67 (23)
Studenckie	8	28 (4)	4 (1)	24 (3)	4 (6)	68 (14)
Tzw. młodzieży szkolnej (liceum, technikum, zasadnicze szkoły zawodowe)	0	6	2	23 (2)	1 (4)	32 (6)
Inne grupy (polityczne, wyznaniowe, gospodarcze, artystyczne i inne)	3	1 (1)	8	27 (2)	11 (7)	50 (11)
Solidarność Wależąca	0	0	6	7 (3)	0 (3)	13 (6)
Niezwiązane z żadnymi ugrupowaniami (wydania indywidualne, literacko-kulturalne)	3	2 (1)	2	5 (1)	0 (3)	12 (5)
Łącznie:	15	72 (7)	64 (5)	124 (35)	19 (36)	294 (83)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych kwerend oraz tematycznych bibliografii fachowych

(Rudka, 2001, Skwirowska, 2001).

Przeprowadzona kwerenda, której efektem jest zaprezentowana tabela, wykazała, że zbiory wrocławskich czasopism bezdebitowych NBO należą do największych w Polsce. Stanowi to również potwierdzenie obserwacji badaczy, wedle których, kolekcja ogólnopolskich tytułów drugiego obiegu w Bibliotece jest jedną z najliczniejszych w kraju (Rudka, 2001, p. 11; Szmytkowska, 2016, p. 195; Błażejowska, 2010, p. 13). Przedstawione wartości mogą ulec zmianie wraz z dalszym rozwojem prac oraz ewentualnych nowych darów. Ujednolicenie katalogu komputerowego ALMA sprawi, że materiały te będą szerzej dostępne dla potencjalnych czytelników oraz badaczy problematyki. Celem NBO jest dbanie o ruchome dziedzictwo materialne Polski będące świadectwem trudnych i złożonych dziejów kraju. Biblioteka podtrzymuje tradycje gromadzenia czasopism konspiracyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem wrocławskiej prasy bezdebitowej okresu PRL.

References

- Błażejowska, J. (2010). *Papierowa Rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976-1989/1990*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].
- Friszke, A. (2007). *Przystosowanie i opór: Studia z dziejów PRL*. Warszawa: Biblioteka «WIĘZI» [in Polish].
- Gasztold-Señ, P., Jarska, N. i Olaszek, J. (2016). *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].
- Habielski, R. (2009). *Polityka historyczna mediów w Polsce w XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne [in Polish].
- Kamińska, J. [pseud. zbior.] (1988). *Bibliografia publikacji podziemnych w Polsce = Bibliography of underground publications in Poland: 13 XII 1981-VI 1986*. Paris: Editions Spotkania [in Polish].
- Kind-Kovács, F. & Labov, J. (2013). *Samizdat, tamizdat, and Beyond Transnational Media During and After Socialism*. Berghahn Books [in Polish].
- Konderak, A. (1990). *Bibliografia prasy Solidarności: 28.VIII.1980–12. XII.1981*. Lublin: Oficyna Wydawnicza Fundacji Solidarności Regionu Środkowowschodniego [in Polish].
- Konderak, A. (1998). *Bibliografia prasy opozycyjnej w PRL do wprowadzenia stanu wojennego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].
- Marcinkiewicz, M. i Ligarski, S. (2010). *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].
- Markowska, M. (2017). *Skarbiec. 200 lat Ossolineum*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum [in Polish].

Olaszek, J. (2016). Drugi obieg wydawniczy w PRL i samizdat w innych państwach bloku sowieckiego: podobieństwa, różnice, wzajemne wpływy. W P. Gaszold-Seń, N. Jarska i J. Olaszek, *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, 15–57. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].

Rudka, S. (1992). *Wrocławskie pisma bezdebitowe 1973–1990: bibliografia*. Wrocław: Mimex [in Polish].

Rudka, S. (2001). *Poza Cenzurą. Wrocławska Prasa Bezdebitowa 1973–1989*. Warszawa-Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Skwirowska, S. (2001). *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976–1990*. Warszawa: Biblioteka Narodowa [in Polish].

Szmytkowska, B. (2016). Karton z bibułą. Kolekcje pism drugiego obiegu jako źródło do badań nad siecią kolportażu i środowiskami opozycji na wybranych przykładach. W P. Gaszold-Seń, N. Jarska i J. Olaszek, *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, 181–200. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].

Katarzyna Smereczyńska

Starszy Bibliotekarz,
Narodowa Biblioteka Ossolineum,
Zakład Narodowy im. Ossolińskich
(Wrocław, Polska)

WROCLAW UNDERGROUND MAGAZINES FROM 1978-1990 IN THE COLLECTIONS OF THE OSSOLINEUM NATIONAL LIBRARY

During the era of the Polish People's Republic, freedom of speech and expression was strictly limited by the state, and official media outlets were subject to censorship. In response, the 1970s and 1980s saw the rise of independent publishing efforts, commonly referred to as the second circulation (*drugi obieg*) or *bezdebit* press. These underground publications served as essential tools for the dissemination of uncensored information and intellectual resistance. This study aims to develop a comprehensive catalogue of second circulation periodicals held by the Ossolineum National Library (NBO) and to enhance their accessibility for researchers and readers. The Ossolineum's collection not only preserves a wide range of periodicals produced outside official state structures but also provides crucial insight into the social, political, and cultural dynamics of opposition movements in the PRL period. This abstract constitutes

an introduction to a larger research initiative launched in 2025 by the Department of New Serial Publications at the Ossolineum Library. The project highlights the unique nature of the NBO's second circulation holdings and their relevance to future academic studies focused on the history of censorship, resistance, and independent publishing in 20th-century Poland.

Keywords: second circulation, bezdebit, censorship, Polish People's Republic, underground press, Ossolineum, periodicals, library collections.

Стаття надійшла 09.09.2025

Прийнято 15.10.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Надія Брайлян

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7892-2481>

наукова співробітниця

Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
nabra@ukr.net

УДК 070(477):[811.161.2'373.2:801.66]"18/20"

**РИМОВАНІ ПСЕВДОНІМИ
УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ ХІХ–ХХІ ст.:
ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-7

Мета статті – дослідити римовані псевдоніми українських авторів ХІХ–ХХІ ст., проаналізувати характерні способи їх утворення та особливості використання. Завдання дослідження полягає у віднайденні римованих підписів серед масиву українських псевдонімів, зібраних у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.», аналізі способів їх утворення, систематизації відповідно до них, встановленні особливостей використання. Методи дослідження: системний, аналітичний, описовий, що дали змогу здійснити вибірку римованих псевдонімів, дослідити способи їх творення, визначити особливості їх використання. Новизна статті у тому, що римовані псевдоніми українських авторів уперше досліджуються як окрема цілісна група, що відзначається низкою особливостей, зокрема щодо їх способів творення та використання. Висновки: Встановлено, що серед псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст. є невелика кількість підписів, які складаються із двох слів, дібраних з урахуванням рими, – римовані псевдоніми. На основі матеріалів видання «Приховані імена: словник псевдонімів

українських авторів XIX–XXI ст.» здійснено вибірку таких псевдонімів, проаналізовано методи їх утворення і відповідно до них здійснено систематизацію у двох групах: 1) псевдоніми, утворені на основі автонімів; 2) псевдоніми, створені без жодного зв'язку з автонімами. Виявлено, що у кожній із цих підгруп застосовано різні способи творення. Встановлено, що українські автори підписували римованими псевдонімами різножанрові публікації як в окремих виданнях, так і в періодиці різних видів, спрямування та призначення, яка друкувалася в Україні й інших країнах Європи та Північної Америки у період із 1870-х рр. до сьогодні. Відзначено, що й інші особливості римованих псевдонімів потребують дослідження, як-от: функційне навантаження, семантико-мотиваційний аналіз.

Ключові слова: українські автори, римовані псевдоніми, способи творення, підписи, українська періодика.

Постановка проблеми. Псевдоніми українських авторів, зафіксовані на сторінках численних періодичних видань XIX–XXI ст., залишаються малодослідженою сторінкою як історії українського пресознавства зокрема, так і історії України загалом. Ця проблема важлива також для української біографістики й просопографії та усіх досліджень, які заторкують питання атрибуції авторства у періодиці й окремих виданнях. Серед масиву псевдонімів українських авторів XIX–XXI ст., зібраних у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів XIX–XXI ст.», наявна невелика група підписів, які складаються із двох слів, дібраних з урахуванням рими, – називатимемо їх римованими псевдонімами. Утворена у такий спосіб група псевдонімів, очевидно, має низку особливостей, які потребують дослідження.

Мета дослідження. Проаналізувати псевдоніми українських письменників, публіцистів, редакторів, громадських діячів, зібраних у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів XIX–XXI ст.», на предмет наявності серед них римованих самоназв. Систематизувати отримані відомості, проаналізувати способи утворення цих псевдонімів та дослідити особливості їх використання.

Об'єкт дослідження: псевдоніми українських письменників, журналістів, редакторів, громадських діячів ХІХ–ХХІ ст., зібрані у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.», в яких проявлена рима – римовані псевдоніми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремого дослідження римованих псевдонімів українських авторів проведено до цього часу не було. Питання української псевдонімії, зокрема способи творення псевдонімів та їх використання розглядала у своїх працях Н. Павликівська (Павликівська, 2009; Павликівська, 2010), українську риму досліджувала Л. Мовчун (Мовчун, 2017; Мовчун, 2020). Дослідниця зазначала, що у римованих псевдонімах посилена експресивно-оцінна функція, оскільки «римовання псевдонімів... ефективний спосіб їхньої експресивізації» (Мовчун, 2017, с. 92).

Методи дослідження: системний, аналітичний, описовий, які сприяли досягненню мети цієї статті, зокрема віднайденню у праці «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.» римованих псевдонімів українських авторів, їх систематизації, дослідженню їх способів творення та використання.

Виклад основного матеріалу.

Серед масиву псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст., зібраних у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.» (Брайлян, 2023), яка була підготовлена у Науково-дослідному інституті пресознавства, наявні підписи, які складаються із двох слів, дібраних з урахуванням рими, – називатимемо їх римованими псевдонімами.

Одним із перших серед українських авторів, хто послуговувався римованим псевдонімом, був письменник, етнограф, редактор, священник **Володимир Хиляк** (27.07.1843, с. Верхomla Велика, тепер Новосондецький пов., Підкарпатське в-во, Польща – 25.06.1893, с. Літиня, тепер Дрогобицький р-н, Львівська обл.). Греко-католицький священник у селах Лемківщини, він успішно поєднував душпастирську працю з літературною творчістю (результатом якої стали чотири томи творів, що вийшли друком у Львові у 1882, 1887 рр.) та проведенням етнографічно-фольклорних записів. Упродовж останньої третини ХІХ ст. В. Хиляк активно дописував до багатьох тогочасних періодичних

видань. Його повісті, оповідання, вірші й сатирично-гумористичні твори під псевдонімами **Анонім Ієронім** та **Лемко Семко** публікувалися, зокрема, у часописах «Страхопудь» (Львів, 1872–1913¹) (Сніцарчук, 2001, с. 237), «Бесѣда» (Львів, 1887–1898) (Галушко, 2007, с. 407), «Галичанинь» (Львів, 1893–1913) (Галушко, 2009, с. 73), а також виходили окремими книгами.

Приблизно у той же час – 1870–1880-ті рр. – використовував римований псевдонім **Капитан Бонвиван** відомий письменник, редактор, видавець, журналіст, педагог та громадський діяч **Леонід Глібов** (05.03.1827, с. Веселий Поділ, тепер Кременчуцький р-н, Полтавська обл. – 10.11.1893, м. Чернігів), підписуючи ним «фейлетони, ... що виходили книжками-метеликами» у Чернігові (Назаренко, 2021).

Відомий бібліограф, редактор, літературознавець, перекладач та громадсько-політичний діяч **Володимир Дорошенко** (03.10.1879, м. Петербург, Росія – 25.08.1963, м. Філадельфія, США) серед своїх численних псевдонімів мав і римований – **Ладько Божко** (Гарбар, 2017, с. 140), яким підписувався у 1909–1910 рр., зокрема, у журналі «Економіст» (Львів, 1904–1914) (Микитка, 1955, с. 25).

Редактор, публіцист та кооперативний діяч у Києві **Валентин Галевич** (11.08.1881, с. Сліди, тепер Могилів-Подільський р-н, Вінницька обл. – після 1920, точні дата і місце смерті невідомі) використовував римований підпис **Вал. Гал.** на сторінках редагованого ним кооперативного тижневика «Муравейник» (Комашня)» (Київ, 1912–1919) (Дроздовська, 2014, с. 174).

У переліку своїх псевдонімів мав римований підпис і письменник, журналіст, видавець, військовик, педагог та громадський діяч **Антін Лотоцький** (13.01.1881, с. Вільховець, тепер Тернопільський р-н, Тернопільська обл. – 28.05.1949, м. Львів) – **Тото Долото**. Ним підписано чимало його літературних творів, зокрема вірші у часописах Січового коша УСС «Український Самохотник» ([Кіш УСС]², 1915–1916) і «Молодий Самохотник» ([Львів], 1918) (Передирій, 2020) та календарях «Самохотника» на 1918 і 1919 р. (Українська книга, 2010, с. 214, 322), а також у

¹ Журнал виходив із перервами, а саме: «Страхопудь» (Львів, 1872–1873, 1880–1882, 1886–1905, 1912–1913, 1930) (детальніше *див.* Сніцарчук, 2007, с. 186).

² Детальніше місця видання *див.* Габор, 2014, с. 412

львівських газетах «Правда» (1927–1939) (П'ядик, 2015, с. 597) і «Рідна Земля» (1941–1944) (П'ядик, 2015, с. 599).

Відомий письменник, журналіст, педагог, перекладач, мистецтвознавець, громадсько-культурний діяч **Богдан Лепкий** (09.11.1872, х. Кривеньке, тепер Чортківський р-н, Тернопільська обл. – 21.07.1941, м. Краків, Польща) серед своїх численних псевдонімів мав, зокрема, і римований – **Сень Брень**. Богдан Лепкий підписував ним у 1920-х рр. «аналітичні статті антибільшовицької тематики» в католицькій національно-громадській газеті «Америка» (Нью Брітен; Філадельфія, 1912–1939, продовж.) (Середа, 2014, с. 128) та сатиричні вірші у газеті гетьманського спрямування «Українське слово» (Берлін, 1921–1922) (П'ядик, 2015, с. 427).

Двома римованими псевдонімами послуговувався український діяч у Канаді **Матвій Шагульський** (16.11.1883, м. Базалія, тепер Хмельницький р-н, Хмельницька обл. – 20.12.1952, м. Вінніпег, Канада) – журналіст, публіцист, редактор, письменник. Упродовж 1910–1940-х рр. він працював у багатьох часописах лівого спрямування у Вінніпезі (як-от: «Голос праці» (1922–1924), «Голос робітниці» (1923–1924), «Українські робітничі вісті» (1919–1937), «Народна газета» (1937–1940), «Українське слово» (1943–1965), у яких публікував, зокрема, фейлетони і памфлети (деякі у віршованій формі) під псевдонімами **Михайло Колупайло**, **Михайло Шкандибайло** та іншими (Сирота, 2005, с. 477–478).

Поет, літературознавець, перекладач, публіцист, педагог, громадський діяч **Дмитро Загул** (28.08.1890, с. Мілієве, тепер Вижницький р-н, Чернівецька обл. – 1944, Колима) використовував римований псевдонім **Іван Майдан**. За таким підписом, зокрема, з'являлися його численні літературознавчі, критичні і політичні статті та рецензії у журналах «Музагет» (Київ, 1919), «Глобус» (Київ, 1923–1935) (П'ядик, 2012, с. 94, 100), «Червоний Шлях» (Харків, 1923–1936), «Західня Україна» (Харків, 1927–1934) та в газеті «Більшовик» (Київ, 1918–1925) (П'ядик, 2012, с. 100).

Письменник, літературний критик, журналіст **Валер'ян Поліщук** (19.09.1897, с. Більче, тепер Дубенський р-н, Рівненська обл. – 03.11.1937, урочище Сандармох, тепер Республіка Карелія, Росія) послуговувався римованим псевдонімом **Микита Волокита**, яким підписувався, зокрема, у газеті «Більшовик»

(Київ, 1918–1925) (Габор, 2017, с. 17, 18) та журналі «Комар» (Львів, 1933–1939) (Денисюк, 2000, с. 148).

Письменник, редактор, журналіст, літературознавець, перекладач, історик, видавець **Андрій Баб'юк** (14.07.1897, с. П'ядики, тепер Коломийський р-н, Івано-Франківська обл. – 03.11.1937, урочище Сандармох, тепер Республіка Карелія, Росія) (широко відомий під літературним ім'ям Мирослав Ірчан) у канадський період свого життя, зокрема, з березня 1924 р. до квітня 1929 р. редагував комуністичний жіночий журнал «Робітниця» (Вінніпег, 1924–1937). На «Діточій сторінці» цього часопису 1925 р. його публікації з'явилися за підписом **Івасик-Читасик**³ (Брайлян, 2023, с. 25).

Письменник, перекладач, редактор, журналіст, військовик **Юрій Шкрумеляк** (18.04.1895, м. Ланчин, тепер с-ще, Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл. – 20.11.1965, м. Коломия, Івано-Франківська обл.) послуговувався двома римованими псевдонімами: **Юр-Мур і Юрза-Мурза** (Снісарчук, 2001, с. 90, 107), підписуючи ними деякі публікації на сторінках сатирично-гумористичного журналу «Комар» (Львів, 1933–1939). Приналежність цих підписів у «Комарі» саме Ю. Шкрумелякові довела дослідниця української преси Л. Снісарчук «насамперед за схожістю їх сатиричних текстів, переважно віршованих», а також за співпадінням із назвою книги «Юрза-Мурза», яку «з німецької переробив і доповнив Юра Шкрумеляк» (Снісарчук, 2001, с. 90).

Ще один римований псевдонім на сторінках «Календарів “Комаря”» на 1935 (Денисюк, 2000, с. 239) та 1937 (Кужель, 2004, с. 119) роки – **Кум Наум** – використовував маловідомий галицький діяч **Роман Кокотайло** (1875, с. Туринка, тепер Львівський р-н, Львівська обл. – 07.09.1954, м. Львів).

Цікаво, що таким же псевдонімом – **Кум Наум** – підписував свої публікації у сатирично-гумористичному журналі «Лис Микита» (Детройт, 1951–1991)⁴ інший український журналіст, редактор, громадський і освітній діяч **Іван Дурбак** (20.01.1903, м. Тернопіль – 16.08.1994, м. Вотервліт, штат Нью-Йорк, США).

³ Деякі джерела помилково подають цей псевдонім як Івасик-Читачик (Качкан, 2011, с. 518; Просалова, 2012, с. 182; П'ядик, 2010, с. 235), однак А. Баб'юк обрав саме римований підпис Івасик-Читасик, що підтвердив перегляд журналу «Робітниця» de visu.

⁴ Детальніше місця і роки виходу *див.*: Про журнал «Лис Микита».

Галицький редактор, публіцист, педагог, кінознавець, кінокритик та кіноаматор **Володимир Гумецький** (20.02.1907, с. Спас, тепер Калуський р-н, Івано-Франківська обл. – 13.12.1993, м. Львів) використовував римований псевдонім **Ікс Фікс**, що, як і деякі інші його підписи – **Е. Кран, X-27** – відображав зацікавлення автора кінематографом (Середа, 2015, с. 614; Середа, 2023, с. 196). За підписом Ікс Фікс В. Гумецький друкував, зокрема, кінознавчі публікації у журналі «Кіно» (Львів, 1930–1936).

Письменник, драматург, редактор, журналіст **Теодор Курпіта** (12.05.1913, с. Ремезівці, тепер Золочівський р-н, Львівська обл. – 31.03.1974, м. Чикаго, США) уживав римований псевдонім **Яндрух Бандзюх** на сторінках сатирично-гумористичних часописів «Зиз» (Львів, 1924–1934) (Снісарчук, 2001, с. 68) та «Комар» (Снісарчук, 2003, ЛЗ.2, с. 346).

Журналіст, редактор, громадський діяч **Андрій Луців** (28.08.1913, с. Голешів, тепер Стрийський р-н, Львівська обл. – 02.02.1986, м. Вашингтон, США) (відомий також як Антін Драган) використовував псевдонім **Хуан де Барабан**, дописуючи у 1944–1945 рр. до газети «Свобода» (США, з 1893 р.) із «концентраційного табору в Міранді над Ебром, утримуваного союзниками для чужинців, які опинилися в Іспанії без дозволу і відповідних документів» (Драган-Кравців, 2001, с. 333). Очевидно, саме перебування в Іспанії і бажання підкреслити це у підписах до своїх матеріалів надихнуло А. Луціва на створення такого псевдоніма – з поширеними іспанським іменем Хуан та фамільним предикатом «де».

Письменник, літературознавець, культуролог, краєзнавець, педагог **Петро Ротач** (24.01.1925, х. Каленівщина, тепер у складі с. Слобідка, Прилуцький р-н, Чернігівська обл. – 13.06.2007, м. Полтава) користувався римованим псевдонімом **Дідусь Петрусь**, яким у 1985 р. підписував літературні твори для дітей у газеті «Трибуна хлібороба» (з 1965, продовж.) (Соломоненко та ін., 2007, с. 108), що виходила у селищі Талалаївка (на той час райцентр Чернігівської обл., тепер входить до Прилуцького р-ну).

Поет, перекладач, публіцист, актор, перформер **Назар Гончар** (20.04.1964, м. Львів – 21.05.2009, поблизу м. Ужгород) серед чималого грона своїх колоритних іронічних псевдонімів мав і

римований – **Гнат Резигнат**, який уживав у 1991 р. на сторінках газети «Ратуша» (Львів, з 1990 р.) (Лучук, 2011, с. 354).

Поет, перекладач, редактор, видавець, літературний критик, громадський діяч **Володимир Іванців** (30.10.1936, м. Біла Церква, Київська обл. – 10.07.2019, там само) використовував римований псевдонім **Іван Ковзубан**, зокрема, з таким підписом вийшла його книга сатиричних віршів «Химині кури» (Біла Церква, 2017).

Сучасна письменниця, громадська та політична діячка **Олена Вітенко** (09.12.1960, с. Дубовець, тепер Вінницький р-н, Вінницька обл.) для підпису своїх сатиричних та гумористичних публікацій уживає римований псевдонім **Гнат Вовкамнебрат**.

Відзначимо, що всі автори, які мали римовані псевдоніми, послуговувалися ще й іншими псевдонімічними підписами, дехто робив це з метою розмежувати таким чином свої публікації різних жанрів. Так, Олена Вітенко у своїй біографії зазначала, що сатирично-гумористичні твори підписувала Гнат Вовкамнебрат, а лірику – Ольга Семенюк (Вітенко Олена Андріївна...). У жодного із згаданих авторів римований псевдонім не був єдиним, яким вони підписували публікації, деякі з них уживали загалом по кілька десятків прибраних імен, як-от: Андрій Баб'юк та Богдан Лепкий мали кожен понад 40 різних псевдонімних підписів, Назар Гончар, Антін Лотоцький, Валер'ян Поліщук, Петро Ротач та Юрій Шкрумеляк – кожен понад 20.

Деякі з авторів мали по два римовані псевдоніми, як-от: Володимир Хиляк – Анонім Єронім і Лемко Семко, Матвій Шаткульський – Михайло Колупайло і Михайло Шкандибайло, Юрій Шкрумеляк – Юр-Мур і Юрза-Мурза, але також не обмежувалися лише ними, а використовували й інші псевдонімні підписи.

Римовані підписи у числовому вимірі становлять невелику групу української псевдонімії: усього на сторінках «Словника...» віднайдено лише 23 таких підписи – при загальній кількості зафіксованих більше 24 тис. Трос з авторів використовували по два римовані псевдоніми, тобто кількість осіб, які послуговувалися такими підписами, становить лише 20 (із загального числа авторів, зафіксованих у словнику – понад 6200).

Ця невелика група українських псевдонімів вирізняється низкою цікавих особливостей, зокрема різноманіттям видів

та способів творення. Так, частину римованих псевдонімів становлять відіменні, тобто такі, що зберігають зв'язок із автонімом автора. До них належать: підпис Валентина Галевича – Вал. Гал., що являє собою вкорочений варіант автоніма; псевдонім Матвія Шатульського – Михайло Шкандибайло, у якому збережені ті ж самі ініціали, що й в автонімі; підписи Юрія Шкрумеляка – Юр-Мур та Юрза-Мурза, які співпадають із частинами імені та прізвища автора (із переставленням літер: Ш**к**румеляк – мур); псевдонім Антона **Л**отоцького – Тото Долото, який також співпадає з частинами автоніма; псевдонім Петра Ротача – Дідусь Петрусь, що містить справжнє ім'я автора у зменшувальній формі, як і підпис Володимира Дорошенка – Ладько Божко. Натомість інша частина римованих псевдонімів не демонструє жодного зв'язку з автонімом автора, як-от: Іван Дурбак – Кум Наум, Дмитро Загул – Іван Майдан, Богдан Лепкий – Сень Брень. Наявні серед римованих підписів і латентні псевдоніми, тобто такі, в яких підкреслено інкогніто автора (Павликівська, 2009, с. 100), це підписи Володимира Гумецького – Ікс Фікс та Володимира Хиляка – Анонім Єронім.

Окремі із римованих псевдонімів акцентують приналежність до певної етнографічної (Лемко Семко) чи родинної (Дідусь Петрусь, Кум Наум) групи, наявність певних особистісних якостей (Гнат Резигнат, Капітан Бонвиван, Михайло Колупайло) чи підкреслюють певну діяльність (Івасик-Читасик). Наявний серед римованих псевдонімів і псевдоандронім Гнат Вовкамнебрат, який належить Олені Вітенко.

За своєю структурою римовані псевдоніми двослівні і найчастіше мають вигляд поєднання імені та прізвища (Гнат Вовкамнебрат, Іван Ковзубан, Іван Майдан, Михайло Колупайло, Гнат Резигнат, Михайло Шкандибайло, Яндрух Бандзюх), у деяких із них імена використано у зменшувальній формі (Дідусь Петрусь, Івасик-Читасик, Ладько Божко, Сень Брень), в одному до прізвища додано фамільну частку де (Хуан де Барабан).

Римованими псевдонімами автори досить часто підписували сатирично-гумористичні публікації та літературні твори, однак загалом сфера їх використання не зводиться лише до цього. Римовані підписи наявні і під політичними, економічними, публіцистичними, мистецтвознавчими текстами та творами для

дітей як в окремих виданнях, так і на шпальтах журналів та газет різноманітного спрямування, видаваних у багатьох містах України та зарубіжжя у різний час. Зокрема, ці псевдоніми бачимо:

– у газетах різного політичного спрямування: «Америка» (Нью Брітен; Філадельфія, 1912–1939, продовж.), «Більшовик» (Київ, 1918–1925), «Галичанин» (Львів, 1893–1913), «Народна газета» (Вінніпег, 1937–1940), «Правда» (Львів, 1927–1939), «Ратуша» (Львів, з 1990 р.), «Рідна Земля» (Львів, 1941–1944), «Свобода» (США, з 1893 р.), «Українське слово» (Берлін, 1921–1922), «Українське слово» (Вінніпег, 1943–1965), «Українські робітничі вісті» (Вінніпег, 1919–1937);

– у громадсько-політичних і літературно-наукових журналах: «Глобус» (Київ, 1923–1935), «Голос праці» (Вінніпег, 1922–1924), «Голос робітниці» (Вінніпег, 1923–1924), «Західня Україна» (Харків, 1927–1934), «Робітниця» (Вінніпег, 1924–1937), «Червоний Шлях» (Харків, 1923–1936);

– в економічних журналах: «Економіст» (Львів, 1904–1914), «Муравейникъ (Комашня)» (Київ, 1912–1919);

– у літературних і мистецьких часописах: «Бесѣда» (Львів, 1887–1898), «Кіно» (Львів, 1930–1936), «Музагет» (Київ, 1919);

– у сатирично-гумористичних виданнях: журналах – «Зиз» (Львів, 1924–1934), «Комар» (Львів, 1933–1939), «Лис Микита» (Детройт, 1951–1991), «Молодий Самохотник» ([Львів], 1918) «Страхопудь» (Львів, 1872–1913), «Український Самохотник» ([Кіш УСС], 1915–1916) та календарях – «Самохотника» на 1918 і 1919 рр. та «Комаря» на 1935 і 1937 рр.

Висновки.

Отже, римовані псевдоніми українських авторів становлять порівняно нечисельну групу української псевдонімії, якій притаманні певні яскраві особливості, зокрема багатоманіття способів творення та широке поле використання. Відповідно до методу утворення, виділяємо дві підгрупи римованих псевдонімів: 1) створені на основі автонімів; 2) створені без жодного зв'язку з автонімами. У кожній підгрупі застосовано різні способи творення: для першої характерні усичення чи перестановка частин автонімів, використання зменшувальних форм тощо; у другій використано латентне іменування, псевдоандронім, фамільний предикат.

Українські автори підписували римованими псевдонімами різножанрові публікації як в окремих виданнях, так і в періодиці різних видів – газетах, журналах та календарях. Ці часописи різноманітного спрямування і призначення – громадсько-політичні, економічні, літературно-мистецькі, сатирично-гумористичні – друкувалися як в Україні, так і в інших країнах Європи й Північної Америки, а їх хронологічні межі охоплюють період від 1870-х рр. до сьогодення.

Римовані псевдоніми українських авторів – доволі рідкісне і цікаве явище української псевдонімії, що, на нашу думку, потребує подальшого дослідження як комплексного, так і спрямованого на інші його особливості, як-от: функційне навантаження, семантико-мотиваційний аналіз.

Література

- Брайлян, Н. (2023). *Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів XIX–XXI ст.* Львів.
- Вітенко Олена Андріївна. *Персоналії, життя яких пов'язане з Поділлям*. Міні-довідник. https://library.vspu.edu.ua/inform/spisok_bio.htm#%D0%92.
- Галушко, М. (2007). Бесѣда. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 1: 1812–1890 рр., 404–408. Львів.
- Галушко, М. (2009). Галичанинъ. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 2: 1891–1905 рр., 68–73. Львів.
- Гарбар, Л. В. (2017). *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)*: матеріали до біобібліогр. слов. Київ.
- Габор, В. (2014). Український Самохотник. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 7: 1919 р., 412–414. Львів.
- Габор, В. (2017). Більшовик. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 7: 1911–1916 рр., 12–18. Львів.
- Денисюк, В. (уклад.). (2000). *Видання Івана Тиктора та концерну «Українська преса»*: бібліогр. покажч. (1923–1977). Львів.
- Драган-Кравців, О. (2001). Драган Антін. *Українська журналістика в іменах*: матеріали до енциклопед. слов., 8. 332–336. Львів.
- Дроздовська, О. (2014). Муравейникъ (Комашня). *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 4: 1911–1916 рр., 170–176. Львів.
- Качкан, В. (2011). Ірчан Мирослав. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 11: Зор-Как. 518–519. Київ.
- Кужель, Л. (2004). Календарі видавництва «Батьківщина» в контексті західноукраїнських календарів 30-х рр. XX ст.: видання та розповсюдження. *Записки Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка*: зб. наук. пр., 12, 110–132. Львів.

Лучук, І. (2011). Містифікація як складова мистецтва поетичного Назара Гончара (За публікаціями рубрики «Парнасленд» львівської газети «Ратуша»). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 1(19), 347–361. Львів.

Микитка, С. (1955). *Володимир Дорошенко: з нагоди 75-річчя визначного вченого й громадянина*. Філадельфія.

Мовчун, Л. (2017). Українська рима в системі мови і в мовній практиці. *Українська мова*, 2, 84–97. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmoa2017.02.084>

Мовчун Л. (2020). *Українська рима в системі мови і в мовній практиці*: монографія. Київ: Інститут української мови НАНУ.

Назаренко, М. (2021). Леонід Глібов – письменник, що жив у тіні Кобзаря. *Читомо*. <https://chytomo.com/leonid-hlibov-pysmennyk-shcho-zhyv-u-tini-kobzaria/> (дата перегляду: 07.11.2021).

Павликівська, Н. М. (2009). *Питання української псевдонімії XX століття*. Вінниця: Глобус-прес.

Павликівська, Н. М. (2010). Українська псевдонімія XX століття. дис ... д-ра філол. наук. Київ. https://shron1.chtyvo.org.ua/Pavlykivska_Nataliia/Ukrainska_psevdonimii_KhKh_stolittia.pdf

Передирій, В. (2020). Молодий Самохотник. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 6: 1918 pp., 174. Львів.

Про журнал «Лис Микита». *Перець – гумор і сатира*. https://www.perets.org.ua/%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B0_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D1%83/ (дата перегляду: 21.11.2025).

Прасолова, В. (упоряд.) (2012). *Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості*, 182–183, Донецьк.

П'ядик, Ю. В. (2010). *Українська поезія кінця XIX – середини XX ст.*: бібліографія. Антологія. Т. I: А–В. Київ: К. І. С.

П'ядик, Ю. В. (2012). *Українська поезія кінця XIX – середини XX ст.*: бібліографія. Антологія. Т. III: З–Ко. Київ: К. І. С.

П'ядик, Ю. В. (2015). *Українська поезія кінця XIX – середини XX ст.*: бібліографія. Антологія. Т. IV: Кр–Мак. Київ: К. І. С.

Середа, О. (2014). Америка. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 4: 1911–1916 pp., 124–135. Львів.

Середа, О. (2015). Володимир Гумецький: маловідомі сторінки життєпису та публіцистичної діяльності. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 5(23), 611–618. Львів.

Середа, О. (2023). *У полоні арту: українська мистецька преса Галичини міжвоєнного двадцятиліття*: монографія. Львів.

Сирого, Л. (2005). Шатульський Матвій Миронович. *Українська журналістика в іменах*: матеріали до енцикл. слов., 12, 477–480. Львів.

Сніцарчук, Л. В. (2001). *Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30-х рр. XX ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості*. Львів.

Сніцарчук, Л. (2003). Комар. *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.*: іст.-бібліогр. дослідж.: у 3 т. Т. 3, кн. 2: 1929–1939 рр., 344–351. Львів: Світ.

Сніцарчук, Л. (2007). Страхопуд. *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.*: іст.-бібліогр. дослідж. Т. 1: 1812–1890 рр., 186–192. Львів.

Соломоненко, Т. Ю., Щербініна, О. І., Пустовіт, Т. П. [та ін.] (уклад.). (2007). *Ротач Петро Петрович: Біобібліографічний покажчик*. Київ.

Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939: бібліогр. покажч. (2010). уклад.: Л. І. Ільницька (керівник проекту), Т. М. Дубова, Л. Я. Кужель, Н. А. Рибчинська, Л. Т. Суц. Т. 1: 1914–1919. Львів.

References

Brailian, N. (2023). *Prykhovani imena: slovnyk psevdonimiv ukrainskykh avtoriv XIX–XXI st.* [Hidden names: a dictionary of pseudonyms of Ukrainian authors of the XIX–XXI centuries]. Lviv [in Ukrainian].

Denysiuk, V. (comp.). (2000). *Vydannia Ivana Tyktora ta kontsernu «Ukrainska presa»* [Publishing house of Ivan Tyktor and the Ukrainska Presa concern]: bibliohr. pokazhch. (1923–1977). Lviv [in Ukrainian].

Drahan-Kravtsiv, O. (2001). Drahan Antin. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh*: materialy do entsykl. slov., 8? 332–336. Lviv [in Ukrainian].

Drozdovska, O. (2014). Muraveinyk (Komashnia). *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohraf. doslidzh. Т. 4: 1911–1916 rr., 170–176. Lviv [in Ukrainian].

Gabor, V. (2014). Ukrainskyi Samokhotnyk. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. Т. 7: 1919 r., 412–414. Lviv [in Ukrainian].

Gabor, V. (2017). Bilshovyk. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. Т. 7: 1911–1916 rr., 12–18. Lviv [in Ukrainian].

Halushko, M. (2007). Besida. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. Т. 1: 1812–1890 rr., 404–408. Lviv [in Ukrainian].

Halushko, M. (2009). Halychanyn. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. Т. 2: 1891–1905 rr., 68–73. Lviv [in Ukrainian].

Harbar, L. V. (2017). *Istoriia ukrainskoi bibliotechnoi spravy v imenakh (kinets XIX st. – 1941 r.)* [History of Ukrainian library science in names (late 19th century – 1941)]: materialy do biobibliohr. slov. Kyiv [in Ukrainian].

Kachkan, V. (2011). Irchan Myroslav. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Т. 11: Zor-Kak. 518–519. Kyiv [in Ukrainian].

Kuzhel, L. (2004). Kalendariv vydavnytstva «Batkivshchyna» v konteksti zakhidnoukrainskykh kalendariv 30-kh rr. XX st.: vydannia ta rozpovsiudzhennia [Calendars published by Batkivshchyna in the context of Western Ukrainian calendars of the 1930s: publication and distribution]. *Zapysky Lvivskoi naukovoï biblioteky imeni V. Stefanyka*: zb. nauk. pr. 12, 110–132. Lviv [in Ukrainian].

Luchuk, I. (2011). Mistyfikatsiia yak skladova mystetstva poetychnoho Nazara Honchара (Za publikatsiiamy rubryky «Parnaslend» lvivskoi hazety «Ratusha») [Mystification as a Component of Nazar Gonchar's Poetic Art (Based on the

Publications of the «Parnasland» Section of the Lviv Newspaper «Ratusha»]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva, 1(19)*, 347–361. Lviv [in Ukrainian].

Movchun, L. (2017). *Ukrainska ryma v systemi movy i v movnii praktytsi* [Ukrainian rhyme in the language system and in linguistic practice]. *Ukrainska mova, 2*, 84–97. Doi.org/10.15407/ukrmova2017.02.084 [in Ukrainian].

Movchun, L. (2020). *Ukrainska ryma v systemi movy i v movnii praktytsi* [Ukrainian rhyme in the language system and in linguistic practice]: monohrafiia. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU [in Ukrainian].

Mykytka, S. (1955). *Volodymyr Doroshenko: z nahody 75-richchia vyznachnoho vchenoho y hromadianyna* [Volodymyr Doroshenko: on the occasion of the 75th anniversary of the distinguished scholar and public figure]. Fyladelfiia [in Ukrainian].

Nazarenko, M. (2021). Leonid Hlibov – pysmennyk, shcho zhyv u tini Kobzaria [Leonid Hlibov – a writer who lived in the shadow of Kobzar]. *Chytomo*. <https://chytomo.com/leonid-hlibov-pysmennyk-shcho-zhyv-u-tini-kobzaria/>. [in Ukrainian].

Pavlykivska, N. M. (2009). *Pytannia ukrainskoi psevdonimii XX stolittia* [The Issue of Ukrainian Pseudonymy in the Twentieth Century]: monohrafiia. 338. Vinnytsia [in Ukrainian].

Pavlykivska, N. M. (2010). *Ukrainska psevdonimiiia XX stolittia* [Ukrainian pseudonyms of the XX century]: dys ... d-ra filol. nauk. Kyiv. https://shron1.chtyvo.org.ua/Pavlykivska_Nataliia/Ukrainska_psevdonimiiia_KhKh_stolittia.pdf? [in Ukrainian].

Peredyrii, V. (2020). Molodyi Samokhotnyk. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. T. 6: 1918 rr., 174. Lviv [in Ukrainian].

Piadyk, Yu. (2010). *Ukrainska poeziiia kintsia XIX – seredyny XX st.* [Ukrainian poetry of the end of the 19th – mid-20th centuries]: bibliohrafiia. Antolohiia. T. I: A–B.. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].

Piadyk, Yu. (2010). *Ukrainska poeziiia kintsia XIX – seredyny XX st.* [Ukrainian poetry of the end of the 19th – mid-20th centuries]: bibliohrafiia. Antolohiia. T. III: Z–Ko. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].

Piadyk, Yu. (2010). *Ukrainska poeziiia kintsia XIX – seredyny XX st.* [Ukrainian poetry of the end of the 19th – mid-20th centuries]: bibliohrafiia. Antolohiia. T. IV: Kr–Mak. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].

Pro zhurnal «Lys Mykyta» [About the journal «Lys Mykyta»]. *Perets – humor i satyra*. https://www.perets.org.ua/%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B0_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D1%83/ [in Ukrainian].

Prosalova, V. (uporiad.) (2012). *Ukrainska diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliografichni vidomosti* [Ukrainian diaspora: literary posts, works, biobibliographical information], 182–183, Donetsk [in Ukrainian].

Sereda, O. (2014). Ameryka. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. T. 4: 1911–1916 rr., 124–135. Lviv [in Ukrainian].

Sereda, O. (2015). Volodymyr Humetskyi: malovidomi storinky zhyttiepysu ta publitsystychnoi diialnosti [Volodymyr Humetsky: little-known pages of his life and journalistic work]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 5(23), 611–618. Lviv [in Ukrainian].

Sereda, O. (2023). *U poloni artu: ukrainska mystetska presa Halychyny mizvoiennoho dvadtsiatylittia* [In the art section: Ukrainian art press of Halychyna in the interwar period]: monohrafiia. Lviv [in Ukrainian].

Snitsarchuk, L. (2003). Komar. *Ukrainski chasopysy Lvova 1848–1939 rr.*: ist.-bibliohr. doslidzh.: u 3 t. T. 3, kn. 2: 1929–1939 rr., 344–351. Lviv: Svit [in Ukrainian].

Snitsarchuk, L. (2007). Strakhopud. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.*: ist.-bibliohr. doslidzh. T. 1: 1812–1890 rr., 186–192. Lviv [in Ukrainian].

Snitsarchuk, L. V. (2001). *Ukrainska satyrychno-humorystychna presa Halychyny 20–30-kh rr. XX st.*: istoryko-funktsionalnyi aspekt ta interpretatsiini osoblyvosti [Ukrainian satirical and humorous press of Halychyna in the 1920s and 1930s: historical and functional aspects and interpretative features]. Lviv [in Ukrainian].

Solomonenko, T. Yu., Shcherbinina, O. I., Pustovit, T. P. [ta in.] (Comp.). (2007). *Rotach Petro Petrovych*: Biobibliohrafichnyi pokazhchuk. Kyiv [in Ukrainian].

Syrota, L. (2005). Shatulskyi Matvii Myronovych. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh*: materialy do entsykl. slov., 12, 477–480. Lviv [in Ukrainian].

Ukrainska knyha v Halychyni, na Bukovyni, Zakarpatti, Volyni ta v emihratsii, 1914–1939 [Ukrainian books in Halychyna, Bukovyna, Zakarpattia, Volhynia and in emigration]: bibliohr. pokazhch. (2010). Comp.: L. I. Ilnytska (kerivnyk proektu), T. M. Dubova, L. Ya. Kuzhel, N. A. Rybchynska, L. T. Sushch. T. 1: 1914–1919. Lviv [in Ukrainian].

Vitenko Olena Andriivna. *Personalii, zhyttia yakych poviazane z Podilliam*. Mini-dovidnyk. https://library.vspu.edu.ua/inform/spisok_bio.htm#%D0%92 [in Ukrainian].

Nadiia Brailian

Research Fellow of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

RHYMING PSEUDONYMS OF UKRAINIAN AUTHORS OF THE 19th–21st CENTURIES: PECULIARITIES OF CREATION AND USE

The purpose of this article is to examine rhyming pseudonyms used by Ukrainian authors in the 19th–21st centuries, analyze the characteristic ways in which they were created, and identify features of their use. The task of the study is to find rhyming signatures

among the array of Ukrainian pseudonyms collected in the book «Hidden Names: A Dictionary of Pseudonyms of Ukrainian Authors of the 19th–21st Centuries», analyze the ways they were created, systematize them accordingly, and establish the peculiarities of their use. Research methods: systematic, analytical, descriptive, which made it possible to select rhyming pseudonyms, study the ways they were created, and determine the peculiarities of their use. The novelty of the article lies in the fact that rhyming pseudonyms of Ukrainian authors are studied for the first time as a separate coherent group, which is distinguished by a number of features, in particular regarding the ways they are created and used. Conclusions: It has been established that among the pseudonyms of Ukrainian authors of the 19th–20th centuries, there are a small number of signatures consisting of two words chosen with rhyme in mind – rhyming pseudonyms. Based on the materials of the publication «Hidden Names: A Dictionary of Pseudonyms of Ukrainian Authors of the 19th–21st Centuries», a selection of such pseudonyms was made, the methods of their formation were analyzed, and, accordingly, they were systematized into two groups: 1) pseudonyms formed on the basis of autonyms; 2) pseudonyms created without any connection to autonyms. It was found that different methods of creation were used in each of these subgroups. It was established that Ukrainian authors signed rhyming pseudonyms to publications of various genres, both in separate editions and in periodicals of various types, orientations, and purposes, which were printed in Ukraine and other countries of Europe and North America from the 1870s to the present. It is noted that other features of rhyming pseudonyms require further research, such as functional load, semantic-motivational analysis, etc.

Keywords: Ukrainian authors, rhyming pseudonyms, methods of creation, signatures, Ukrainian periodicals.

Стаття надійшла 30.09.2025

Прийнято 31.10.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

МЕДІАКОМУНІКАЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

Дельфіна Ертановська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6230-8244>

Університет інформаційних технологій та менеджменту в Жешуві
(Жешув, Польща),
EPISThinTanke.V.
(Munich, Germany)
delfinaertanowska@gmail.com

УДК 070:004]:32.019.57(477+4)

МЕДІА Й ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У ЦИФРОВУ ДОБУ: ВИКЛИКИ ФЕЙКІВ ТА РОЛЬ ФАКТЧЕКІНГУ НА ПРИКЛАДІ ІСТОРИЧНОЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ФАЛЬСИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-8

У цифрову добу засоби масової інформації перетворюються на ключових акторів політики пам'яті, адже саме через них суспільства конструюють і транслюють інтерпретації минулого. Проте динамічність онлайн-середовища створює сприятливі умови для поширення фейків, маніпуляцій та історичної дезінформації.

У статті порушено питання фальсифікації історії на прикладі етнічних українських земель, які нині входять до складу Польщі, Словаччини та Угорщини, а також історична політика цих країн, спрямована на применшення або спотворення як етнічного походження їхніх корінних мешканців, так і їхньої національної ідентичності. Окрему увагу приділено сучасній мові ненависті, що сприяє зростанню антагонізмів і суспільної поляризації, використовуючи як традиційні ЗМІ, так і соціальні мережі.

Одним із найпомітніших прикладів фальсифікації є також систематичне використання Росією теми фальсифікації української історії в країнах Європейського Союзу як інструменту гібридної війни. Кремлівські нарративи експлуатують чутливі сюжети спільної історії України та її сусідів, – зокрема Волинську трагедію у відносинах з Польщею, образ «бандерівців» у Словаччині, питання угорської меншини на Закарпатті, аби посилювати міждержавні протиріччя та підірвати солідарність ЄС із Україною. Наукове значення дослідження полягає в осмисленні того, що історична дезінформація є не лише інструментом інформаційної війни, а й засобом впливу на колективну пам'ять, здатним довгостроково змінювати суспільні уявлення та політичні рішення.

Ключові слова: політика пам'яті, ЗМІ, історична дезінформація, фактчекінг, гібридна війна

Історію пишуть переможці – стара максима, яка протягом століть визначала тон і напрям історичних публікацій, тобто зображення подій з точки зору лише однієї сторони, суб'єктивна інтерпретація, що мала мотивувати до боротьби та досягнення перемоги. З роками це стало елементом пропаганди, а політика пам'яті – інструментом у руках пропагандистів. Формування союзів, створення соціальних і національних антагонізмів, сучасний історичний ревізіонізм – усе це в посткомуністичних країнах одразу після відновлення суверенітету мало на меті викриття брехні радянської історіографії, писаної в Москві. Однак останніми роками цей процес перетворився на свою карикатуру – на викривлену, патологічну гібридну форму, яка має на меті заперечення державності багатьох країн, їхньої культурної спадщини тощо. І все це відбувається в соціальних мережах і через нішеві «альтернативні», на перший погляд, видавництва. Сучасна політика пам'яті дедалі частіше переноситься в цифровий простір, де соціальні мережі та інформаційні портали стають головним інструментом формування історичних нарративів. Це явище особливо помітне в контексті інформаційної війни навколо України. Фальшиві нарративи, візуальні маніпуляції та переосмислення минулого слугують делегітимації української державності, підризу європейської солідарності та посиленню

політичних поділів усередині Європейського Союзу. У цьому контексті особливо важливою стає аналітика ролі медіа, фейкових новин та фактчекінгу в політиці пам'яті.

Польща, Угорщина і Словаччина – як держави Центрально-Східної Європи, що межують з Україною, – становлять цікавий приклад для аналізу. Кожна з них має свою специфіку історичної пам'яті, політичного досвіду та відносин з Україною. Польща стикається з напруженням навколо пам'яті про Волинську трагедію, Угорщина акцентує увагу на проблемі національних меншин у Закарпатті, а Словаччина є особливо вразливою до проросійських наративів, які апелюють до панславізму. У кожній з цих країн цифрові медіа та історична дезінформація відіграють різну роль, а ефективність фактчекінгу залежить від сили демократичних інституцій, незалежності ЗМІ та рівня поляризації суспільства.

Польща

Історія напруженості на лінії Польща–Україна така ж довга, як і їхня спільна історія. Різні, протилежні точки зору й оцінки історичних подій. Поміж обома країнами іскриться на багатьох рівнях, проте історія відіграє специфічну роль у міжнародних відносинах.

Останні два роки з'являється багато негативної та фальсифікованої історичної інформації про Україну, коли після ейфорійної хвилі гуманітарної допомоги (негайно після початку повномасштабної війни у 2022 р.) настанова змінилась на найбільшу в новітній історії хвилю ненависті, «hate speech» у соціальних мережах, фальсифікацій історії різними крайніми організаціями й видавництвами, через поширення цих сфальсифікованих матеріалів частиною блогерів, осіб, що позиціонують себе як фахівці з міжнародних відносин або «політиків» з YouTube і платформи X, політиків крайньої правіці, націоналістичних середовищ, фундаменталістів, а також звичайних користувачів інтернету, виступаючи в ролі «корисних ідіотів», які чи то з приватних причин, бажання підвищити власне его, чи просто бездумно повторюють і поширюють сфальсифіковані матеріали – передають далі пости

найрізнішого роду. Як той із «бандерівською шарпеткою» [sla_wo_mir87].

Найбільш значну роль у підриві української державності відігравала Друга Річ Посполита, зокрема крайня права Національна Демократія (ендеція)¹, Стронництво народове², ONR³, – усі ці угруповання заперечували «існування незалежної України», вважали українську меншину небезпечною для Польщі, активно прагнули полонізувати (не добровільно) українців. На їхніх постулатах, часто крайньо націоналістичних, будувалась риторика, що ніколи не існувала така країна, як Україна, ставилось під сумнів культурне надбання українців, особливо з Карпат.

Прикладом є книга др. Кристини Перадцької «На шляхах Лемківщини»⁴, у якій на багатьох сторінках відтворюються згадані кривдні наративи. Один із них уже на самому початку: твердження авторки, що на схід від Кросна (тепер – воєводство Підкарпатське)⁵ практично не існує цивілізації, – важко визначити, чи це з незнання, чи з умислу применшення, адже польський етнограф Роман Райнфус, подорожуючи українськими Карпатами у 1929–1938 рр., задокументував фотографічно ці території з їх жителями, описуючи їхній спосіб життя і культурне матеріальне надбання. Йому вдалося, хоча б на фото, зберегти край, знищений у 1947 р. в ході операції «Вісла». Однак публікація К. Перадцької, утримана в подібному тоні, вписувалась у політичну наративну лінію того періоду.

Окремим типом боротьби з об'єктивністю, тобто інституційного знищення української точки зору, були газети, цензура, згадані репресії – це була спроба не лише втручання у свободу

¹ Польська Національна Демократія, скорочено – ендеція (Narodowa Demokracja, endecja, wszechpolacy) – польський політичний рух націоналістичного спрямування, заснований 1887 р.

² Стронництво народове (Stronnictwo Ludowe) – польська політична партія, створена 1931 р., на усіх рівнях пропагувала крайній антисемітизм, а українців вважала нацменшиною, яку треба асимілювати і окатоличити.

³ Obóz Narodowo-Radykalny – Національно-радикальний табір, екстремістське націоналістичне угруповання, засноване 1934 р.

⁴ Krystyna Pieradzka. Na szlakach Łemkowszczyzny. Kraków, 1939.

⁵ Польська Національна Демократія, скорочено – ендеція (Narodowa Demokracja, endecja, wszechpolacy) – польський політичний рух націоналістичного спрямування, заснований 1887 р.

слова, а й створення суб'єктивної історичної ревізії. Часто арештовувано журналістів і науковців, які публікували свої праці в україномовних періодичних виданнях, таких як «Наш Лемко» чи «Український Голос».

Використання драматичних епізодів історії:

Російська пропаганда в Польщі часто покликається на трагічні сторінки історії, особливо на Волинську різанину, щоб викликати почуття жалю, провини або ворожості до України [Spokesperson]. Ці наративи спотворюються: наприклад, стверджується, що українці й досі прославляють УПА чи Степана Бандеру, це має на меті представити їх як націоналістів або фашистів.

Російська дезінформація має на меті розділити союзні народи – поляків і українців – шляхом розпалювання страхів, образ та історичних претензій.

Метою також є послаблення внутрішньої підтримки України в Польщі – дезінформація впливає на громадську думку, посилює скептицизм щодо гуманітарної та військової допомоги, а також прийому біженців.

Словаччина

У цьому випадку історичних передумов значно менше, і до початку війни в інтернеті та медіа рідко приділялася увага українській (русинській) меншині в цій країні. Взаємини між двома країнами рідко базувалися на політиці пам'яті.

Проте новий уряд Роберта Фіцо, який відкрито виступає з антиукраїнською позицією, почав просувати багато «нових», але знайомих і контрверсійних теорій: головним чином про те, що допомога Україні зтягує Словаччину у війну. Сам Р. Фіцо висував тези про те, що в Україні «широко поширені українські нацисти» [Slovakian], що в українській армії є нацистські елементи [Ukrájina], а також, що «в Україні існують підрозділи, які використовують символіку, пов'язану з забороненими та небезпечними рухами» [Kyjev je sklamaný].

Головними векторами поширення антиукраїнських нарративів у Словаччині є чинний уряд і його прем'єр Роберт Фіцо, який не лише не приховує своєї ворожості до України, а й відкрито просуває російські наративи. Він також звинуватив словацькі мейнстрімні ЗМІ в тому, що ті нібито підтримують Україну й

поширюють дезінформацію про ситуацію в Україні [Dubóczy], оскільки медіанаратив не збігається з його власним світоглядом.

Новим явищем у політичному й суспільному дискурсі, зокрема в коментарях у соцмережах, таких як X, або під статтями – стало вживання слова «бандерівці» щодо українців у негативному, образливому сенсі. Раніше така риторика з'являлася переважно в польських медіа й соцмережах, однак останнім часом дедалі частіше трапляються дописи словацькою або чеською мовами, зокрема на X чи Threads, у стилі: «Сраних бандерівців треба гнати додому батогом. Через два тижні маємо їм сказати – ДОСИТЬ!» [kamalanand.arya].

Угорщина

Угорські ЗМІ майже не використовують термін «бандерівці», однак наратив про «нацистів» обігрується регулярно. Як і у випадку Словаччини, головними векторами поширення антиукраїнських настроїв, побудованих на фальшивій історичній політиці, є уряд Угорщини. Уряд Орбана не лише відмовляється надавати допомогу Україні, блокує резолюції ЄС, а й поширює неправдиву інформацію, нібито перемога України у війні становить загрозу для Європи, як заявив міністр Петер Сіярто [Scheffer]. Схожу риторичку Віктор Орбан просуває через медіа, прикриваючись нібито «суспільними консультаціями» щодо вступу України до ЄС, у яких Україну подають як загрозу: імміграції, торгівлі людьми, злочинності тощо. Пропагандистські ЗМІ підкреслюють, що швидка інтеграція України означатиме прихід до Європи «контрабандистів, торговців зброєю, торговців людьми» [Verseck], мафіозних структур тощо. Це один напрям наративів. Інший – це імперські амбіції щодо Закарпаття та ревізійністська політика в стилі «Великої Угорщини», одержима ідея поділу України задля отримання прикордонних територій [A piece of Ukraine]. Роланд Цебер, український депутат угорського походження, докладно пояснює, чому вступ України до ЄС буде вигідним і для Угорщини, і для угорської меншини [Seber]. Залякування «нацизмом», який нібито загрожує угорській меншині, використання та інструменталізація цієї меншини у політичних цілях, загибель угорського добровольця

на фронті – і поширення фейку в угорських медіа, нібито це провина України. Фальсифікація історичних фактів, маніпуляція історією, зокрема сучасною, – одна з головних проблем угорського медіапростору.

Головними авторами таких заяв є політики. Проблема полягає в тому, що в Угорщині практично не існує альтернативних медіа. Уся медіасфера підпорядкована державі та контролюється урядом.

У цьому випадку для поширення фальсифікованої інформації навіть не потрібні боти чи соцмережі, адже весь медійний простір належить урядовим і проурядовим власникам (нові власники скупили незалежні ЗМІ, а ті, що не були скуплені, ліквідовано). Після ухвалення Закону про медіа «Media Act» [Frynia] у 2011 р. стало можливим накладати штрафи на мовників, якщо вважалося, що їхній контент «незбалансований». Кульмінація медіаконсолідації відбулася у 2018 р.

Дезінформація як зброя психологічно-інформаційних операцій у контексті маніпулювання фактами та історичною пам'яттю

Пропагандисти здавна використовували історію як знаряддя боротьби за вплив. Вибіркове подання фактів, напівправа, однобічне й упереджене висвітлення подій – усе це використовується для того, щоби грати на суспільних емоціях і управляти ними. Російська пропагандистська машина працює досконало, вона є однією з найкраще фінансованих у світі. Вона здійснює багаторівневий вплив і має широке охоплення. Медіапропаганда використовується Росією як інструмент гібридних дій проти України та її громадян уже багато років. Для цього застосовуються як традиційні канали комунікації – телебачення, радіо, преса, так і нові, що легше дозволяють охопити широку аудиторію, зокрема соціальні мережі.

Ферми тролів, боти, мова ворожнечі в соціальних мережах, діпфейки та використання ШІ для створення маніпулятивних відео, канали, що поширюють дезінформацію, – це дешеві, але ефективні інструменти, які активно застосовуються також для формування «вибраних» історичних наративів. А також для використання цих наративів з метою посилення суспільних антагонізмів.

Словаччина

Від 2024 р. помітна посилена хвиля російських атак та психологічно-інформаційного впливу в Польщі, Словаччині та Угорщині. Стаття Наталії Сіленської (EURACTIV.sk) аналізує вразливість Словаччини до дезінформації, особливо проросійської, а також роль уряду Роберта Фіцо в її посиленні. Це явище має системний характер і є частиною ширшої стратегії Російської Федерації, мета якої – не переконати суспільство в одній конкретній версії подій, а посіяти хаос і недовіру.

Вразливість Словаччини до російської пропаганди зумовлена трьома чинниками:

- високою схильністю суспільства вірити в теорії змови та низьким рівнем довіри до медіа (лише 25%);
- активністю проросійських гравців, зокрема російського посольства в Братиславі, яке є найактивнішим у ЄС на Facebook;
- проросійськими наративами у найвищих ешелонах влади.

Наталія Сіленська також зазначає, що риторика уряду базується, зокрема, на повторенні фальшивих тверджень, таких як нібито злочини «українських нацистів» на Донбасі, або на закликах до негайного миру, що розуміється як припинення військової підтримки Києва. На відміну від домінуючого в ЄС наративу, згідно з яким мир можливий лише через захист України, словацький уряд стверджує, що військова допомога лише затягує конфлікт [Silenská]. Петер Дубоці (Infosecurity.sk) підкреслює, що з 2014 р. у Словаччині закріпилася проросійська «п'ята колона», а агресивні дезінформаційні кампанії політиків показали уряду шлях до відновлення підтримки після політичних криз 2018–2020 рр.

Угорщина

Державні медіа, такі як TV2, HírTV, Duna Media, урядові ЗМІ (наприклад, Magyar Nemzet, регіональні газети, що належать до Mediaworks), часто повторюють наративи, що відповідають російському дискурсу. Використання емоцій та ідентичності: наративи, спрямовані на угорську меншину в Україні, – мовні права, культурні загрози – це елементи, що сильно резонують у середовищі угорської спільноти.

Штучне розмноження контенту: боти, вебсайти, соціальні мережі швидко поширюють історії, іноді копіюючи неперевірену або взяту з російських джерел неправдиву інформацію. Змішані повідомлення: пропаганда, дезінформація, маніпуляція інформацією – іноді новини містять суміш фактів і вигадки, де сумнівні твердження подаються так, ніби це перевірені факти.

Інституційна підтримка: державні агентства (наприклад Sovereignty Protection Office) публікують звіти про «інформаційні загрози», які часто визначають критичні щодо уряду наративи як іноземні або дестабілізуючі, замість ведення об'єктивної публічної дискусії.

Польща

Російська гібридна війна в Польщі триває вже багато років, із хвилеподібними періодами загострення. Після нічних атак дронів на Польщу Росія негайно розпочала дезінформаційну кампанію, головною метою якої стало покладання відповідальності на Україну за порушення кордонів.

Наративи стверджують, що атака – це «українська провокація», спрямована на втягування Польщі та НАТО у конфлікт.

Російські повідомлення також заперечують власну провину, ставлять під сумнів достовірність польських спецслужб і поширюють маніпулятивні зображення та карти.

Польські інституції попереджають, що ці дії є частиною гібридної війни проти демократії [Oświadczenie].

Висновки

Історія як інструмент пропаганди та дезінформації. Сучасна політика пам'яті стала одним із головних інструментів інформаційної війни. Історія – особливо її трагічні або суперечливі епізоди – використовується не для побудови спільної ідентичності чи примирення, а для маніпуляції громадською думкою. Росія інструменталізує минуле, аби дестабілізувати країни Центрально-Східної Європи, послабити солідарність з Україною та підважити її суверенітет. Поширеним механізмом є апеляція до таких подій, як Волинська трагедія, з метою викликати ворожість, страх або почуття провини.

Цифрові та соціальні медіа як головні канали впливу. Цифровий простір – насамперед соціальні мережі – відіграють ключову роль у перенесенні дезінформаційної боротьби в інтернет. Завдяки низьким витратам і великому охопленню, фальшиві нарративи поширюються швидко й ефективно. У Польщі, Словаччині та Угорщині спостерігається явище «дикого» реінтерпретації історії – через альтернативні медіа, нішеві видавництва або псевдоекспертів у YouTube. Цей процес підтримується тролефермами, ботами, дипфейками та візуальними маніпуляціями, що мають сильний емоційний вплив на суспільство.

Різна вразливість країн регіону до російської пропаганди. Хоча Польща, Словаччина й Угорщина є сусідами України, їхня вразливість до російської дезінформації суттєво відрізняється. У Польщі головною проблемою є історичні ресентименти, зокрема довкола теми УПА. У Словаччині проросійські нарративи проникли до риторики уряду, а низький рівень довіри до ЗМІ сприяє поширенню фейків. В Угорщині ж інформаційний простір централізований і підконтрольний державі, тому дезінформація надходить безпосередньо з офіційних джерел – уряду та провладних медіа.

Мета: послабити єдність Заходу та ізолювати Україну Кінцева мета російської інформаційної стратегії – не нав'язати одну «правильну» версію історії, а посіяти хаос, дезорієнтацію та взаємну недовіру. Удар спрямований проти єдності Європейського Союзу, суспільної довіри та готовності підтримувати Україну у військовому, гуманітарному й політичному вимірах. Через провокування суперечок – щодо історії, біженців чи військової допомоги – Росія намагається ізолювати Україну на міжнародній арені та підірвати демократичні основи її сусідів.

References

- A piece of Ukraine for Hungary, Break the Fake. (2024). *TVP WORLD*. <https://youtu.be/TDUr4WS8qaI> [in English].
- Ceber Roland. (2025). *Facebook*. <https://www.facebook.com/share/v/177AVzQoZc/?mibextid=wwXIfr> [in Hungarian].
- Dubóczy, P., Škríbová, S. (2023). Attacks against mainstream media dominate Slovak information space, military aid to Ukraine is still a prevalent topic. *Friedrich Naumann Foundation for Freedom*. <https://www.freiheit.org/central->

europe-and-baltic-states/attacks-against-mainstream-media-dominate-slovak-information-space [in English].

Frynia, Ł. (2018). Consolidation of the pro-government media in Hungary. *OSW*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2018-12-06/consolidation-pro-government-media-hungary> [in English].

kamalanand.arya. (2025). *Threads*. https://www.threads.com/@kamalanand.arya/post/DO1oCZzCABS?xmt=AQF0wGyr0T_qfOuYR9xTz9ZZXYkUVsPAL_j1t7lSfK-bA&slof=1 [in Czech].

Kyjev je sklamaný z výrokov Fica o ukrajinských vojakoch, sú v rozpore s existujúcou spolupracou medzi krajinami. (2024). *SlovenskoAktualne*. <https://slovenskoaktualne.sk/nezaradene/kyjev-je-sklamany-z-vyrokov-fica-o-ukrajinskych-vojakov-su-v-rozpore-s-existujucou-spolupracou-medzi-krajinami/> [in Slovak].

Oświadczenie Rady Konsultacyjnej ds. Odporności na Dezinformację Międzynarodową przy Ministrze Spraw Zagranicznych w związku z wtargnięciem obcych dronów w przestrzeń powietrzną Rzeczypospolitej Polskiej. (2025). *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-rady-konsultacyjnej-ds-odpornosci-na-dezinformacje-miedzynarodowa-przy-ministrze-spraw-zagranicznych-w-zwiazku-z-wtargnieciem-obcych-dronow-w-przestren-powietrzna-rzeczypospolitej-polskiej?utm> [in Polish].

Scheffer, J. (2025). FM Szijjártó: ‘Ukraine is currently the threat’. *Hungarian Conservative*. <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/ukraine-poland-disinformation-hungary-foreign-influence-nato/> [in English].

Silenská, N. (2025). Moscow's influence in Slovakia. How Disinformation about Ukraine become a tool of power. *visegradinfo.eu*. <https://visegradinfo.eu/index.php/national-policy-reports/661-moscow-s-influence-in-slovakia-how-disinformation-about-ukraine-became-a-tool-of-power?utm> [in English].

sla_wo_mir87 (2025). Masz nos z dumą. *Threads*. https://www.threads.com/@sla_wo_mir87/post/DO5x2FRCFNN?xmt=AQF0OII1gNU8cTgXBUM6Stkj7rC3YmzCUGYPxHc1bUkE4g&slof=1 [in Polish].

Slovakian prime minister believes Russia started war against Ukraine because of «rampant Ukrainian neo-Nazis» (2024). *UP24*. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/02/24/7443547/> [in English].

Spokesperson of the Minister-Special Services Coordinator. (2025). *Disinformation campaign against Poland*. : <https://www.gov.pl/web/special-services/the-lies-of-russian-propaganda> [in English].

Ukrajina vyjadřila sklamanie z výrokov Fica o fašizme v jej armáde. (2024). *Topky.sk*. <https://www.topky.sk/cl/10/2849035/Ukrajina-vyjadřila-sklamanie-z-vyrokov-Fica-o-fasizme-v-jej-armade> [in Slovak].

Verseck, K. (2025). Orban to continue anti-Ukrainian course after ‘referendum’ *DW*. <https://www.dw.com/en/orban-to-continue-anti-ukrainian-course-after-referendum/a-73063866> [in English].

Delfina Ertanowska

University of Information Technology and Management in Rzeszow
(Rzeszów, Poland)
EPISThinTanke.V.
(Munich, Germany)

**MEDIA AND MEMORY POLITICS IN THE DIGITAL AGE: THE
CHALLENGE OF FAKE NEWS AND THE ROLE
OF FACT-CHECKING IN THE CONTEXT OF HISTORICAL
DISINFORMATION ABOUT THE FALSIFICATION
OF UKRAINIAN HISTORY IN THE EU**

In the digital age, mass media have become key actors in shaping memory politics, as they serve as the main platform through which societies construct and transmit interpretations of the past. However, the dynamic nature of the online environment creates favorable conditions for the spread of fake news, manipulation, and historical disinformation.

This article addresses the issue of historical falsification using the example of ethnic Ukrainian lands that are now part of Poland, Slovakia, and Hungary. It also examines the historical policies of these countries aimed at minimizing or distorting both the ethnic origins of their indigenous populations and their national identity. Particular attention is given to the modern language of hatred, which fuels growing antagonisms and societal polarization through both traditional media and social networks.

One of the most prominent examples of such falsification is the systematic use by Russia of the topic of Ukrainian history distortion in EU countries as a tool of hybrid warfare. Kremlin narratives exploit sensitive themes from the shared history of Ukraine and its neighbors – such as the Volyn tragedy in relations with Poland, the image of «Banderites» in Slovakia, and the issue of the Hungarian minority in Zakarpattia – in order to exacerbate interstate tensions and undermine EU solidarity with Ukraine.

The scientific significance of the study lies in understanding that historical disinformation is not only a tool of information warfare but also a means of influencing collective memory, capable of shaping public perceptions and political decisions in the long term.

Keywords: memory politics, media, historical disinformation, fact-checking, hybrid warfare.

Стаття надійшла 29.10.2025

Прийнято 18.11.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

Мар'яна ГДАКОВИЧ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4501>

кандидатка філологічних наук,
доцентка, доцентка кафедри мовної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ
(Львів, Україна)
gdakovych@gmail.com

УДК 070:7](477)''19''(049.32)

**МИСТЕЦЬКА ПРЕСА
ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН
І СВДОК ЧАСУ**

Середа О. У полоні арту: українська мистецька преса
Галичини міжвоєнного двадцятиліття. Львів, 2023. 364 с.

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-9

Українське культурно-мистецьке життя 20–30-х рр. ХХ ст., яке розгоралося в різних державах і різних соціокультурних обставинах, є багатогранним і поліаспектним явищем. Недарма цей період вважають одним із найцікавіших етапів розвитку національної культури, відповідно, культурні процеси окресленого періоду неодноразово привертали увагу дослідників. Натомість мистецька періодика Галичини 20–30-х рр. ХХ ст. як окремий культурний феномен досі не була об'єктом спеціальних наукових студій. Цю лакуну заповнює монографія Оксани Середи «У полоні арту: українська мистецька преса Галичини міжвоєнного двадцятиліття».

У полі дослідницького зору авторки – 45 часописів мистецької тематики, які виходили в Галичині впродовж 1920–1939 рр.; їх класифіковано у п'ять груп: літературно-мистецькі часописи (18 видань), журнали з пластичного мистецтва (8 видань), театральні журнали (7 видань), часописи з кіно- та фотомистецтва (5 видань), музичні журнали (7 видань).

Монографія О. Середи має послідовну та логічну структуру: передмову, чотири розділи, післяслово, перелік ілюстрацій, покажчик імен та часописів.

У першому розділі «На світанку» авторка обґрунтовує актуальність дослідження й аналізує появу й становлення мистецької періодики в Галичині на початку ХХ ст. як нового окремого типу видань та як передумову для подальшого розвитку мистецької преси.

У другому розділі «У мистецькому калейдоскопі» О. Середи подає ґрунтовний аналіз мистецької періодики Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст. відповідно до запропонованої вище жанрово-видової класифікації. Авторка досліджує типологію мистецьких видань, трансформацію їхнього формату (особливо це стосується літературно-мистецьких часописів, які з вимогами часу переходили у громадсько-літературно-мистецькі або й громадсько-літературні), їхнє значення у формуванні культурного простору, а також взаємодію з соціальними, політичними процесами та мистецьким життям. Відзначимо, що дослідниця ретельно описує не лише діяльність довготривалих часописів («Вістник», «Кіно», «Нова хата», «Світло й Тінь»), а й часописів-ефемерид, які ледь «встигали затріпотіти своїми паперовими крильцями, як падали долілиць на першому–другому числі» («Вість», «Карби», «Мистецтво і Культура», «Музичний Вістник», «Світ», «Стежа», «Театр»).

Важливими для комплексного вивчення періодики є також відомості про історію та редакційні плани часописів, які так і не вийшли в світ через різні суспільно-політичні обставини («Кремені» (1929), «Мистецьке слово» (1936), «Релігійне Мистецтво» (1938 р.) та про пресодруки, що, ймовірно, були видані, однак їх віднайти не вдалося («Мистецтво і Культура» (1930), «Радіо–Кіно–Фото» (1931–1932), «Рекорди: Кіно–Фото–Радіо–Спорт–Шахи» (1931). Ці та інші не відомі широкому загалу окрушини тогочасного культурного й видавничого життя завдяки рецензованій монографії стали цінними фактами наукового та культурологічного дискурсу.

Третій розділ «Куди йдемо?» присвячено проблемі пошуку мистецькими виданнями свого місця в культурному житті українства та шляхів розвитку українського мистецтва в умовах

бездержавності. Преса не лише реєструвала факти навколишньої дійсності, а й виконувала роль своєрідного «культурного щоденника», або й часто сама виступала «культурним мотором» своєї доби. Мистецькі часописи ставали майданчиком для обговорення нових ідей, стилів і течій, сприяли виникненню публічного діалогу між митцями, критиками та аудиторією. У галицькій мистецькій пресі точилися гострі дискусії щодо з'ясування завдань і призначення мистецтва. Можна чітко окреслити три основні ідейно-естетичні напрями мистецької критичної думки Галичини: радянофільського (репрезентували часописи «Вікна», «Жива Сцена», «Критика», «Масовий Театр», «Нові шляхи»), ліберально-модерністського («Карби», «Література й Мистецтво», «Мистецтво», «Назустріч») і націоналістичного («Вістник», «Дажбог», «Напередодні», «Обрії», «Хрест Меча»). Дистанціюватися від дискусій, як простежила авторка, не могло собі дозволити жодне із міжвоєнних видань, навіть якщо редакція декларувала його незаангажованість, бо українське суспільство було ідеологізованим у той час, а іншим у час бездержавності воно й не могло бути. У розділі подано нові тенденції розвитку культурного життя 1930-х рр., зокрема зацікавлення українським народним мистецтвом як підоймою національної ідентичності, наголошено на значенні публікацій мистецьких часописів в усталенні панівних/модних віянь. Також звернено увагу на вектори розвитку театрального, музичного, фото- та кіномистецтва крізь призму спеціалізованих видань («Аматорський Театр», «Кіно», «Мистецтво», «Мистецтво і Культура», «Літопис Національного Музею», «Світло й Тінь», «Українська Музика»).

У четвертому розділі «Звитяжці мистецької преси» авторка презентує 125 нарисів про діячів мистецької періодики міжвоєнної. Стислі й водночас інформативні шкци про видавців, редакторів, журналістів, дописувачів часописів ознайомлюють читачів монографії із біографіями та зацікавленнями авторів мистецької преси, увиразнюють їхню складну, часто подвижницьку місію як рушіїв культурного поступу українства. Попри те, чимало з них досі залишаються маловідомими, а то й зовсім неприсутніми в інформаційному полі.

Вважаємо, що структура монографії дала змогу авторці реалізувати поставлене наукове завдання й досягти мети –

дослідити українську мистецьку пресу Галичини 1920–1930-х рр. як своєрідний феномен – культурний, духовний, політичний, історичний, але передусім людський. Попри цензурні обмеження, скрутні економічні умови діяльності, мистецька преса міжвоєнної відіграла важливу освітню роль, визначала напрями руху митців, сприяла формуванню професійних кіл митців і критиків.

Однією з ключових переваг книги О. Середи є її між-дисциплінарний підхід: поєднання медіазнавства, культурології, історії мистецтва та історії журналістики. Авторка не лише описує видання, а й аналізує редакційну політику, дискурсивні стратегії, зміни форматів, візуальну риторичку та особливості функціонування мистецької преси в міжвоєнний період. Дослідниця демонструє глибоке знання джерел, зокрема архівних матеріалів, опублікованих документів, епістолярної спадщини, мемуарної літератури та публікацій тогочасної української преси.

Хочемо відзначити як особливий позитивний момент авторський стиль дослідниці: мова монографії – академічна, водночас стиль авторки живий, цікавий, без надмірного теоретизування й «псевдонаукового сленгу»; відтак пропоноване видання доступне для широкого кола читачів: від науковців-дослідників до студентів. Назви розділів монографії та назви біографічних нарисів своєю афористичністю не лише окреслюють проблематику аналізованого матеріалу, а й розкривають журналістський хист авторки і її майстерне володіння словом.

У монографії вміщено значний ілюстративний матеріал (фотопортрети в біографічних есеях, світлини з редакцій, фотографії мистецьких колективів, відбитки обкладинок і сторінок часописів), завдяки якому рецензоване дослідження стає багатовимірним ресурсом – своєрідною мініенциклопедією тогочасного мистецького життя Галичини, праця може слугувати довідником для студентів, практиків арт-журналістики, мистецтвознавців.

Отже, монографія Оксани Середи «У полоні арту: українська мистецька преса Галичини міжвоєнного двадцятиліття» є вагомим внеском у дослідження української мистецької періодики. Вона стане у пригоді історикам, журналістам, культурологам і всім, хто цікавиться історією українського мистецтва та історією української преси.

Mariana Hdakovych

PhD in Philology,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Language Skills Training
of Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

**THE ART PRESS
AS A CULTURAL PHENOMENON
AND A WITNESS OF ITS TIME**

Sereda, O. Captive of Art: The Ukrainian Art Press of Galicia in
the Interwar Period. Lviv, 2023. 364 pp.

Стаття надійшла 12.08.2025

Прийнято 04.09.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ПРЕСИ. ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>Габор Василь</i> . Українська жінка у вирі Визвольних змагань: специфіка публікацій у західноукраїнській пресі 20–30-х рр. ХХ ст.	3
<i>Дроздовська Олеся, Наконечна Зоряна</i> . Перший рік митрополичого служіння Андрея Шептицького: медійна репрезентація	28
<i>Комариця Мар'яна</i> . Поема «Мойсей» Івана Франка у галицькій пресі: рецепція та інтерпретація	51
<i>Набитович Ігор</i> . Роль неокласиків у літературній дискусії 1925–1928 років та політика журнальних публікацій.....	81
<i>Нагорняк Майя</i> . Часопис «Радіо. Мовлення. Слухання. Техніка. Аматорство» та його роль у становленні українського радянського радіомовлення 30-х – початку 40-х рр. ХХ століття	101
<i>Smereczyńska Katarzyna</i> . Wrocławskie czasopisma drugiego obiegu z lat 1978–1990 w zbiorach Narodowej Biblioteki Ossolineum	123

ПЕРСОНІФІКОВАНА ІСТОРІЯ ПРЕСИ

<i>Брайлян Надія</i> . Римовані псевдоніми українських авторів ХІХ–ХХІ ст.: особливості способів творення та використання	131
---	-----

CONTENTS

PRESS HISTORY. HISTORY OF JOURNALISM

<i>Gabor Vasyl</i> . Ukrainian Woman in the Whirlpool of the Liberation Struggle: Distinguishing Features of Publications in the Western Ukrainian Press of the 1920s–1930s.	3
<i>Drozdovska Olesia, Nakonechna Zoriana</i> . The First Year of Andrey Sheptytsky's Metropolitan Episcopate: Representation In The Press	28
<i>Komarytsia Mariana</i> . Ivan Franko's Long Poem «Moses» in the Galician Press: Reception and Interpretation	51
<i>Nabytovych Ihor</i> . The Role of Neoclassicists in the Literary Discussion of 1925–1928 and the Policy of Magazine Publications	81
<i>Nahornyak Mayya</i> . Magazine «Radio. Broadcasting. Listening. Machinery. Amateurship» and its Role in Formation Ukrainian Soviet Radio Broadcasting 30's – Early 40's of the 20th Century	101
<i>Smereczyńska Katarzyna</i> . Wrocław underground magazines from 1978–1990 in the collections of the Ossolineum National Library	123

PERSONIFIED HISTORY OF THE PRESS

<i>Brailian Nadiia</i> . Rhyming pseudonyms of Ukrainian authors of the 19th–21st centuries: peculiarities of creation and use	131
--	-----

МЕДІАКОМУНІКАЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

<i>Ертановська Дельфіна. Медіа й політика пам'яті у цифрову добу: виклики фейків та роль фактчекінгу на прикладі історичної дезінформації щодо фальсифікації української історії в Європейському Союзі .....</i>	147
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Гдакович Мар'яна. Мистецька преса як культурний феномен і свідок часу.....</i>	159
---	-----

MEDIA COMMUNICATIONS IN
A HISTORICAL DIMENSION

Ertanowska Delfina. Media and Memory Politics
in the Digital Age: the Challenge of Fake News
and the Role of Fact-Checking in the Context
of Historical Disinformation about the Falsification
of Ukrainian History in the EU 147

REVIEWS

Hdakovyh Mariana. The Art Press as a Cultural Phenomenon
and a Witness of its Time 159

Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
Науково-дослідний інститут пресознавства
National Academy of Sciences of Ukraine
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Research Institute for Press Studies

Пресознавство
Press Studies

Випуск 7
Issue 7

Редактор: *Ольга Катола*
Коректор: *Зоряна Наконечна*
Обкладинка: *Леся Квик*
Комп'ютерне верстання: *Надія Брайлян*

Підписано до друку 26.11.2025. Формат 60×84/16
Папір офсетний № 1. Наклад 50 пр.
Ум. друк. арк. 9,77
Надруковано з оригінал-макета